

ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКА

ХАРКІВСЬКА

ШКОЛА

РОМАНТИКІВ

III

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

;

•

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

ТОМ ТРЕТІЙ

СТАТТІ, РЕДАКЦІЯ І ПРИМІТКИ
А. ШАМРАЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

Бібліографічний опис цього
видаання наведено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

Друкується за ухвалою Пре-
видії Інституту Тараса Шевченка
з 16 лютого 1930 року.

Заст. Директора Інституту
С. Пилипенко

Укрголовайт № 3267. 10/VIII 1929.
Зам. № 1102. Тираж 3000.

ПЕРШІ СПРОБИ РОМАНТИЧНОЇ ДРАМИ

(„Переяславська ніч” і „Сава Чалий” М. Костомарова)

I

Молодше покоління харківських поетів, поширивши ідейні обрії української літератури, разом з тим виступило з новими жанрами в романтичному стилі і до них в першу чергу треба зачислити драматичні спроби М. Костомарова — „Сава Чалий” 1838 року, „Переяславська ніч” 1839 року, видрукована в альманасі „Сніп” 1841 року, кілька незакінчених спроб і нездійснених задумів, про які він згадує в листах і, нарешті, трагедія „Кремуций Корд” російською мовою. Дві перші закінчені драми Костомарова, не зважаючи на позитивні про них одзиви в сучасній критиці, не мали успіху в українській театральній практиці і відомий покажчик М. Комарова „Українська драматургія”, нотуючи передруки наймізерніших п'єсок (ознака очевидного успіху на сцені), не наводить жодного прикладу окремого передруку окремого драматичних творів Костомарова. Непожиточними виявилися вони для сцени і швидко були забуті читацькою публікою. Хоч і робилися спроби спопуляризувати їх ширше — російський переклад „Переяславської ночі” О. Корсуна і стаття про переклад О. Скабичевського, але справа від цього не покращала. Єдиною конкретною посвідкою впливу Костомаровських п'єс було те, що на тему „Сави Чалого” написав у 80-х роках драму Ів. Тобілевич під тою ж назвою. Факт цієї непопулярності нотує історик українського театру Д. Антонович, порівнюючи популярність драми Шевченка „Назар Стодоля” з Костомаровськими п'єсами: „Завдяки своїй незвичайній сценічності і характерно змальованим типам „Назар Стодоля” досі зостається репертуарною п'єсою українського театру, в той час як трохи раніше написані історичні п'єси Костомарова „Сава Чалий” 1838 року і „Переяславська ніч” 1840 року на сцені зовсім не прищепилися”¹⁾.

Очевидно, в зв'язку з такою непопулярністю на сцені, обійдені були драми Костомарова і в історико-літературних оцінках

¹⁾ Д. Антонович. 300 років українського театру. Прага. 1925. Ст. 64 — 65.

і характеристиках. Правда, вони не були замовчені, але якось не вмішувались в характеристики драматичних жанрів 20—40-х років XIX століття. М. Зеров, в своїй праці „Нове українське письменство“, в спробі подати сумарний образ розвитку української драми, виводить типові її прикмети з двох опер Котляревського. „Розвиваючись на ґрунті оперет Котляревського, всі вони (цебто п'єси 20—40-х років) немов ілюструють дальший вплив на українську драматичну творчість російських „п'єс с куплетами“ і слідом за ними відносяться до давнього, ще псевдокласичного літературного жанру (значно підсентименталеного в дусі нової літературної моди)“¹). Автор має на увазі такі речі, як „Чорноморський побит“, „Купала на Івана“, „Чари“, „Сватання в Рим-хах“ і т. д., цілком до речі не зачисляючи сюди п'єс Костомарова, хоч і написані вони були в один час з деякими із названих.

П. Рувін: в статті присвяченій спеціально ранній українській драмі, намагається встановити вже деяку еволюцію драматичних жанрів у бік збільшення етнографічного фольклорного матеріалу, що виявляється насамперед в переході від побутових до баладних тем (під впливом романтизму) і в збільшенні піснених партій, що в таких творах, як „Чари“ К. Тополі, набирають домінантного значіння. „Чари“, з одного боку, завершують один процес у житті української драматургії, з другого — розгортають нову сторінку в ній. Виникши з перейнятої суцільним настроєм наподібної пісні-балади про те, як Маруся Гриця отруїла, цей твір по суті є не так п'єса, як низка малюнків, що драматизують цей сюжет. Пісень у п'єсі дуже багато, розмовні сцени правлять іноді за з'єднувальні сцени поміж ними... Але кінчаючи одну лінію в розвитку української драматургії, починали „Чари“ другу.

Попередні п'єси українські знали різні варіанти на тему невдалого з тих чи інших причин кохання. До рясних сліз доходила вже історія Наталки, досить серйозний опір дала Маруся в п'єсі Кухаренка, але самий жанр цих п'єс підказав глядачеві вже обов'язкового шасливу розв'язку. П'єса ж Тополі переносить акцію в сферу драматичної колізії: Галя не з тих дівчат, що примиритися можуть з тим, що кохатиме милий іншу. А через це неминучий трагічний кінець — смерть, вперше в українському драматичному творі. Щоправда, мав цей автор певно більший хист до карикатурної комедії; не пощастило йому в „Чарах“ і дати велике драматичне напруження, показати, як зростає одчай дівчини її вагання щодо дальших вчинків тощо. Цікавий, по-оте, вже самий факт — питання поставлено, а разом з тим порушено і трагічний шасливий сюжет комічної опери²).

¹) М. Зеров. Нове українське письменство 1924. Ч. I. Ст. 101.

²) П. Рувін Ів. Котляревський і театр його часу. „Рання українська драма“ „Книгоспілка“ 1928.

Зрозуміло, що, характеризуючи в такий спосіб ознаки нової української драматургії 20—40-х років, автор не доходить до драм Костомарова, вже позначених рисами, яких ми ще не находимо в „Чарах“ Тополі. Не тільки трагічне закінчення відрізняє їх від комедій Котляревського, але й цілий ряд моментів тематичного, стилістичного порядку і в першу чергу історичні теми і маловаження, особливо в „Переяславській ночі“, фольклорним і побутовим кольоритом, що становив невід'ємну рису українських п'єс не тільки на початку ХІХ століття, але й пізніше до появи модерної драми. Якщо п'єса К. Тополі є ніби переходною формою до нових драматичних жанрів, то драми Костомарова треба уважати за перші спроби нових романтичних форм драми. Цікавість до тем історичних, до змалювання цілих історичних епох, заманіфестував Костомаров не тільки в двох своїх закінчених творах, але в цілому ряді недоведених до кінця задумів. Крім пізніше написаних „Історичних сцен 1649 р.“, з листів до Срезневського довідуємось про трагедію „Косинський“, що загинула від пожежі у О. Корсуна, про трагедію з римської історії про „Мученицю Хевронію“, нарешті видрукував трагедію російською мовою „Кремудій Корд“. Цілком зрозуміло, що перехід до нової тематики не був тільки формальним, авторів доводилося уводити і нові ситуації, і нових героїв, і нове ідеологічне спрямування, незнане в традиціях Котляревського. І тут в першу чергу мусів зустрітися Костомаров з традиціями Шекспірової трагедії, що в формуванні романтичної драматургії відіграли значну і показову роль. В історичних трагедіях Шекспіра, в його психологічно-ідеологічних засобах трактування літературних персонажів, побачили прихильники нової літературної школи ті художні концепції, що відповідали „духу“ нового часу. В російській літературі світове значіння трагедій Шекспіра було відчуте до романтизму, ще Карамзін зрозумів „модерність“ трагедій Шекспіра, а на самому початку століття в російській періодичній пресі раз-у-раз зустрічаємо захоплені характеристики його творів, що починали ніби еру „Шекспіріанства“ в російській літературі. „Бессмертний Шекспір равняется (ежели не превосходит) со всеми трагиками в ученом свете. Творения его все образцы; не по правилам театрального искусства, но по изяществу живописи, характеров и сердца человеческого“¹⁾. Починається доба тем, переважно історичних з кривавими драматичними закінченнями, зразок якої находимо хоча б в „Борисе Годунове“ Пушкіна, виведення на сцену героїв з далеко складнішим діяпозом переживань, як то було в сентиментальних операх, що страждають не тільки від неподіленого кохання, але й на хворобу владолюбства

1) Корифей или ключ литературы. Кн. II. Мельпомена. — Славнейшие стихотворцы трагические.

(історичні хроніки Шекспіра, Макбет, Юлій Цезар і ін.) і на інші людські пристрасті. Костомаров, взявшись до історичних тем, мусів зіткнутися з традиціями Шекспіра, оновити звичайні персонажі українських комедій новими психологічними рисами, і драма „Сава Чалий“ має в центрі героя з жадобою влади, найпоширеніший тип героя у Шекспіра, хоч автор взяв матеріал із народніх історичних пісень. Для цієї уваги до європейських традицій, варто зазначити, що Костомаров 30—40-х років інакше дивився на завдання української літератури ніж у роках 80-х. Коли для старого Костомарова українська література не має даних для виходу на широкий європейський шлях, що її значіння бути „літературой для домашнього обихода“, літературою народньою, то молодий Костомаров був досить поміркованим аматором народньої пісні і етнографії, хоч і написав монографію „Об историческом значении рус. народных песен“. В листі до Ізм. Срезневського, оцінюючи літературний матеріал альманаху „Сніп“, він висловлюється проти надмірного етнографізму в творах українських авторів, співробітників „Снопа“. „Если говорит правду, то за исключением Г. Петренка и Писаревского (сына того свящ.) все прочее (о своих судить я не буду) носят на себе отпечаток, если не совершенной бесталанности, то совершенного безвкусицы. Правда, исключу из этого соч. самого издателя, но они очень слабы по изобретению. *Старания прикидываются мужиком портит нашу бедную литературу.* До того еще большая часть писателей этой новой школы выгнанные семинаристы. Это может служить рекомендацією за их литературный вкус“. Не могли задовольняти так само Костомарова і сюжетні та композиційні риси, що ними позначилися „Чари“, чи „Купало на Івана“. „У нас вышла — пише він в іншому листі до І. Срезневського — опера „Купала на Івана“, изданная с ужасными опечатками. Что касается до внутренности ее, то она имеет все достоинства в языке. Драматизма в ней нет ни на полушку“¹⁾. Драматизму в тому глибокому розумінні, як його дав Шекспір, в великій розмаїтості трагічних ситуацій, звичайно, не міг побачити у своїх попередників Костомаров, але ж, разом з тим, він належно оцінив те нове, що давали шекспірівські традиції, пишучи в пізнішому листі до Срезневського про його історичні хроніки з великим захопленням. „Пана Тихоновича, коли побачите, подякуйте за Шекспіра: я його вже прочитав і дуже, дуже мені гарно було читати його, лучше всего мені сподобавсь Річард III“²⁾.

І не зважаючи на те, що в основу сюжету „драматичних сцен“ про Саву Чалого взято відому народню пісню, ситуації накреслені в цьому творі, власне плян, в якому накреслені головні пер-

1) З листа від 1840 року. Оригінал в рукописн. відділі Акад. Наук СРСР.

2) З листа від 1839 року. Оригінал в рукописном відділі Ак. Наук СРСР

сонажі, безперечно накреслено за Шекспіром. Вже комплекс тих емоцій, що складають психічний портрет головного героя, значно складніший і відмінніший від варіацій Петруса з „Наталки Полтавки“ в п'єсах 20—40-х років. Жадоба влади є основною пружиною вчинків Сави, що сподівається добутись її через свою популярність серед казачства і несподівано зустрічає переможного суперника і претендента на гетьманство в особі свого батька Петра; обдурена надія гонить його до єдиної потіхи, до коханої дівчини, але тут новий удар. Він дізнається, що до неї присватувався, хоч і безуспішно, його найщиріший приятель Гнат Голий, який пізніше робиться йому найлютішим ворогом. Ображений в своїх кращих почуваннях, Сава переходить до ляхів і там під опікою Конецпольського живе надією на гетьманство, яке йому приобіцяне. Але, разом з тим, і тут виринають нові приводи до мук вагання. Від нього вимагають згоди на унію і це, кінець-кінцем, змушує його порвати з ляхами і опинитися в фатальній самотності поміж двома таборами, і врешті загинути від руки запорожців.

Колізії, в яких опиняється герой, мають признаки шекспірівських трагедій. Трагедія Сави має свої геніальні аналогії в історії Макбета, Юлія Цезаря, а найближче Коріолана. Коріолан, ображений в своїх почуваннях диктатора, тікає з Риму, щоб потім збройною рукою приневолити до послухання неподячних римлян, притягши на допомогу вольських, давніх ворогів римської республіки. Кінець Коріолана — смерть, як і Сави. В монологах Сави, звернутих до невдячних козаків, чуємо відгуки гірких нарікань на римлян Коріолана:

Вы — стоя подлых сук. Дыханье ваше
Противней мне, чем вонь гнилых болот!
Любовью вашей дорожу я столько,
Как смрадными, раскиданными в поле,
Остатками врагов непогребенных!
Я изгоняю вас: живите здесь
С безумием и малодушьем вашим!
Пусть тень беды вас в дрожь и в страх кидает,
Пускай враги, встряхнувши гривой шлемов,
Шлют бури вам отчаянья в сердца!
Храните дольше вашу власть и право —
В изгнание гнать защитников своих.
Покуда, наконец, глупцы, придется
Вам на себе изведать слишком поздно,
Что враг ваш — сами вы. И пусть тогда
Чужой народ придет на вас, безумных;
И в рабство вас рабов возьмет без боя!
Я презираю вас и город ваш!
Я прочь иду — есть мир и кроме Рима¹⁾.

В тих же асоціаціях проривається і гнів ображеного Сави, що, відчувачи гірку від них кривду, разом з тим, свідомий, як і

¹⁾ В. Шекспир. Изд. Брокгауза-Ефрона. 1903. Т. IV. Ст. 184.

Коріолан, того, що вони колись відчують в ньому потребу. Відправлю собі молебін, заберу свою худобу, що колись отсею (показує на шаблю) собі залучив, поклонюся своєму батькові і всім добрим людям. . . поцілую рідну землю. . . тай поминай як звали! Піду куди очі дивляться. Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже. У ляхів землі багато: може вони, як спом'януть про тее, яке колись я їм лихо завдавав, та визнають яка за сє була мені заплата, приймуть мене до себе, та ще більше зважатимуть ніж ті, за кого я от тут (показує на груди) аж шість ран залучив“.

Але Коріолан весь живе почуттям помсти до своїх земляків і тому цілком логічно звучить в його устах промова до недавнього ворога, Авфідія, вождя вольськів, із закликом допомогти йому розправитись із римлянами.

Когда ты хочешь Риму отплатить
Жестокой мстью за свои обиды,
Решайся разом — случай пред тобой.
Перед тобою мститель и сподвижник.
Бери меня, а я готов сражаться
Как лютый дух из адской глубины
Против моей отчизны зараженной“.

В той же час Сава почував свої обов'язки перед рідною країною і своєму добродієві Конєцьпольському у відповідь на його пропозицію про унію, підносить гірку пилюлю, ціною втрати свого вигідного становища: „Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми мов купці на ринку об своїй вірі торгувались. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: воно правда, проти сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так. . . з твоєї мислі, з твого щирого серця скажи мені, пане: як се тобі здається, що нас так утісняють? Далибі не знать — що ви робите з нами! Не було б у нас почвар, ні бунтів, жили б ми, як брати рідні з собою, коли б ви нас хоч як людей важили. . .“ і т. д.

Постать негативного персонажу Гната Голого з його подвійною грою, з цілою сіттю інтриг, якими він оплутує Чалого, знову таки становить собою постать далеко складнішу, ніж це ми бачили у попередніх п'єсах і задуману, очевидно, на штиб шекспірівського Яго з трагедії „Оттело“.

В такому широкому пляні накреслено було головні персонажі драматичних сцен, але разом з тим, цей широкий задум не було доведено до щасливого кінця в багатьох пунктах. ~~Перш за все~~, історична епоха, в яку діють герої, була досить схематично накреслена, бо головним матеріалом стала пісня про Саву Чалого, та й то взято її в фалшивій редакції із „Запорожской Старини“, в якій події із Чалим односились до 1639 року, в той час, як Сава Чалий жив в добу гайдамаччини у XVIII столітті. Про це признається і сам Костомаров в своїй автобіографії: „В фе-

вряле 1838 года я принялся писать драматическое произведение и, в течение трех недель сотворил Саву Чалого, взявши содержание из известной народной песни, но сделал большую историческую ошибку произвольно отнесши события, воспеваемые в этой песне, к первой половине XVII века, тогда как оно относилось к первой половине XVI века". Цілком зрозуміло, що текст пісні, не даючи навіть загальних указівок про характер епохи, як відбувалися події, не давав авторові матеріалу для історичної екзотики, навіть в такій мірі, як це бачимо в історичному романі і повісті Вальтер-Скотівського типу, що поширена була в європейській літературі на початку XIX століття. Опертися на якісь інші матеріали Костомаров, що тільки щойно почав цікавитися українською „народністю“, не встиг, бо, по власному визнанню, знання його про минувшину України в 30-х роках були зовсім лихенькі: „О прошедшей истории Малороссии я имел сведения преимущественно по Бантыш-Каменскому“. Одійшовши від етнографічної манери Котляревського і, разом з тим не маючи конкретної уяви про епоху, автор мусів ставити своїх персонажів до деякої міри „в безвоздушном пространстве“. Починається дія десь у степу, без точніших означень географічних. Сидять тут козаки (очевидно не запорожці, а лейстровики) і в загальних фразах, взятих, очевидно, з Бантыша-Каменського, спогадують про Острияню, Гуноу, про утиски ляхів, скаржаться на непорядки в козацькому війську і т. д. „Ех, братища, не те колись у давні роки було, за батька нашого Конашевича, як ні перся проклятий лях, так ні не те, щоб якнебудь так... бувало духу козацького лякаються! А доставалося і татарві, і туркові, і всім. А що здобиченьки? І, боже милостивий... і т. д.“. Нарешті, приходять козаки до спасенної думки, що єдиною можливістю запобігти анархії в козацькому війську є обрання гетьмана, якого і обирають без зайвих заволікань тут же серед степу. Ця нібито обстановочна дія, що має стати за експозицію до драми, одбирає майже всю першу сцену, небагато лишаючи місця для зав'язки. У третій і четвертій діях знову таки всупереч всяким історичним традиціям, козаки, не маючи до того жодного приводу, вирушають у похід проти ляхів. Ближчою зачіпкою до походу являється бездіяльність козаків — вони нудяться, нарікають на гетьмана свіжо обраного і Петро Чалий, щоб підтримати свій авторитет, проголошує похід.

„Ну, пани козаки! Тепер як ви самі мене вибрали, то тепер уже і слухати мусите. По-старому нашому звичаю, як виберуть гетьмана, то він поступається усіх горілкою частувати, а у нас цього не буде. Гріх тоді гуляти, коли на Україні лихо приходиться, зараз добувайте шаблі та сапопали, та наніч у похід під Чигирин“. Авторіві, очевидно, припали до смаку найбільше сцени Запоріжжя з „Тараса Бульби“ Гоголя, але ж перемішавши ворогів

(татар на поляків), автор допустився історичної недоречності, щоправда, дуже поширеної в російській історичній белетристиці 20—30-х років.

Так само блідо і схематично подано живий антураж п'єси — масові сцени і окремі персонажі. Принаймні сучасники Костомарова в характеристиках дієвих персонажів вбачали художню неудачу автора. У листі до І. Срезневського його недавній спільник по виданню „Українського Альманаха“ І. Розковшенко дав гостру характеристику твору Костомарова, закинувши йому цілий ряд художніх хиб.

„Сейчас получил твою посылку, с книгами Савы Чалого и Наталкою; Саву я пробежал... прежде скажу о целом. Автор, сочиняя драму, хотел, кажется, огородить себя от требований читателя и критики, назвав ее *Драматические сцены*, но это нимало не извиняет его, что он не выдержал драматизма в действии, не воодушевил жизнью хода пьесы... Сцены уж слишком растянуты, не в укор будь сказано, многословия слишком много, в драме его должно избегать; в драме лица должны действовать, а не объяснять читателям, в таком случае, это не драма, а диалог“¹⁾.

Вказуючи на відсутність „драматического действия“, Розковшенко мав на увазі розлогість масових сцен, що не мають тісного зв'язку з розвитком інтриги. Услід за традиціями Шекспірових історичних хронік автор чимало місця одвів масовим сценам, позбавленим елементів драматичної акції (в драме лица должны действовать, а не объяснять читателю), позбавленим, як було вже вказано, історично-етнографічного кольориту не тільки в обстановці, але і в характері мови дієвих персонажів, і це викликало скарги на розтягнутість окремих сцен і епізодів. Досить зіставити масові сцени в „Саві Чалому“ з пізніше написаними „Драматичними сценами 1849-го року, щоб зрозуміти естетичну функцію архаїзації мови в подібних творах. Коли стилізаторські тенденції в пізнішому творі надають своєрідного кольориту усій речі, то в „Саві Чалому“ на таку типовість ми не находимо й натяку.

Про персонажів драми суворий рецензент одзивається не менше гостро :

„Теперь скажу о характерах драмы Иеремии Галки: в его драмах характеров нет, действующие лица все бледны... Лучше всех характеров очерчена Катерина, здесь есть и чувство, и по прочтении драмы остается в голове что то целое о Катерине. Но и она бледна и невыдержана; о Саве и Игнатии я никакого понятия не мог составить, что это за характеры. Голый есть

¹⁾ Лист від 3-го лютого 1839-го року. Оригінал переховується в рукописному відділі Академії Наук СРСР.

слабейшая копия из копий Яго, Вурма и других, а Сава, что о нем сказать? Где эта сила и резкость характера, которую сочинитель хотел в нем показать? Какие побудительные причины всех его поступков? Видна ли в них психология?.. Видно, что автор не переживал своего предмета, а писал не думая и мало заботился о народности не в языке, но в характерах я желал бы ее видеть, а тип малорос. характеров очень резок, очень интересен, имеет много чувств, хитрости, ума, лукавства и проч., но все это имеет свой особенный, национальный колорит: укажу на Основ'яненку и на кое что Гоголя“...¹⁾.

Критик, другими словами, не добачав в дієвих персонажах „Сави Чалого“ тих історико-етнографічних рис, що хоч і не були звичні українській літературі до того, але ж досить були спопуляризовані не тільки у Гоголя, але і у інших російських авторів, що писали на українські теми. Цікаво одзначити позитивну оцінку постаті Катерини, що її уважає Розковшенко за найщасливіше виконаний тип у п'есі. Так само і інший рецензент, В. Белінський, даючи позитивну оцінку цілому твору, найудатнішими місцями в п'есі уважав „інтимні сцени“, де виступав або одна Катерина, або Катерина і Сава.

„Действие пятое открывается сценою в доме Савы Чалого. Катерина — мать, укачивая дитя свое, разговаривает с своей служанкой. Темное предчувствие тяготит ей сердце: зловещий крик ворона еще больше тревожит ее. Входит Сава, на лице которого заметно сильное душевное волнение. Катерина пересказывает свои опасения; она как будто видела Гната Голого. Сава утешает, старается успокоить ее; но, между тем, сам не может сокрыть тоски своей и целуя свое дитя чуть-чуть не заливается слезами. Катерина не вытерпела и заплакала... Как хороша эта сцена! Как естественны и это тяжкое раздумье, и эта борьба отцовской и супружеской любви, и эти стоны отчаяния, переходящие в нежную мелодию любви, и эта, наконец, насильственная веселость — желание забыться, заглушить горе, которое невольно прорывается, однако, в этом взрыве kloкочущего вулкана: эта веселость тяжелее самого горя — это признак последнего напряжения сил, за которым следует изнеможение и смерть“²⁾.

Приглянувшись до цих сцен, що так припали до вподоби критиків, не важко помітити, що привабливість їх в звичних рисах попередньої драматичної традиції. Це сцени, де автор виявляв найменше оригінальності, накресливши їх в етнографічно побутових тонах із сентиментальним трактуванням характерів, з пісеньними партіями — словом, з типовими рисами української комедії

¹⁾ Цитований уже лист.

²⁾ „Отечественные Записки“. 1839. Т. III. Ст. 59, 61.

20—40-х років. В цих сценах залежність Костомарова від традицій Котляревського безперечно. Варто, наприклад, згадати перший виступ Катерини у другій дії: „В Вакулишиній хаті сидить, замислившись, із заплаканими очима, одна Катерина. (Катерина встає, співає).

Чи я в лузі не калина була?
Чи я в лузі не червона була?
Бідна моя головонька і т. д.

Скінчивши співати, Катерина, „схилившись до столу, плаче і закриває лице руками“. Катерина сумує за тим, що її мати хоче віддати за нелюба Гната Голого, а вона кохає Саву. З'являється її подруга Настя (наперсниця). Катерина говорить їй про своє нещастя у відповідному сентиментальному тоні, Настя її заспокоює і т. д. Неважко побачити в цьому виході майже трафаретної ситуації, що її ми находимо і в Наталці Полтавці і в більшості варіацій п'єси Котляревського 20—40-х років. Порівняти початок „Наталки Полтавки“.

„Наталка виходить з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, а сама підходить задумана до краю сцени та співа: „Віють вітри, віють буйні...“ (А далі традиційний сум за милим).

„Петре, Петре! Де ти тепер? Може де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може забув (плаче)...“ і т. д.

Такий же традиційний початок находимо і в п'єсі Кухаренка „Чорноморський побит“.

„Обстановка показує з середини хату вдови Драбинчихи і збоку дверей в хижу. Маруся (сідає на лаві пряде й співає):

Болить моя головонька
Від самого чола:
Не бачила миленького
Сьогодні і вчора...

Ох, Іване, Іване! Мій голубоньку сизий! Де ж ти так довго баришся? Скільки днів я тебе ждала, щоб побачитися з тобою та розказати тобі, що моя мати часто до сусідів ходить та розпитується про якогось парубка: либонь хоче мене віддати за його заміж...

І далі звичайні ситуації — дівчина кохає героя, мати не згоджується, зустріч з коханим і сумні діалоги, оздоблені сентиментально-пісенною фразеологією. Тут Костомаров не відходить від традиції, хоч мотив нещасливого кохання і не посідає головного місця, як це ми бачили у інших драмах. Сцени подружнього щастя, що так сподобалися Белінському, притьмарені передчуттям близької трагічної розв'язки, хоч і не мали попереднього в укра-

їнській драматичній традиції оброблення (звичайне закінчення — весілля), але зразком для нього могли стати відповідні сцени із „Страшної помсти“ Гоголя, витримані так само в пісенному тоні, де, доречі, героїня так само Катерина.

„Сидить пан Данило кінець столу в своїй світлиці, на лікоть схилювшись і замислився. Сидить на лежанці пані Катерина і співає пісню.

— Сумно мені чогось, дружино моя! — каже пан Данило. — І голова болить моя, і серце болить. Щось тяжко-важко мені. Недалеко вже ходить смерть моя.

— Любий мій мужу! притулись до мене голівонькою! Жени від себе ці чорні думи — погадала Катерина, та вимовити не на-смілилась. Гірко було їй з провинкою своєю ласку мужеву приймати.

— Слухай, дружино моя! — сказав Данило. — Доглядай сина, як мене не стане...

— Ні, Катерино! Чує душа, що близько смерть. Якось то сумно стає тепер на світі. Люте врем'я надходить. Ох, були колись, та були часи: вже їм не вертатися! Ще живий він був, честь і слава нашого війська, старий Конашевич... Де ділись ви, літа мої? Біжи, малий, до пивниці та наточи кухоль меду. За колишню долю вип'ю та за бувальщину¹⁾.

В таких же асоціаціях і емоціях відбувається діалог між Катериною і Савою напередодні смерті.

„— Ох, Катерино! Погано на світі! Боже мій милий! Якби ти знала... Така журба! Вона мене зв'ялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува іноді на серці у чоловіка... Не бійсь, моє серце, нічого не бійсь, поки я з тобою... Усе гарно буде. Я й сам не знаю, чого мені сумно так було; тепер пройшло. Гей, Хомко! Підйди лиш у пивницю та принеси горілки та меду“.

Отже, в цілому задум дати першу історичну драму українську, за визнанням сучасної критики, не удався Костомарову. Там, де йому доводилося виходити за межі традиційних постатей і персонажів, де він намагався сплянувати ширші характери услід за Шекспірівськими трагедіями, він не спромігся дати того історико-культурного кольориту, якого вимагав романтичний канон від історичних драм і романів, підносячи гасло „народности“ в літературі.

II

Далеко сміливіше відходить від попередніх традицій Костомаров в трагедії „Переяславська ніч“, і найбільше в повному відході від етнографічно-побутового кольориту. Спроба ця і по

¹⁾ М. Гоголь. Страшна помста. Твори. 1929. Т. I. Стр. 178 — 179.

задуму своєму, і по реалізації його якимось випадком з тодішніх драматичних творів. Мимо своєї жанрової одмінності, „Переяславська ніч“ являє собою не тільки щасливий задум, але і достатню реалізацію цього задуму. Правда, сам Костомаров розглядав пізніше свою трагедію, як художню неудачу, але в деяких випадках нам треба ставитись із застереженням до такого роду заяв. В листі до О. Корсуна, від 10 лютого 1880-го року, відповідаючи на пропозицію перекласти „Переяславську ніч“ на російську мову Костомаров так оцінює твір своєї молодости.

„Что касается до мысли Вашей где то печатают перевод „Переяславской ночи“, то я принимаю смелость не советовать Вам этого делать. Моя „Переяславская ночь“ поистинне произведение до крайности слабое, во всех отношениях, и при том фальшивое до глубины своего существа: фальшивость эта произошла от того, что я тогда находился под зловердным (в научном отношении) влиянием таких историй, как „История Русов“¹⁾.

Ту ж думку і в тих майже словах висловлює він і в своїй автобіографії.

„Сюжет трагедии взят из эпохи Хмельницкого, при самом начале его возникновения, но мне значительно повредило доверие, оказанное таким мутным источником, как „История Русов“ Кониского и „Запорожская Старина“ Срезневского; кроме того, я уклонился от строгой сообразности, с условием века, который взялся изображать, и упал в напыщенность и идеальность, развивши в себе последнюю, под влиянием Шиллера“²⁾.

У цих визнаннях відчувається швидше незадоволення історика з неясности і непевности матеріалу історичного, що ліг в основу трагедії. Зауваження про „высокопарность“ навіяну Шіллером, треба однести на карб часу, коли це писано, в час панування реалістичного стилю. Історична основа трагедії показана так само, як і в „Саві Чалому“, дуже загально і без користування якимись певними історичними джерелами. Війна козацька, чи час підготування до повстання Хмельницького, представлено на тих епічних загальниках, що їх давали такі матеріали, як „История Русов“, „История Малороссии“ Бантиш-Каменського і усна традиція, що їх повторювали, майже без варіацій белетристичні твори на теми Хмельниччини в російській літературі. (Див. зміст подібних повістей в нагадуванні не раз праці В. В. Сиповського „Україна в рос. розповідному письменстві“). Кривди українського народу в „Переяславській ночі“ представлено в трафаретних мотивах знущання євреїв і поляків над православною церквою і

¹⁾ Оригінал листа переховується в Архіві Корсуна, в Пушкінському будинку.

²⁾ Автобіографія. Стор. 159.

над релігійними почуваннями українців. Початок трагедії уводить нас в мотиви народного обурення проти ляхів та євреїв. До гурту, що слухає „чужестранця“, таємного агітатора Хмельницького, прибігає хлопець Опанас і з розпачем оповідає, що його матір взято до в'язниці за те, що вона пекла паски.

„Та все ж паски! Бач здумала пекти!
Я і казав, крий боже, як казав!
Що ж? Не послухала! Як я казав
По-моєму і вийшло. Тільки в піч
Сажати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухопили бідну за волосся,
Таскати — я до них, вони мене
Штирнули в груди — отже як
Крий боже, дядечку, як болять.
Вони її поволокли із хати;
А я за їми, кланяюсь, прошу їх:
Змилуйтесь, кажу, панове добрі,
Не поробіть нещасного мене!
Не мучте матері! Прохав,
Прохав, прохав — вони ні півсловечка.
Я все за їми йду, та все прохаю.
Один мені і каже: Йди ти к злидню!
Псяюха твоя мати — руська сучка,
Іздохне з голоду в льоху у панським,
Та як вхопив мене і кинув геть.
А мати — більше я її не бачив!“

Другий типовий мотив — це виступ єврея Оврама, що забороняє одправу в церкві під великдень, на тій підставі, що йому не заплачено, і навіть допускається „великого блюзнірства“, вихопивши з рук священника плащаницю.

„Зібрав був грошей я і заплатив
Євреєві Овраму за святую службу,
З умовою такою, щоб сьогодні
І завтра не було запрету. Він
Оддав ключі; ударили у дзвін;
І збігся люд; я службу був почав
І, так як то закон повелівав,
Христові страсті споминать сьогодні.
Взяв плащаницю з олтаря й несу...
Як тут єврей у двері й закричав:
За плащаницю треба особливе
Платити. Я йому й кажу: змилуйся,
Я вже оддав тобі. Чого ж ти пнешся?
Ти ворог божий, єврей, — не слід тобі
Ходить сюди, як служиться. А він
Вхватав із рук у мене плащаницю
Й давай її рвати та тріпати...
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг із церкви й прямо
До старости — жалітися на нас“.

При чому, як і годиться, „еврей Оврам“ виявляє неприродну пожадливість і, діставши гроші за плащаницю, підмовляє Зацьвілівського, щоб той дозволив йому области православних і за корогви.

„Ще тільки попрохав би щось Вас, пане,
Бач, завтра в їх аж двічі з хорогвами
Круг церкви ходять...
Так щоб іще за корогви щонебудь...“

Згадується тут про те, як ксьондзи запрягали людей замість коней і їздили по парафіях, про люті муки, які терпіли козаки і козацькі гетьмани від ляхів і т. д. Не важко побачити традиційність цього „історичного матеріалу“, згадавши десятки романів і повістей на цю тему. Фактична сторона трагедії має, безперечно, не тільки історичні, але й чисто літературні джерела. „Кичливый лях и жадный еврей“ — такі стабілізовані постаті в історичних повістях на українські теми в російській белетристиці 20 — 30-х років. У нас ці мотиви зберігаються ще в 60 — 70-х роках, згадати хоча б „Марка Проклятого“ Стороженка, де знущання ксьондзів над хлопами змальовано в такому ж традиційному тоні, в чому обвинувачував його Куліш, підкреслюючи повну антиісторичність цієї „історичної поеми“.

І взагалі традиційні постаті ці довго держались в нашій літературі, а між тим, історична правдивість таких, приміром, явищ, як орендування церков євреями, дуже непевна. „Яка саме основа лежить під сими, як бачимо, досить розгалуженими оповіданнями про орендування євреями церков і побирань з них доходів, зістається неясним“¹⁾.

Трафаретними в літературному значінні є і окремі ситуації в розвитку історичних подій. Ляхи і євреї повинні бенкетувати (так велить літературна традиція) для того, щоб на них, як грім серед ясного неба, впали козаки, повторюючи, таким чином, древню історію падіння Вавилону і царя Балтазара. І як у Шевченка в „Тарасовій ночі“, написаної за „Історією Русов“, бенкетують ляхи, не чекаючи нападу, так і тут цей мотив нічного нападу зустрічається аж двічі.

„А от як: бач в суботу се було
На масниці. Усі ляхи й євреї
Понапивавшись, авечора гасали,
А ніччю п'яні, де хто впав, там ліг.
Опівночі задзвонено у двір;
Скрізь запалав огонь; шумить, бряжчить;
„Смерть ворогам!“ луною віддалося...
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збиратись;

¹⁾ М. Грушевський. Початки Хмельниччини. Історія Укр.- Рус., 1922, т. VIII, част. II, стор. 126.

Звістали старосту — той проклятутий
І в городі не був; весь день гуляв
В монастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і папюг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк — вже трупом
Повнісінькії улиці набиті*.

Словом, в історичній частині трагедія не виходила за межі „олітературених“ історичних трафаретів і нарікання старого історика на своє незнання історії в молоді роки має усі підстави. Але треба сказати, що художнє завдання і жанрові прикмети самої п'єси не вимагали від автора історико-культурного кольориту в такій мірі, як в „Саві Чалому“. Дієві персонажі „Переяславської ночі“ належать до схематичних, умовних фігур, до яких не підходить взагалі етнографічне забарвлення. Якщо схематичність дієвих персонажів в „Саві Чалому“ відчувалась сучасниками, як художня хиба, то в „Переяславській ночі“ відсутність етнографічного кольориту витікала із жанрових особливостей п'єси. „Переяславська ніч“ становить собою трагедію, побудовану за приписами розуміння гатунку, як високого роду драматичної творчости. Автор був свідомий свого завдання дати не типові, з погляду етнографічно-історичного, постаті, а абстрактних носіїв певних ідей. В одміну від „Сави Чалого“, якому закидалось брак „единой идеи“, „Переяславська ніч“ становить собою конструкцію, де художні компоненти твору перебувають у виключній залежності від основної тези — що стоїть, як епіграф до твору.— „Так освободився народ руський з под іга лядського, єгипетського“. Трагедія має прикмети „ідеологізму“, що ним характеризуються „високі“ драматичні жанри, де основними рисами розвитку дії являється боротьба ідей, а не пристрастей, чи точніше, боротьба ідей з пристрастями.

„Торжество любви христианской, братолюбия, завещанного спасителем над любовью к родине, а этой последней, над любовью личной — такова идея „Переяславской ночи“¹⁾.

Всі герої, наділені рисами виключної цілеспрямованости до служіння цій ідеї. Марина придушує в собі почування до старости і їде в монастир, гинуть Лисенко і староста в боротьбі за національну ідею, але ж в останню хвилину заповідають християнську любов до ворогів і т. д.

Автор засвоює технічні властивості класичної трагедії і, перш за все, знамениті „одности“ — часу, місця й дії. Трагедія розгортається на протязі менш ніж доба, на майдані. Дія розвивається без упину до кінця. За зразком античних трагедій, автор починає дію після завершення мотивів, що спричиняються до розв'язки, вони дані на самому початку, як щось таке, що вже минуло. Щоб

¹⁾ К. Сементовский. Рецензія на „Переяславську ніч“. „Маяк“ 1843 Т. XII. Стор. 69.

створити вражіння безперервності дії, Костомаров не розбиває трагедію на акти. Як відомо, характерною прикметою композиційного побудування античної трагедії була орієнтація на споглядально-хронологічну послідовність подій, так ніби вони проходили перед глядачем у своїй логічній послідовності. Отже не припускалося рівнобіжних дій, чи відхилень від часової послідовності типу *Vorgeschichte*. Нарешті, для надання ілюзії, вводиться хори дівчат і парубків, що хоч і не грають такої активної ролі, як в античній трагедії, але поставлені на місці згідно з приписами класичної поетики. Про своє захоплення античністю Костомаров не раз признається у своїй автобіографії, відносячи його на часи ще перед написанням трагедії. „В первый год моего пребывания в университете я усиленно занялся изучением языков, особенно латинского, который я очень любил, и вообще меня сильно стал привлекать антический мир. Воображение мое постоянно обращалось к Греции и Риму, к их богам, героям, к их литературе и памятникам искусств. Однажды, читая Илиаду, в подлиннике, с переводом Гнедича, мне вздумалось разыграть в лицах сцену, как Ахилл волочил тело Гектора вокруг стен Илиона“ і т. д.¹⁾.

Подорожі до Криму, одвідування звалищ і руїн колишніх римських та грецьких колоній спонукало Костомарова до написання скількох віршів, як наслідування античним зразкам, як, напр. — „Пантикапея“, „Еллада“ і т. д. Але, кінець-кінцем, це захоплення старовиною було у Костомарова тільки формальним, поверховим — риси неокласицизму не були притаманні творчості Костомарова. Ідеї античної поезії і мітології були органічно чужі романтику XIX століття і в своєму віршові „Давнина“ (очевидно написаному, як своєрідна пародія на Шіллєрову „Давнину“) він недвозначно говорить про це.

„Як то недобре на світі було,
Як світом безкарні боги управляли :
Маїн проворний і хитрий синак
Всіх покривав — і хапуг, і злодійів.
Змутить, бувало, чорт знає чого,
Рід чоловічий Арєй — гайдамака —
Ллються ріками і сльози і кров
Задя утіхи тих лежнів безсмертних.
Як же задума який Прометей
Розума світлом прогнати темноту —
Здапають враз боги молодця
Тай оддадуть на поталу шулікам.
В той час Юпітер як хоче гуля :
Дош золотий розсипав дівчатам,
Чи перекинється білим бичком —
Скаче, мичить, борікає ногами ;

¹⁾ Автобіографія. Стор. 138.

Люди ж на штуки такі дивляючись,
Голови мовчки побожно схиляють:
Істинно — кажуть — не віл се, а бог...
А Прометея нового немає*.

Концепція сюжетова „Переяславської ночі“, може, ближче підходить до класичних трагедій XVIII століття, ніж до античних. Тема про жінку, що бореться між двома почуттями — коханням до свого ворога і почуттям обов'язку до своєї країни, зустрічається досить часто, саме в цих трагедіях, де, згадати хоча б трагедію Княжніна „Вадим Новгородский“, де ми находимо, приблизно, такі ж взаємини між героями, як і в „Переяславській ночі“. Класицизм трагедії Костомарова має, у всякім разі, характер не стилізації, а являє признаки романтизованого, так би мовити, класицизму, з новим світовідчуванням і новими тенденціями і тут ближчою аналогією до „Переяславської ночі“ є трагедія Шіллера, що в своїй творчості дає таку синтезу класичних і романтичних традицій і вплив якого на трагедію визнавав і сам Костомаров.

Значіння Шіллера в романтичних традиціях, те нове, що вносили його драми поруч традицій Шекспіра, оцінювалося в критиці, як поєднання двох цих стихій романтичної і класичної і, разом з тим, уведення того, що означалося романтичними критиками, як „идеальное“ і чого бракувало Шекспіровим трагедіям. Прихильник, так би мовити, синтетичного стилю, російський критик Надеждин вбачав в творах Шіллера такий ідеал синтетичного стилю.

„Провидение наделило нас блаженным жребием — быть преемниками и наследниками сугубой юности рода человеческого. Перед нами распростирается два великие мира, изобилующие всеми богатствами просвещения, деятельности и творчества. И, кажется, сама природа изводит нас на решение великой задачи — возвести полярную противоположность к средоточному единству не через механическое их сгромаждение, но через внутреннее динамическое прикосновение и срастение, так чтобы все мраки противоречий, чреватые пагубными заблуждениями, рассеялись и воззарился ясный день тишины, мира и гармонии. Это уже предчувствовал и великий гений Шиллера, коего „Мессинская невеста“ есть прелюдия всего торжественного соединения“.

Розуміння „ідеальності“, як творчого елементу в трагедіях Шіллера, тлумачилося, як нахил автора змальовувати високі, нормативні характери, героїчні душі, що змагаються во ім'я високої мети, як і в класичній трагедії, брати теми з видатних епох історичних, як його трагедії „Орлеанська діва“, „Вільгельм Тель“, „Змова Фієско“, „Марія Стюарт“ і т. д. Той піднесений над рівень побутових фактів масштаб в переживаннях дієвих персонажів

споріднює його трагедії з класичними взірцями, так само, як і перевага ідеологічності характерів над реалістичними, побутовими рисами. Перевага цього „ідеального“ над побутовим витворює з його персонажів умовні „маски“, схеми, що репрезентують певну ідею, є символістичними. Говорячи про дієвих персонажів в трагедії „Вільгельм Тель“, німецький історик літератури Т. Браун зовсім слушно підкреслює символістичність дієвих персонажів цієї трагедії.

„Все действующие лица в ней более или менее символичны и группировка их обусловлена заранее обдуманной и установленной схемой. Поэт не делает ни малейшей попытки индивидуализации; все без исключения говорят одним и тем же языком, независимо от их общественного положения, возраста, пола, настроения, притом языком изысканным, которым, конечно, никогда не говорили и не могут говорить крестьяне. В этом отношении Шиллер заходит далеко за пределы обычной условности драматического языка... Лица действуют как бы не сами от себя, а выполняют лишь задачи своего вида. Не случайно, конечно, представители трех кантонов Мельхталь, Штауффер и Вальтер Фюрст — оказались юношей, зрелым мужем и стариком, т. е. представителями трех возрастов; не случайно Руденц и Аттинггаузен олицетворяют два различные отношения дворянства к народу, Гертруда и Гедвига два разные женские идеала. Все они отвечают лишь целям простоты и являются действительно „идеализованными масками“, сгруппированными в стройную, до мелочей продуманную, сцену“.

Ця характеристика цілком підходить і до дієвих персонажів „Переяславської ночі“, де кожен із них, так само, як і в Шіллерових трагедіях, є представником певного родового типу.

Але разом з тим, дієві персонажі мимо своєї алегоричності мають нові риси, яких ми не зустрічаємо в античних трагедіях і які, безперечно, навіяні новими тенденціями. Це те, що ми уже називали „ідеалом“ чи „ідеальним“ — це особлива увага до внутрішніх колізій в переживаннях дієвих персонажів, зосередження творчого патосу на історії страждання *schöne Sehele* (прекрасної душі), що терпить страждання серед жорстоких людей, підкреслення християнських почувань, — одним словом, що становить типовішу рису поетичної творчості Шіллера являється, безперечно, ознакою нової літературної школи. І коли його „Мессінська наречена“ є, справді, тільки стилізація під античні зразки, не тільки в техніці побудування, але і в ідеології з характерним наголосом на всемогутності долі (мойри) то такі трагедії, як „Вільгельм Тель“, „Орлеанська діва“ становлять типовий приклад сполучення класицизму з новими романтично-

християнізованими тенденціями. Для Костомарова, типового ідеаліста романтика з релігійними поглядами, що яскраво виявились і в його поезіях, і в публіцистичних творах типу „книг битія українського народу“, трагедії Шіллера були далеко ближче ідеологічно, ніж Шекспірові твори. Для „Переяславської ночі“— найближчими зразками могли бути згадані вище „Вільгельм Тель“ і „Орлеанська дівка“. В першій трагедії історичний матеріал, на якому зростає драма, цілком аналогічний до „Переяславської ночі“. Приводом до повстання вільних швайцарців за свою національну незалежність є жорстоке знущення над простим людом німців. Як і в „Переяславській ночі“, події починаються з картин насильства австрійського намісника над швайцарцями, далі показуються випадки окремих насильств і зокрема, що особливо цікаво, насильство над вірою, намагання намісника примусити нарід вклонятися його шапці, і це є найближчий привід для повстання. Вся трагедія спланирована, як наростання протесту і організації повстання, яке відбувається, як і в „Переяславській ночі“, в останній тільки дії.

Функціональна роля окремих дієвих персонажів у „Вільгельмі Телі“ цілком спадається з персонажами „Переяславської ночі“: Ульрих фон Руденц, небіж барона Вернера фон Атtingавзена, що розпалюється проти австрійців лише тоді, як намісник захоплює його наречену Берту фон Брунек, є ніби прототипом Герцика з „Переяславської ночі“, барон Атtingавзен, з його поміркованою і обережною позицією—Анастасія, а сам Вільгельм Тель хоч і в меншій мірі—Лисенка, привідцю козацького війська, що прийшло до Переяслава.

Жіноча постать з „Переяславської ночі“ Марина дана в пляні Жанни Д'Арк з „Орлеанської дівки“, власне, в тій частині трагедії, де Жанна закохується в англійського вождя Ліонеля. Трагізм Жанни—це боротьба двох почувань—з одного боку, визволительниця французького народу від ярма англійського, і з другого, проста смертна, що закохалась у ворога французів, англійця Ліонеля, і гине, як і Марина, під вагою цих суперечливих почувань.

„Молчит гроза военной непогоды,
Спокойствие на поле боевом;
Везде шумят по стогнам хороводы;
Алтарь и храм блистают торжеством
И ожидают из ветвей пышны входы,
И гордый столп обвит живым венцом,
И гости ждут венчательного пира:
Готовы трон, корона и порфира.

Гордится франк своим происхожденьем,
Как будто всем отчизна вновь дана...
Лишь я одна, великого свершитель,
Ему чужда безчувственной душой;
Их счастья, их славы хладный зритель,

Я прочь от них лечу моей мечтой.
Британский стан любви моей обитель.
Ищу врагов желаньем и тоской;
Таюсь друзей, бегу в уединенье
Сокрыть души преступное волненье" 1).

Моменти душевного знесилля і мук подвоєння кінчаються перемогою „ідеалу“, так само, як і останні репліки Марини, звернуті до старости, звучать перемогою над своїм знесиллям, а разом з тим і резігнацією від життя.

Я не піду з тобою, бо я руська,
Ще раз скажу тобі, Францишку : руська :
Тим не піду з тобою ... В ті години,
Коли брати мої і одновірці,
Вислобонившись од неволі й лиха,
Од вашої кормиги, чистим серцем
Приносять богу дяку за спасення --
Я будь ізрадницею їх не хочу !
Я не твоя, Францишку, не твоя !
Кохання наше закінчилось. Годі !
Коли не довелося разом вмерти,
Тепер уже я не твоя ! Прощай :
Прощай, мій милий, мій єдиний любий !
Прощай навічне... (Обійма і цілує його).
Прощайте, люди добрі ! Хай господь
Хранить родину нашу ! Хай вона
Цвіте собі, як макова квітка !
Благослови мене, пан отче, добрий :
Я йду у монастир ..."

Християнський ідеал в трагедіях Шіллера зумовлює характер розв'язки трагедій, примирення із світом, із ворогами, як ознака перемоги над своїми і чужими немоцями, як прикмета „прекрасної душі“. Резігнацією і примиренням із світом кінчає Дон Карлос, відмовляючись від кохання, такого пожаданого, королеви Ізабели („Дон Карлос“), перероджується морально після злочинів президент, що загубив свого сина („Підступ і кохання“), кінчає в такому ж тоні з життям Жанна Д'Арк („Орлеанська дівка“), на решті, Вільгельм Тель („Вільгельм Тель“), герой національного визволення, заповідає прощення і любов донедавніх лютих ворогів. Кінець-кінцем, це типове мелодраматичне закінчення, але воно різниться від звичайної мелодрами високою ідеологічністю, відповідною до жанрових прикмет трагедії. Це характерна прикмета нової християнської трагедії, що витікала із дуалістичного світогляду нового часу (боротьба між злом і добром), чим різниться вона від античної трагедії. Тому кінець - кінець, ідею композиції дієвих персонажів дається і в „Переяславській ночі“, що в постаті Анастасія доводиться до свого конкретного вияву. Слушно характеризує К. Сементовський взаємовідносини між дієвими персонажами :

1) Полное собрание сочинений Шиллера. СПб. 1893. Т. II. Изд. 7. Стр. 241,

„Марина — русская любит поляка, врага ее веры и отечества... Но возвращается брат ее, говорит о спасении родного города, гибели всех ляхов, а в том числе, конечно, прежде всего старости ее коханного, и Марина не только не уведомляет заранее об этом милого сердцу ее, нет — она сама предает его в руки мстителей отчизны и просит у них только одного — смерти вместе с ее другом. Здесь видим торжество любви к родине над личной любовью

Лысенко, казак „голінний на видумку“, кровавый мститель ляхам за оскорбление веры и отечества, стыдящийся слез, как бесчестия, несколько лет сряду ливший кров человеческую потоками, явившийся для мести врагам, для такой мести, чтоб о ней вспоминали через сотни лет — этот Лысенко среди разгара общего восстания, в ту минуту, когда дымящаяся кровь ляхов, падающих под казацкими саблями, еще более волнует душу его местию — уступает мольбам служителя алтаря, которые уже готов был отвергнуть, дает приказание остановить резню и со слезами лобызает руку Анастасия, избавившего его от нового греха. Наконец, этот же Лысенко и староста, поразившие на смерть друг друга, — заклятые враги, — у разверстого гроба, просят обоюдного прощения, примиряются и умирают братьями. Сознаем в этом торжество любви к врагам, любви христианской над любовью к родине“ ¹⁾).

Справді, постать Анастасія є центральною в трагедії, бо презентує вона той „вищий ідеал“, що покриває в композиції твору історичний драматизм трагедії. Промовами Анастасія завершується трагедія і таким чином основна тенденція її повинна концентруватися саме в виступах Анастасія.

Семене! ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на світі дав пожити.
Ще мало твое серце одбуло... Тепер
Для його наступа дві радощі і перша
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам: ти ще її не знав!
А друга — то диявольська радість,
Щоби потішитись над їх бідою: ти
Не знав і сеї... Ох, брате! Друга
Тобі здається приявніше першій!
Семене, ти ще молодий! Ох, друга
Страшна радість і недовга, скоро
Її туга і мука заміняє:
А перша радість продовжиться довго.
Весь вік твій буде розважати тебе,
І після смерті в вічну радість
Переїде...

¹⁾ „Маяк“. Ор. cit. 66 — 67.

В органічному зв'язку з виступами Анастасія звучать останні монологи старости і Лисенка.

„Лисенку! Дякую! Ти слобонив
Мене зо світу, де нема нічого
Для мене... Помремо братами! Друже!
Дай руку, і нехай в примир'ї нашім
Примириться із Польщею Вкраїна...“

Так само, як і монолог Лисенка, повний резігнації...

„Народе православний! Знайте всі,
Що і воляк быть мусить чоловік
І християнин... Усіх ляхів
Повипускайте завтра вранці... Хай
Ідуть собі із богом до родини...
Прощайте, братці! Хай вам бог допоможе!
Моліться всі за грішну мою душу“.

Звичайно, те нове, над чим доводилося працювати Костомарову, даючи уперше жанр трагедії в українському письменстві, це побудування високого стилю. Написавши „Переяславську ніч“ традиційними для трагедії білими ямбами із звичайним явищем переносів, автор мусів сповнювати цю схему лексикою з новим для тодішньої української мови семантичним добором. Високий стиль потребував абстрактного, вільного від етнографізму і народнього кольориту словника і тут Костомарову доводилося виявити певну ініціативу. Традиції Котляревщини диктували типову в етнографічному розумінні слова мову, даючи жаргон урядовця, дяка, селянина і тільки в постатях позитивних пісенну мову. Естетична функція жаргону в традиціях Котляревського цілком зрозуміла. Це було одним із помітніших засобів типізації дієвих персонажів і, таким чином, Костомарову доводилося іти проти традиції. Сучасна критика в рецензії Н. Тихорського, що надрукував в „Маяку“ за 1842 рік гостро-негативну рецензію на „Переяславську ніч“, визнала, що намір автора створити високий стиль вийшов не зовсім удатним. Підкреслюючи думку, вже раніше висловлювану не раз українськими поетами-романтиками, що час вже одійти українським авторам від „бурлацького“ стилю Котляревського, Н. Тихорський вважає, що „Переяславська ніч“ якраз і засмічена такого „Котляревщиною“.

„В произведении высоко — пише він, — все должно быть высоко, изящно и благородно“, в той час, як промови дієвих персонажів сповнені вульгарною лайкою, приперчені тривіальними виразами, що становлять собою найгірший ґатунок Котляревщини. На захист „Переяславської ночі“ виступив Квітка, правда, з мотивів принципіальних, а потім в тому ж „Маяку“ з'явилася реабілітація трагедії в рецензії К. Сементовського, з думками якого згодилася і редакція. Піднісши художнє значіння „Пере-

яславської ночі“ до найвидатніших явищ в сучасній драматичній літературі, про мову трагедії Сементовський був високої думки:

„Язык трагедии Галки совершенно приличен предмету; стихи вообще плавны; речи Анастасия во всех отношениях превосходны“.

Ці діаметрально протилежні оцінки знаходять своє пояснення і примирення в історичній перспективі. Закид Н. Тихорського, що автор в своїй трагедії ішов за традиціями Котляревського, є простим непорозумінням. Костомаров ставив своїм завданням, як уже сказано, не типізацію мови дієвих персонажів, а ідеальне її виявлення в очищених від етнографізму формах, щоб вона була в спроможності передавати „ідеологічний“ абстрактний характер дієвих персонажів. Але ж, не ставлячи собі завдань типізації мови, автор не міг цілком визволитися від тих традицій, на яких він учився. і тому в деяких місцях зустрічаємо ряд проривів стилістичних: уживання провінціалізмів, непотрібне засмічування мови лайливими виразами, що були характерними прикметами п'єс 20 — 40 р., напр., такі вирази, як „псяюха“, „сука“, або такі, припустимо, уступи, що віддають, справді, характерний кольорит „Енеїди“ Котляревського.

„Стонадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірків, перевертні,
Ви, байстрюки, жіноцькі підхвістки“ і т. д.

До того ж треба додати неправильні конструкції і русизми, що зустрічаються не раз в трагедії. Тут, звичайно, Н. Тихорський мав би рацію, але ж, ясно, що автор не робив з цього „літературної манери“. Мимо того, що йому доводилося боротися з потужною традицією, не треба забувати, що Костомаров перед написанням трагедії тількищо почав учитися по-українському. Про це він сам одверто говорить в автобіографії, признаючись, що ще в кінці 30-х років, зацікавившись українською літературою, не міг зрозуміти спочатку навіть „Салдатського патрета“ Квітки. Але, як правильно зауважує Сементовський, ці прориви стилістичні, кінець-кінцем, в цілій трагедії посідають незначне місце і коли виключити виступи ляхів, окремі уступи з монологів Герцика і Лисенка, можна сказати, що автор спромігся дати високий стиль в тих лексичних формах, які можливі були при тодішньому стані української літературної мови. І не тільки промови Анастасія, як зауважує К. Сементовський, вільні від конкретности, етнографічності, але ж і монологи Марини, старости, Лисенка в деяких уступах є зразками такої стилізованої під високий тон промови. Взяти хоч би такий уступ з монолога Лисенка:

„Що обімлілі руки вже не в мочі
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибіль і мучення,

Вже не піднімуться, і що одна
Душа його безсильна, дивлючися
На гірку долю милої родини,
Літа над нею соколом по хмарах,
І бачачи братівське лихо стогне,
І даром поривається, як хвиля —
Що по Дніпру в негоду похожав,
Клекоче, рветься, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити,
І вихопитись із стрижня не мусить . . .“

Пишний період з розгорнутим порівнянням, таким типовим для урочистого тону героїчних трагедій, з вибагливою конструкцією мови, як „ноги, швидкі на їх погибіль і мучення“, або „літа над нею соколом по хмарах, і бачачи братівське лихо стогне“.

Особливою піднесеністю і патетизмом характеризуються монологи Анастасія, де найбільше дають себе пізнати характерні прикмети високого стилю — з патетичними звертаннями, драматичною пунктуацією, з уживанням слов'янізмів і т. д.

„Хто вам сказав, що я
Боюся смерті? — Ні! за віру вмерти
Моя потреба перша. Вам же діти, не подобав погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкаві, уважте
Мені, священнику своєму! Ради Христа
І матері його пречистій і святих,
Ради великодня, що наступає . . .
Розходьтесь, діти! . . . що ви стоїте?
Ідіть же! Проклят той, хто з вас посміє
Не слухати мого глаголу“.

Словом, в „Переяславській ночі“ Костомарову далеко більше пощастило, ніж в „Саві Чалому“, здійснити на твердому тоді українському матеріалі зовсім новий і незнаний до того драматичний жанр і не тільки в тематиці, але й стилістично. Розглядаючи хибі трагедії, не треба забувати історичної перспективи, складного становища, в якому був автор, починаючи зовсім новий жанр.

Цікаво одзначити, що в ближчих до Костомарова драматичних традиціях не відчуваємо тенденцій до популяризації цього високого стилю. Історичні теми становляться після „Переяславської ночі“ і „Сави Чалого“ дуже популярними в українській, особливо романтичній драматургії, але ж не важко помітити в них зниження тону і відхід від того абстрактно ідеологічного трактування, яким позначається „Переяславська ніч“. Уже „Назар Стодоля“ Шевченка, „Гаркуша“ О. Стороженка і інші становлять собою зразки етнографічного трактування історичної теми, де побутові сцени, жаргон, як типізація дієвих персонажів, пісенні партії, поворот до прози є ніби запереченням тих тенденцій, що так виразно позначилися в „Переяславській ночі“. Те саме в біль-

шості треба сказати і про історичні драми 70 років, як, напр., „Гандзя“, „Сава Чалий“, „Лемерівна“ Карпенко-Карого і т. д.

Цей поворот до етнографізму (правда, не в комедійних жанрах Котляревського, а з виразним підкресленням мелодраматичних елементів) знаходить своє пояснення в природі українського романтизму чи, власне, в тих обставинах, в яких розвивалась українська література. Принцип „народности“, що в романтизмі російському був тільки скороминувим епізодом, в українській літературі, літературі пригнобленої національності, пережив і романтичні форми, діючи аж до кінця XIX століття.

Тим то і треба пояснити непопулярність „Переяславської ночі“ в драматичних традиціях XIX століття. Форми Шіллерової трагедії не відповідали жанровим прикметам української драми. І тільки уже в XX столітті Леся Українка дає цей жанр ідеологічної трагедії, більш довершеної формально, ніж спроба Костомарова, але все ж, як перша спроба створення такої ідеологічної драми, „Переяславська ніч“ має свою історико-літературну вагу.

А. Шамрай.

ТВОРИ
ІЕРЕМІЇ ГАЛКИ
(М. КОСТОМАРОВА)

УКРАЇНСЬКІ БАЛЯДИ

На Вкраїні всього много : меду і горілки.
Дівки красні й молодиці усі чорнобривки.

Галицька пісня

МАКСИМ ПЕРЕБИЙНИС

То не зараза та, що з пекла вигаса
І по світу зі смертю гуляє,
Паскудить мир, як ниву сарана,
І білий світ тугою засіває :

То наш Максим, неприятелям страх,
Завзятіший вкраїнський гайдамака,
Розносить лихо по чужих кутках,
Не милує єврея, ні поляка.

З ним тисяча гайдамаків летить,
Заблискали їх гострії шабляюки,
Теленька поле, меркне божий світ,
І лихо тим, що в їх попались руки !

Чи пробіжать село, чи город перейдуть,
Заселений ляхами ворогами,
Там настає послідній страшний суд,
І розіллється вража кров річками.

Чи в панський замок налетять вони,
І стане панський замок — попелище,
В неволі ниють бідні пани,
А в їх країні — як на гробовищі.

Оттак Максим з ватагою своєю
Вкраїнськую недолю відомщає !

Не розжалють його вдова ні сирота,
Ні добрая хорошая панянка:
Максимові ніщо урода та,
Він знай усе грасує¹⁾ до останка.

Не раз при матері він розбивав
Об стіну, сміючись, її дитину ;

¹⁾ Г р а с у в а т и — топтати, витоптувати.

Господь ляхів за вчинки покарав
І уручив страшний свій меч Максиму.

І що ж? Чого се змінивсь Максим?
І де він є? А військо сиротіє!
Чи вже огид йому пожарний дим,
Чи наслідку він ляхів жаліє?

О ляшка, ляшка! Диман - чарівниця!
Нащо од нас Максима ти украла,
Нащо к собі його причарувала?

Максима ти не схочеш полюбити,
Максима ти схотіла загубити!

Ляхи сміються, плаче Україна:
Немає Максима, немає Максима!

ЧОРНИЙ КІТ

Очі плачуть, серце ноє,
Ніщо смуги не спокое:
Дівчиноньку я кохаю,
Вдень і вніч об ній гадаю,
Але дівка горделива
І спісива і пирхлива.
До тебе прийшов, бабусю:
Що, скажи, робить я мусю?

Покинь, хлопче, смугу пріч;
Під великдень в темну ніч
В пусту хату ти іди,
Розложи собі огонь,
На огонь постав води,
Хай зогріється вода,—
І як зателенька дзвін,
Возьми чорного кота
І в воді його звари,
Потім кості обдери:
Буде в кістках гапличок
Буде в кісточках гвіздок.
Дівку гапличком поруш—
Буде вік тебе любити,
Дівку гвоздиком поруш—
Не захоче і глядіти!

Стоїть ширитвас серед хати,
У йому вар кипить, шкварчить,
І чорний кіт нявчить в торбині,
І хлопець край вікна сидить
І слухає: от - от задзвонять!
Дзвін загудів, а він мерщій
Кота із торби та в окріп —
А кіт з окропу та на його...
Мау — м'яв... пфу... ме — няя у...

Що дальш було, не знаю я
І ні од кого не дізнався.
Тільки на празник хлопець наш
Сидів із дряпаною твар'ю
І запічку, як стара баба.
А мати, котра все узнала,
Так йому промовляла:
І ти повірив, божевільний,
Що стара відьма набрехала!
Хотів, щоб дівчина кохала!
Над серцем хоч ніхто невірний:
Кого любити не звелить,
Нічим його не улестить.
А все ж то не через котів
Дівчата люблять парубків.
І коли хочеш, дурню, знати.
Що може вам кохання дати,
То ти у мене та спитай:
І я колись малою гралась,
І дівкою колись кохалась,
А вже хто б як не мастерив,
Мене б кішками не зманив!
Через добрий норів та любов
Дівочька йдеться вам любов.
Тепер, великий дурень, хай
Із ошкрябаною пикою
Він похристосується з дівкою!

КВІТОЧКА

(З чеського)

Вітронько віє
З панського лісу;
З відрами дівка
Біжить до річки.
В кований цебер

Води набрала;
По річці к дівці
Квіточка плине,
Квіточка гарна
Та й запашная,
З повної рожі
Та з чорнобривців.

„Коли б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе сажав
В вогкую землю,
Тому б я дала
Мій золотенький
З пальця перстеньок!
Коли б я знала,
Квіточко красна,
Хто тебе личком
Повив подобно,
Тому б я дала
Шпильку з волосся!
Коли б я знала,
Хто тебе, квітко,
Пустив на воду,
Тому б я дала
Стрічку з головки!“

Дівочка стала
Квітку хапати,—
Та й обірвалась
В воду холодну.

СТЕЖКИ

Спускалося сонечко, за зелену гору,
Протягнувся туман по синьому морю;
А по зеленій луці молодець блукає,
Смутний помагає, пісеньку співає :

Не шумить, верби, що над водою,
Не хитай, яворе, смутно головою!
Під вербами стежка, під явором друга,
Одна пішла в поле, а друга до луга.

Не дуй, не дуй, вітре, понад берегами,
Не йди, не йди, доще, між тими вербами,
Та щоб перша стежка пилом не припала,
Та щоб вона зіллям та не заростала!

Щоб не було видно, хто по її ходить,
Наче ціле стадо личман по їй гонить.
Подуй, подуй, вітре, на стежку другу,
Посипся ти, доще, на її узькую!

Та щоб тую стежку курява закрила,
Або тая стежка зіллячко вродила,
Щоби було видно, хто по її ходить,
Хоча пройде нишком — зілля потолочить.

По першої стежці ходить моя мила,
Ходить до другого, мене обманила!
По другої стежці ходить моя мила,
Ходить та до мене, мене полюбила.

Та щоб між вербами сліду не зосталось,
Щоб моє серденько тяжко не вривалось!
Та щоб під явором були ступи знати,
Щоб було чим серце своє розважати!

Зібралися хмари і дощик полився,
На першої стежці спориш уродився.

ПОЦІЛУНОК

Зійшли ріки, зійшли ріки,
І сніг не біліє,
Коло млину на долині
Трава зеленіє.

Забілілися вишеньки,
Груші запашні;
Збираються, гуляються
Дівки молодії.

І на призьбі біля хати
Співає дитятко.
Вийди, вийди ти до мене,
Мое серденько!

Прийшла к нам, прийшла пора весняная:
Не забарися моя молодая!
Вийди до мене, сідай біля мене,
Обійми мене, поцілуй мене!..

Не вийду, не хочу біля тебе сидати,
Ані обіймати, ані цілувати.
Хай квітки цвітуть, хай пташки співають:
Вони мене, милий, к тобі не приваблюють.

Ні літнім теплом, ні сею весною
Не вбачиш мене ніколи з тобою!

Коли ж ув осінь
Хліби уберуть,
І крупній дощі
Мочити почнуть,

І ранком мороз по степу забіліє,
І в темній ночі ще гірш потемніє,
І страшно на улицю буде ходить,
І сови угукать, вовки стануть вить:

Тоді то, північною саме добою,
Під сльоту, під дощ зійдемося ми з тобою.
Край старої церкви ти стрінеш мене,
І я обійму, поцілую тебе.

І вітер холодний там зле завиватиме,
Потрухлі віконниці в церкві хитатиме, —
А ми собі будемо все милуватися:
Тоді вже нам, серце, шкода й розлучатися!

Холодна нічка, мороз налягає,
А вітер осінній аж кості проймає.
Коли б він не дув та негода утихла,
Бо вже моя мила холодна як крига!

ЩИРА ПРАВДА

„Братоньку! що і святіше й дорожче тобі на сім світі?“

— Щира правда, коханий: ніколи її не зневажу.

„А як мені, так святійш королеві щирая вірність“.

— Що ж, хоча правда хоч вірність — все рівно і те і друге!

Так між собою Харкевич із Бронським балакали нишком.
Бронський той був каштелян, а Харкевич хорунжий; злюбилися
Хлопці собі на сій мові: Харкевич сказав „щира правда“,
Бронський же „вірність“, і думали: „правда“ і „вірність“

все рівно.

Слушна війна запалала тоді на Україні: Хмельницький
з Потоцьким,

Воля з налигою кріпко зчепились, і там, під Корсунем,
Ляхи розбиті втікали, а інші похляли голодні,
Гинули в топкім багні, бо туляче¹⁾ життя волочили
Між татарвою в неволі: таківська була їм заплата
За те, що шкури лупили з людей та пекли на залізі.

¹⁾ Мандрівне.

Коло Чернігова бився Радан осаул з ворогами,
 Повипихав поляків з городів українських до злидня,
 А бузувирів євреїв порізав і рушив козацьке військо
 В Новгород Сіверський: там каштеляном був Вронський, в повіті ж
 Був там хорунжим Харкевич, його незмінний друзяка.
 Сила козацькая вже розтяглась по широкому полю,
 Міцно та бойко охопила кріпость і город і замок.
 Довго вовтузились хлопці, але не домислили, як би
 Кріпость узяти, бо Вронський її боронив як потрібно:
 В мури втеревив гармати, по згору страшенні колоди.
 День і ніч козаки на облозі, турбуються знай коло валу,
 А як гармати тарахнуть, бо зверху колода горгусне,
 Глянь, і скотилася сотня униз головами додолу.
 Кинуть хотіли війну, та вже й сам осаул занудився,
 Бачив, що вже козаки ледащіють, мало й зосталось.
 Тут їм якраз посилає господь несподівану поміч:
 Добрий Харкевич, що широко правдою дуже кохався,
 Нишком прийшов до Радана з ватагою хлопців на раду.
 — Біг помагай тобі, — каже, — послухай мене лиш, добродій:
 З річки у город іде під землею прорита канава,
 Я усе знаю, не бійся, Радане, я ваш, українці!
 — Дякую! — мовив Радан. Як порадили, так і зробили.
 Ніччю давай накидати на город, розбуркали ляхів.
 Вронський всю силу злучив і рештує на наступ козацький,
 Б'ються, січуться, стріляють; не ладиться бідним козакам;
 Ляхи регочуться, лихо своїм ворогам вони бачуть.
 Вронський усіх звоювать намагався, аж от тобі диво!
 В замці козаки, січуть і плюндрують, не дай світа валка,
 Страшні ракети пустили по вітру, ляхам подіяли жаху.
 Вронський не змислить, що треба робити: у замок полине —
 Ворог ворота трощить! на башти — всередині лихо!
 От коли круто прийшлося, пропали, немає визволу!
 Вийшов наш Вронський на башту та й просить: змилюйтеся, братці,
 Будьте ласкаві нам бідним, душі пустіть на покуту!
 От вам і замок і скарби й гармати і страви, все ваше!
 Чує Радан і зласкавився, він то жалкий був сердяга,
 Гукнув по строях, і більше козацькі шабляки не сяють.
 От і рушниці унишкли, от заскрипіли ворота,
 Вронський виходить з ключима; край церкви соборної стрінув
 Він осаула, а з ним і Харкевич, колишній друзяка!
 Тільки побачив, як крикне: ізгинь ти, проклятий яриза!
 Свиснула куля — і бідний Харкевич шелехнув об землю!
 Наче скажені рвонулись козаки, шабляки брязкочуть,
 Тут положили і Вронського. Оба вони щось казали.
 Вронський стогнав: згубили мене за щирую вірність;
 Вимовив тихо Харкевич: забит я за щирую правду!

ДІД ПАСІШНИК

(А. П. Рославському)

Під яблуною зеленою хлоп'ята сидять,
А вколо їх між листями та бджоли гудять.
А дід посередині на кобзоньці грає,
І старую пісеньку молодцям співає;
І жодний не рушиться: всі очі встромили
На діда, всі слухають, буцім оніміли.
Співає дідусь і внуку і сину,
Співає дідусь про стару годину.

Було колись — між всіма городами
Старий наш город Київ чепурился,
Із банями, із ясними хрестами
У славному Дніпрі - ріці лиснівсь;
Там в теремах князі бенкетували,
А піснярі про їх діла співали.

Було колись: вкраїнську ясну долю
Розшарпали недобрії брати;
Було колись: недолю і неволю
К нам принесли татарській орди,
Із Києва зробили попелище,
І запустів наш край як гробовище.

Було колись: завзятий гайдамака
В степах широких вітри вперезав,
Без ласки він, обшарпаний бурлака,
До смерти все сусідне забивав.
Але не довго парубки тулялись:
Господь поміг — вони угамувались.

Було колись: латинщина - папівна
Війшла до нас, прийшлося всім хворать
Нас налігала Польща супротивна,
І стидко - бридко роки ті згадать;
Святі церкви усі були замкнуті,
І бідні люди мерли без покути.

Було колись: Хмельницький з козаками.
Бездольною Україну визволяв,
І усівав свої степи костями,
І самій Польщі тусана давав:
Король, пани Потоцькі, Вишневецькі,
Затуркані скакали по-німецьки.

Було колись: недоля вмудрувалась,
І знову лях жажнутий одлигнув;
Вкраїна вп'ять була заколихалась,
І вп'ять було нас ворог надавнув.
Московський цар за бідних уступився
І за своїх дітей з ляхами бився.

Було колись: Петро наш імянитий¹⁾
Хмельницького волення допевняв,
І як той звір увесь в крові облитий
З поганцями Вкраїну рабував:
Хотів в ставу позбави і недолі
Нагибать²⁾ скарб слободи і визволу.

Було колись: як чайка луговая,
Що при дорозі вивела дітей
(Жнива прийшли, вона кругом літає,
Кигиче, мов прохається в людей).
Вперед і взад, все тільки лихо баче —
І вдень і вніч Вкраїна наша плаче.

Було колись: лукавий наш Мазепа,
Ч'є мення вам тепера й гид і страсть,
Заворушивсь, та й піднялась халепа:
Поквапились добути або пропасть!
Але Полтаву наші поминають,
А гетьмана глумують, проклинають.

Було колись: Павло наш не зякався,
Перед царем як гетьман різво став
І думку ту повідать не вбоявся,
Що як дитя у мислі годував;
І він знудивсь, на чужині з'єднаний,
За ним — він був українець останній.

Блідніє наш дідусенько, голос змінився,
Як липонька підцюкана, на бік похилився,
І кобзонька додолоньку з брязком покотилася,
І пісенька неспітая у вітрі розлетілася!

ЗІРОЧКА

Ой заблищала зірочка на небі,
Та простяглася стрілкою по небу,
Та покотилася вона на долину,
Та упала вона на могилу.

¹⁾ Гетьман Петро Дорошенко.

²⁾ Нагибати — натрапити.

А на могилі цвіт - соняшник стоїть,
А в могилі щось поховане лежить,
Там молода мати сина поховала,
Сирою землею його закидала.
Вона його дівуючи привела,
Вона його христити не понесла,
Вона його в сиру землю зарила,
А зверху цвіт - соняшник посадила.
Ти, синочку, лежи, лежи глибоко,
Ти, соняшник, рости, рости високо!
Рости уверх та на сонце дивися,
Кругом, кругом за сонечком вертися.
Мені на прикмету розцвітися,
А я піду із першим паруватися
Піду у божую церкву вінчатися.
Та стоїть вона при святому налої,
Подала руку своєму женихові:
Нічого не знають ні отець, ні мати,
І жениху не доведеться знати.
Тільки той про сее відає і зна,
Хто зірочку на могилу посила.

ВЕЛИКОДНЯ НІЧ

Гудуть дзвони, гудуть дзвони,
Ходять з корогвами,
Юрба люду на цвинтарі,
Товпа коло брами.

Йдуть старії, молодії
Ізо всього села:
Христос воскрес! Христос воскрес!
Всі й раді й веселі.

Диво! ніччю на пустощі
Щось у травиці сяє...
Під вербою молодою
Свічечка палає!..

То лупне, то разом зникне,
То вп'ять загориться;
Ізлякались прохожалі
Та й стали христиться.

Гули дзвони, гули дзвони,
Та вже перестали,

Закінчилось обхоження, —
Свічечка пропала.

Стара дядина Оксана
До людей підходить,
І молитву прочитавши
Такечки говорить:

Як ще я, у старі годи
Колись дівувала,
Тоді много із мною
Дівочок гуляло.

А всіх лучче, а всіх краще
Була дівка Ганна:
І хороша так як рожа,
І добра і гарна.

Була собі сиротинка:
Ні отця, ні мами,
Ані брата, ні сестриці,
Всі лежали в ямі.

І дівочка самісінька
Жила в своїй хаті,
І товпились коло неї
Женихи багаті.

А вона із їх нікого
Собі не бажала,
Вона собі, як черничка,
Одну церкву знала;

На родительській могилі
Плакала, журилась,
Та уранці і ввечері
Богові молилась.

Оттак вона років з вісім
Одна проживала,
На дев'яту весну зрані
Ганночки не стало!

Де, куди вона дівалась,
Не узнали люди,
Тільки з тої ще години
Об неї не чути!

ПОСЛАНЕЦЬ

У панського огорода дівка плоскінь тіпає,
Молоденький жайворонок дівоньку питає:
Чом ти, моя дівчинонько, такая оспала?
Подивилась би на мене, пісню б заспівала.
„Ох і як мені співати, пташоньку маленький,
Що покинув мене може на вік мій миленький;
О, бодай тим тяжко - важко, що нас розлучають:
Повели милого в город, де військо збирають!
О, бодай тим тяжко - важко, що нам ворогують.
Повели милого в город, де шаблі готують!
О, коли б перце я мала, листик написала,
Та тобі його, манюсю, знести б наказала!
Ані перця, ні паперу, нічим написати —
Повитай його, манюсю, стань над ним співати:
Як я світом білим нужу та як я журюся,
Як уранці і ввечері нию і нурюся!“

Хита гілля вітер в лісі, а хвилі у морі,
А кровавії чуприни забитих у полі.
Який лежить, підобгався, інший розплатався,
Один тільки насамоті з смертю мордувався.
Під липою запашною молодець конає,
Тільки коники те чують: стиха він здиhaє.
Та вже більш своїй коханці йому не мовляти,
І останнє опрощання ніким наказати.
Ой вилинув чорний ворон з - за пущі — чагара;
Християнин є смачніший, не хоче татар.
До біленького до тільки крилом пригорнувся,
Цмокнув в губи, черкнув в очі, крюкнув та й спужнувся.
Молодиця із дівкою пшеницю збирала,
Молодиця сама жала, а дівка в'язала.
Понад балкою густою в вітрі щось маячить:
Ой то ворон, чорний ворон летить та і кричить.
Покинь, покинь перевесло, смутна дівчинонько:
Він несе тобі од серця гарненьку вістоньку.
Ой подякуй йому, дівко, за сюю пригоду,
Він летить од твого сонця од чужого роду.
Ой послухай, дівчинонько, що той ворон скаже:
Твій миленький здоровенький, тобі чолом каже.

ПАН ШУЛЬПІКА

Зажурився сизий голуб, сидя на дубочку,
Що одняв у його злющий рябець голубочку.
Перелинув голубочок з дуба на клинину,
Одняв в мене пан Шульпіка рідную дитину.
Перелинув голубочок із клинка на івку;
Ой як мені без дівчини на сім світі гірко!
Сизесенький голубочок жалібно воркоче,
А край його на осинці сорока стрекоче.
Голуб стогне, а матінка по дитині б'ється;
Молоденький козаченько у тугу вдається.
Не плач, не плач, козаченько, по моїй дитині,
Пошукай собі на світі іншої дівчини,
Не журися, вона тобі не своя, чужая!
— Ох як мені не журиться, я її кохаю.
„Ой іди ж, мій молоденький, дівку визволяти:
Вона буде тобі жінка, а я рідна мати“.

Ой там річка невеличка, на річці місточок,
А на березі край його лозовий кушочок.
Щось почало у тих лозах шелестіти:
Засіда козак, Шульпіку хоче устрелити.
Та вже сонце на заході, а місяць зходить,
Із Шульпікиного двора челядка виходить.
От і пишний пан Шульпіка в поле виїжджає,
А під паном вороненький коник шкандибає,
Виїжджає пан Шульпіка на лови з хортами,
І зо всею челядкою та ще й з гайдуками.
Вже передня челядонька місток проскакала,
А матінка перед паном навколюшки стала:
„Здійми, пане милостивий, із мене кручину,
Одай мені, пан-отченьку, рідную дитину“.
Як сказився пан Шульпіка, як почав гукати:
Казав стару матусеньку зараз хлостувати.
Сам поїхав на конику через той місточок:
Закачався, захитався лозовий кушочок.
Гульк! рушниця загуділа, куля полетіла,
Та у саме панське серце прямо улучила.
Ой вискочив козаченько з куша лозового;
Покотився пан Шульпіка з коня вороного.
Ой шатнула челядонька козака їднати,
Де взялися товариші його рятувати.
А Шульпікина челядка лиха повидала:
Які лягли на місточку, інші повтікали.

Вибігала дівчинонька із панського замка,
Обіймала, цілювала матір і коханка.
Понесли пана Шульпіку до теплого ліжка,
А за паном простяглася кривавая стежка.
Понесли пана Шульпіку у яму ховати,
За ним народ поволікся пана поминати :
— Отсе тобі, пан Шульпіка, хай буде за тое,
Що дитину запоганив у неньки старої!
Отсе тобі, пан Шульпіка, хай за шкоду тую,
Що ти украв у козака дівку молодую!
Отсе тобі, вражий сину, од нас дякування,
Що терпіли ми од тебе всякі глузування!
Отсе тобі, сучий сину, за тії уразки,
Що ти їздив поміж миром без всякій опаски.

СПІВЕЦЬ

(Амвросію Могилі)

Ой чого молодий співець зажурився,
Головою жалко на гуслі схилився?
Ой чого молодий співець не співає,
А чи гласу більше до пісень не має?
Нащо собі марно жалю завдавати,
Нащо свої красні літа загубляти!
Сидить як ізмерзлий із ранку до ночі,
Облив слізеньками понурії очі.
Чи тобі із літом розлучаться жалко?
Та ще тільки в полі забриніла травка!
Чи тебе не приймає своя родина,
Чи зрадила тебе твоя женишина?

Нема в мене роду, ані женишини,
Один сиротина як в полі билина,
Ох, тим молодий співець не співає,
Що рідная мова як свічка сконає!
Ох, тим той співець та у гуслі не б'є,
Що його слухати ніхто не іде!
Ох, матінко моя, нене старая,
Задавила тебе вже земля сирая,
Будяк на могилі почав червоніти,
А нікому було рожі посадити.
Ох, піду я, піду на тую могилу,
А де мою матір давно схоронили.
Ох, піду до Дніпра на гору високу,

Піду, подивлюся на степ широкий :
У старому Дніпрові вода леліє,
А по степу - долині ковила сивіє,
А скрізь по ковилі свистун - вітер віє !

Та припав співець до землі головою,
Покотились слізки із очей рікою.
Ох, нене моя, ти рідная мати,
Чи нам тебе, рідна, уже не видати ?
Уставай із землі дітки приглядіти :
Вони плачуть, б'ються, вони твої діти !
Нехай плачуть, б'ються, вони увоймуться ;
Тим що увоймуться, не хочу прочнуться !

ПОЛТАВСЬКА МОГИЛА

Над городом Полтавою туман вихожає,
В тумані вечірнєє сонечко сідає.
Туман зимній та холодний оддався снігами,
Позаносило ізгарбом стежки між кущами.

Запрягайте, братці, в сані коні воронії,
Поїдемо гулятися в степи сніговії.
Гей, гей, гей, уже на землю нічка ніспустилась;
Ей, глядіть лиш : отся шкапа так настоборщилась !
Ой, і що то край лісочка у степу миріє ?
Ой, і що то за могила з хрестом бованіє ?
Ізлякалась вразька шкапа, і з хрестом могили,
Вертайтеся, вертайтеся : з нами божа сила !
Не дивітеся, що на хресті написано красно :
Повз могили, кажуть, ніччю іздити опасно.
Хто при місяцю зимою на її узгляне ...
Такі думкѣ нападуться, що погано стане !

ОТРУЇ

Ой живеть удова та ще й не сама,
А живеть вона з своєю дочкою.
Ізлюбився козак з молодсю дівкою,
Ізлюбився, заручився та й ізвінчався,
Продав свою хату, у жінчину вбрався.
Та живуть вони вже чотири роки,
Та вже стали приглядати сусіди збоку.
Що козак дбає та заробляє,

А теща збирає, ка - зна де діває ;
Що козак вистачує та діткам готує,
А жінка мандрує та й прогайнує.

Жалкувалась донька своєї матусі:
А що мені мати велити мусиш?
Чи мені з моїм лихим мужем жити,
Чи мені йому, мати, що ізробити?
Та не можна ж, мати, мені з мужем жити,
Бо не хоче він мене як треба любити!
Що він мене молодую нікуди не пускає,
А як піду нишком, так він іще й лає;
А як піду у корчму з горя погуляти,
Так він бурчить: треба дітей годувати;
А як піду до вдовиці на вечериці,
Так він бурчить: так робить не годиться;
А як коли з хлопцями посміюся,
Так він товче, що я гріха наберуся.
Йому, бач, все можно, а мені нічого:
Колись по зимі я прогнала його,
Із теплої хати та на двір спати,
Так він розприндивсь, хотів двері ламати!..
Така паскуда! коли б я перш знала,
Нізащо б такого мужа не взяла!
Не можно ж мені, мати, із мужем жити,
Треба його, мати, к чорту загубити!
— Ой ходім, доню, отруї копати:
Годі йому, бісові, нас зобижати!

Нім на всході зірка устала,
Мати з дочкою отруї копала;
Нім на всході зоря забриніла,
Мати у горщику зілля варила.
А ввечері пізно їде козак з місця,
Везе жінці й тещі і діткам гостинці:
Жінці кораблик, тещі серпанок,
Маленькому хлопцеві голубий жупанок,
А маленькій дочці юпочку парчову,
Юпочку парчову, стрічечку шовкову.
Дітки маленькі батька привітають,
Цілюються, лашуться, на шию плигають;
А стара на печі чортом воркує,
А молода жона по хаті розхожує
Та й каже мужові: ти, милий, здоровився,
Налив би меду та трошки напився;
Воно б тобі було на душу тревніше,
Та ще і горілочки, щоб був здоровіший.

Налив козак меду та й випиває,
Та ще й горілочки: нічого не знає.
Та кріпка ж горілка, з ніг псвалила:
Чого се у мене голова заболіла!
Та наклали ви багато у мед сей хмелю,
Не всижу на лавці, ляжу на постелю!
Пішов козак до ліжка лягати,
Піднявся та й впав, не зможе устати!
Квилять дітки маленькі край його,
А жінка стоїть стовбняком у порога,
А стара злізла із печі й сокоче:
Отсе так тому, хто старішим быть хоче
— Ох бачу, бачу, що треба умерти:
Завдали ви мені, безвинному, смерти.
Нізавіщо схотіли мене ізгубити:
Прийшлося вам, дітки, тепер сиротіти.
О будь їм ти батьком, мій праведний боже!..
А жінці і тещі — прости їм боже!..

КІНЬ

„Чого ти, коненьку, мій конику хижий,
Невесело, смутно стоїш?
Я тебе кохаю, вівса підсипаю,
А ти на мене й не глядиш!

Веду до водиці к холодній криниці,
А ти засопеш та й не п'єш,
Мені молодому, паниченьку твому,
Жалю та тоски завдаєш!

Чи ти притомився, на ноги підбився,
Чи я тебе так змордував
Тоді, як горою нічною добою
Все швидко та притко ганяв?

Чи тяжка та важка козацькая зброя
Становиться, коню, тобі?
Чи чуєш пригоду, погану незгоду,
Паниченьку твому, мені?

Гей, годі здихати, дурно жалкувати,
Іще нам не буде біди:
Оброку наїжся, водиці напийся,
Та вп'ять загасаєм тоді!“

Пан коня сідлає, в стремена ступає,
А коник смутний шкандиба,
Склонив головоньку, опустив гривоньку,
Ступою поперся з двора.

Не добре чинити, свій рід боронити
Зібрався панич неборак :
Шляхи засідати, людей розбивати
Поперся в глибокий байрак.

Там шляхом узеньким за лісом темненьким
Із ярмарку їдуть купці,
Хоч краму не мали, усе позбували,
Та повні зате кешенці.

„Гей, коню, мій коню, скачи підо мною
Моїм вороженькам на страх.
Вже місяць стухає, туман налягає
По чистих широких степах“.

Пан коня звертає, наліво з'їжджає,
А кінь завертиться й не йде ;
Пан коня штиркає, нагайкою крає ;
А кінь вже й виха і хропе !..

Пан коня під боки, кінь мов ненароком
Побіг та й спіткнувся на пеньок...
„Ет вража скотина, а щоб ти сказала!..“
Кінь пана поніс у лісок...

Ніч стала рідіти, починає дніти...
Купці доїздять до села.
В гущині бур'яна кінь скаче без пана,
Понурий, гризе удила.

Чом кінь вороненький понурий, смутненький ?
До хати пустої біжить ?..
Ой тим він смутненький—панич молоденький
Забитий у лісі лежить !..

Лежить, розплатався, в крові обкалявся.
Своя, не чужая кров та...
Вже й ворон літає, в лице зазирає,
Де кінські війшли копита.

Був пан колись добрий, чесний та хоробрий :
Лукавий на лихо підвів!
Був кінь колись вірний, в послугі незмінний:
В розбої служить не схотів !..

Неня ріднесенька,
Все мені каже
Хлопців бояться,
Од їх ховаться:
Чом їх бояться,
Од їх ховаться?
Вони добренькі
І приятненькі!“

Тут я приїхав
На білому коню,
Наче сніжочок,
В зелений лісочок,
Прип'яв конька
Срібним поводом
Та до сучка,
З дівкою обнявся,
Поцілувався,
Тулив к серденьку
Свою миленьку.
Забула мила,
Що ніжка боліла!

Тут ми ласкалися,
І цілувалися
І милувалися.
„Вечір надходить!
Ох, мій миленький,
Мій люб'язненький,
Ой схаменися,
Не забарися!
Сонце заходить,
Місяць зіходить
Нічка настигне:
Нас в лісі застигне!
Ідьмо додому!“

Тут я швиденько,
Взявши миленьку,
З нею по долу
На білому коню
Дмухнув додому!

РОЖА

(З чеського)

Ой ти, рожо червоненька,
Зацвіла собі раненько:
Зацвіла та бідна змерзла.
Як змерзла, поблідніла,
Поблідніла та й змарніла,
А змарніла та й зав'яла,
А зав'яла та й упала!..

Сиділа я довгесенько, до півнів сиділа,
Всі трісочки, всі стругалки за ніч попалила.
Усе миленького ждала,
Усе ждала — й задрімала...
От мені, небозі, й сниться,
Наче з правої рученьки,
Наче з пальця мизинного
Покотився золотий мій обідець,
Загубився дорогий мій камінець,
Ой довго, довгесенько камінця іськала,
І камінця не достала і милого не діждала!..

BITKA

(1840)

Paulo majora canamus -

Virg.

ПІСНЯ МОЯ

(А. Ф. Владимірову)

So strömen des Gesanges Wellen
Hervor aus nie entdeckten Quellen..
Schiller

Од Сосни до Сана вона протягнулася,
До хмари карпатської вона доторкнулася,
Чорноморською водою умивається,
Лугами як квітками квітчається,
Дніпром стародавнім підперезана,
Річками як стрічками поубирана,
Городами — намистами пообвішана.

Гуляй, моя пісне, високо, високо,
Щоб хмарами сизий орел летючи
Тебе не нагнав;
Гуляй, моя пісне, широко, широко,
Щоб по степу вітер траву котючи
Тебе не піймав!

Лебедем білим пливи по ріках,
Чайкою, пісне, кигич по луках,
Припотнем в лузі заворкочи,
Дрібною пташкою защебечи,
Покотиполем в степу прокотися,
По небу громом святим пронесися,
Глибоко в землю змією зарийся;
По лісах, по горах,
По степах, по ріках,
Городах, слободах
Травою, водою
Луною далекою геть одізвися!
К імянитим панам,
К неімущим старцям,

К козакам - молодцям,
К чорнобровим дівкам
У душах, у серцях
Тугою кручиною, пісне, заньмися!

Там, де у лісі скеля крутая,
Дніпр через скелю реве і бурхає,
Рветься і дметься, клекоче й гуде,
І вітер пожовклії листя несе,
Де Задніпров'є, край опустілий,
Де нема хат, бованіють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Січа, жили козаки,
Ходив я ніччю; місяц червоний
Сидів у хмарі й бурю нагонив;
Сп'ялись на дибки степи піщані.
Тоді із лісу, вся у тумані,
Вийшла до мене якась молодиця:
Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всій родини.
Співатиму, співатиму, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.

КЛЯТЬБА

Дармо просишся, ізрадник,
Не пущу тебе ніколи,
Вічно буду катувати,
Мучитиму без одривки.
І хоча б за відпочіння
Ти мене увів у царство,
Я б і царства одцурався
За потіху, щоб із тебе
Глузувати, наругаться
І тобі чинити напасть.
Були злодії великі:
Небо і земля лякались
Од їх вчинків, жалкувались
Перепалені країни;
Ах менами наругались
І бажали, щоби в пеклі
Вони такечки страждали,
Як страждали бідні люди,
Що од їх ізнапалились,
Але шкода, що зробив ти,
Не зрівняється із їми.

ЗГАДКА

Він сів на горі на одвяньку¹⁾ з дубка,
Під ним гарцювала сердита ріка,
В їй блідлії місячні проміні грались
І в хвилях сіклися і перебивались.
І буря ревіла і буря ширчала,
І смутная думка як буря літала,
Поблідла як проміні місяця в хмарах
По роках далеких вона пробивалась,
По роках бурливих як річка у чварах!
Згадав він, як був до війни в йому жар,
Згадав він про військо, про валку й пожар,
Як спорив в харцизті з буйними вітрами,
Навзаводи бігав з швидкими орлами,
Як в полі-степу срібну чарку спивав
В гурті на прощанні з своїми братами
Й веселий додому коня повертав.

Багацько іще тут про щось він згадав:
Як війсьсько голінне старший іззивав:
Згадав і про те, про що згадують тошно,
Про віщо здихати й не треба й не можна...
І бризнула нишком гаряча сльоза:
Так бризкає з неба гнів божий, роса,
Що нишком зелену траву поїдає...
І стане все поле смутне і порожнє,
І божая кара над їм пробуває...

МОГИЛА

Що то за могила,
Вітер сніг розміта,
Скрізь сніг почорніла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко вплили
Як води весною,
Густою травною
Сліди заросли.

Вода, пориваючись з скелі в долину,
Каміння зриває,
Байрак промиває.
Старая година

¹⁾ На колоді.

Переднім на згадки
Про прежні порядки
Високі купки по собі зоставляє.

Незлічена сила неслась вояків.
Як мак при дорозі, шапки їх білили,
Списи гримотіли, шаблі брязкотіли,
Неслися вони супроти ворогів;
Недоля і помста бігли за їми,
Як клоччя сухе палили країни,
Як з лісом гора вони всі за одно:
Нікого старшого у їх не було.

Дивіться: лицар встав,
Сів на коня та й засвистав,
І військо вслід. За їм
Огонь і дощ і дим...

Як сніг в завірюху,
Так кінь його летить;
Як сонце в засуху,
Лице його горить.
Як вечірня зоря погоріла,
Як по вітру волосся його розмітались;
Як на морі вода посивіла
У бурю, країна під їм сколихалась.

Нерівна валка: все як не бувало,
І військо в честь старшим його назвало.

Дивіться: ніч, огонь горить;
Кравчина спочиває сном,
А лицар у огня не спить
І озирається кругом —
Гроза чужого роду,
Охрана свого,
А на лиці його
Лисніється п'ятном

Зла думка, як перша на місяці шкода.
Звалилась проклята з плечей голова,
А військо погинуло, як з вітру трава.
Що ж то за могила,
Вітер сніг розміта,
Скрізь сніг почорніла
Трава вигляда?

Далекії роки далеко, далеко заплили,
А люду погибшого слава колишня
У пам'яті тьмиться, як трава торішня,
Що вітер з - під снігу розкрив на могилі !

ГРЕЦЬКА ПІСНЯ

І реве і шумить,
І гуде і гримить,
Чи то воликів б'ють,
Чи то звіра цькують ?
То не воликів б'ють,
То не звіра цькують :
То хоробрії Клефти
Музув'ірів січуть.

А попереду всіх молодець Буковалл,
Він січеться на смерть з бусурманом ;
Од Керассово дим до Кенурої дим
Розлягається сивим туманом.

Він січеться один проти тисячі їх,
Не здоліють усі його взяти.
А русява дівчина гука із вікна :
Підожди, Буковалле, стріляти.

Хай хоч трохи угору підніметься дим,
Хай по степові пройде куріти ;
Перелічімось, скільки вже наших нема.
Стали турки поперед лічити :

Недоліку п'ятсот. Стали Клефти лічити :
Трьох голінних між їми немає !
Один воду бере, другий страву несе,
А ще третій мушкет набиває.

СОЛОВЕЙКО

Зелений сад, зелений сад,
Зелена могила !
Зелений сад вдяга весна,
Могила забриніла.

Як гарно слухать, коли в ніч
Маленький соловейко
В квітках затлямка, засвистить
Так приязно, любенько !

А тут вони ведуть танок.
Хто гласи їх розлічить?
Хто передом із їх іде?
Хто зорі перелічить?

Той на тополі, ті в кущах,
Ті в вербах, ті в калині;
Один біля могили сам
Співає на ялині.

Щебече він — не то співець
Віршами люб'язними
Кохання й радість розділя
З серцями приязними.

Затьохка він — не то біди
Оплакує людськії,
Жаль лється в серце, як в квітки
Крапельки дощовії.

От застогнав, і от замовк...
Терликував — вп'ять залився...
Не то співець в останній раз
Із миром розпростився.

І в небо думкою злетів,
Між зорями співає,
А странний спів його людей
Уже не порушає.

Співає пташка, і ніхто
Не взяв її в примітку;
Співав співець, ніхто йому
З душі не кине квітку!

Одно серденько між всіма
Глас пташкин розпізнало;
Одно серденько пісня та
Співцева розрушала.

І цілий день смутна, тиха
Самотная могила;
А вранці зомнята трава,
Де дівчина сиділа.

ХЛОПЕЦЬ

Зеленький берег тьмиться,
Річка срібная шумить ;
Ходить хлопець невеличкий,
На той бік ріки глядить.

На сім боці нив'я, поле,
Сивий степ та слобода,
Зелень в'яла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

На тім боці зелень свіжа,
Блищать на луці квітки,
Дикі гори, гай зелений,
І щебечуть в ім пташки.

Тут клопочуть об господі
Старі люди навісні,
Там дівчатовька співають
Голосні свої пісні.

Хлопець дивиться і мліє,
Нудно тут йому бродить,
Радий ластівкою швидко
На той берег залетить.

Він підходить до водиці:
Ні човна, ні весельця;
А дівчина його кличе
Для ласкавого словця.

Хлопець мліє, хлопець тане,
Ходить, броду не знайде:
Підобрав одержу, прудко
Кинувсь в річку і пливе.

Переплинув, а дівчата:
„Хлюща, хлюща, утікай!“
Загукали, закричали
І побігли всі за гай.

Бідний хлопець ізлякався,
Грудь підперло, весь дрижить,
І за гай небіж поплівся,
Щоб шукать дівчачий слід.

Де ж той гай, де ж та хороша
Зелень свіжа і м'яка?
Гай — у три ряди осики,
Сажнів зо три — вся лука.

А за їми нив'я, поле,
Рівний степ та слобода,
Зелень в'яла, всюди душно,
В пилу ходить череда.

Дикі гори — вапна, зникли
І дівчачії пісні;
Ходять теж як тут з киями
Старі люди навісні.

І поплівсь назад наш хлопець,
Біля річки сів один,
Притулив к руці головку,
І поплакав трошки він.

МІСЯЦЬ

З тій доби, як перший злодій
Каїн Авеля забив
І уперше землю кров'ю
Чоловічою змочив —

Тільки вітер шкоду слухав,
Що гудів по деревах,
Тільки місяць шкоду бачив,
Що котивсь у небесах.

Бог прийняв святую душу,
Розбишачин прокляв рід
І велів, щоб місяць ясний
Взяв на себе шкоди слід.

Хай, казав, сей зобраз буде
В пам'ять миру усьому:
Гнів правдивий, ласка божа
Вкупі бачуться в йому.

Щоб зирнувши, розбишака
Божий гнів страшний згадав,
А безщасний розважався
Й ласку божу споминав.

І пішов на рід наш бідний
Божий гнів усяким злом,
Гріх на місяці зостався,
Нацяцькований п'ятном.

З тій доби злочинець часто
Дивлючися омліва,
А душа свята, безвинна
Од недолі одлига.

ГОРЛИЦЯ

У густому гаю на березоньці
Звила гніздечко голубонька - горлиця
Із маленькими дитятками,
З сивенькими голуб'ятками.
Стала вона ранком діти годувати,
Став вітер березу колихати,
Став рябець - злюка налітати:
„Ой не бий мене, рябдю - лебедику!
Зостануться в мене малії діточки,
Голуб'яточка - сиріточки“.
Не послухав рябець голубочки - горлиці.
Задавив її сивенькую;
Зосталися малії діточки,
Голуб'яточка - сиріточки.
Ой тяжко сироті на світі пробувати,
Нікому вірної порадоньки дати!

РОЖА

(Н. С. Варзину)

Дівочка мила, гарна, вродлива,
Добра з душі, з серця жаліслива,

Прийшла додому, сіла в порога:
„Ой мати - неню, помоли бога!

Болить головка, болить серденько,
Прощай, кохана, прощай, рідненька!“

Вмерла дівчина, вмерла вродлива,
Ревно рида мати нещаслива.

Кладуть дівчину у домовину,
Зарили дівку в сирю могилу.

На тій могилі виросла рожа,
Гарна, рум'яна, на дівку схожа.

На рожі тонка, гнучка билина —
Єсть то легенький стан у дівчини.

На рожі шпильки, шпильки колючі: —
Єсть то дівоцькі очиці жгучі.

Стали на рожі червоні пупки,
На рожі пупки — дівчачі губки.

На рожі золоте животинечко —
Єсть то дівчаче чисте сердечко.

Рожою вітер стиха колише —
Єсть то дівчина з могили дише.

На рожу пала ранком роса,
На рожі роса — дівчача сльоза.

Вся рожева краса — дівчача душа;
З раю прилітає — світ навіщає:

„Ой мати-неню, рідна моя!
Почуй на мене, я донька твоя!

Всі веселяться в царстві у бога,
Я за тобою плачу небога“.

МАНА

Є в нас плесо, осокою
Поросло кругом,
Посередині плавочки
Плавають рядком.

І ростуть над плесом вільхи
І гнучка тала,
І у вільхах заховалась
Хаточка мала.

Чорна хатка невеличка:
Хто в їй пробував?
Там старая чарівниця
Нишком прожива.

Здавна люди не посміють
Близенько пройти,
Але можна, коли треба,
В хату увійти.

Коли світ тобі огиднув,
Нікого любить,
Коли хочеш краще зразу
Вік свій закінчить,
Ніж тулятись без надії
І шукать кінця :
До неї приходь питати
Вірного слівця.
В неї човен, розмальован
Весь цятками він ;
В ясну ніч плисти у човен
Сядеш ти один,
І уздриш, чого ніколи
Не видав зрода :
Зразу зникне човен, хатка
І тала й вода ;
Зразу стане пред очима
Красная лука,
Як шовкова стрічка в'ється
Ясная ріка ;
Різнофарбними листами
Сяють дерева,
Як оксамит молодая
Блищиться трава.
По траві, як в ніч по небу
Яснії зірки,
Веснянії, запашнії
Маються квітки.
І не місячний, ні, денний
Світ там просява,
Наче місяць навдосвіта
Сонце устріва.
Не з дощу, не з сонця стануть
Там веселки мріть,
Одностайно корсводець
Пташок зашумить.
На луку гратися прийдуть
Краснії дівки,
Голубітимуть в волоссях
З пролісків вінки.

Їх одежа — вся укупі
Світова краса,
Їх уroda — що й казати?
Божі небеса.

Заспівують, затанцюють,
Поведуть танок,
Із музикою повіє
З річки холодок.

Затанцюють, заспівують
Чудні пісні
І зомлієш ти, небоже,
Лежачи в траві.

Станеш тануть, станеш топнуть,
В чім не знаєш сам,
Закриватимуть веселки
Світ твоїм очам.

Станеш тануть, станеш топнуть,
Сам не знаєш, в чім,
І заплющуться у тебе
Оченьки зовсім.

Люб'язненько, солоденько
Станеш ти дрімать...
А пісні й музики будуть
Тебе колахать.

Їх послідній голосочок
В сп'ячого замре...
І тебе тоді хтось наче
Міцно підтовкне.

Ти проснешся, раз останній
Очі поведеш,
Пролепечеш: прощавайте!
В озеро пурнеш.

КУЛЬБАБА

(А. А. Леонову)

Віє передзимній
Вітрець студенький,
По степах осінне
В'ється павутиння.
Що ж то між травною

В'ялою сухою
Кульбаба жовтіє?
Чи б то справді сонце
Кидать нас не хоче,
І опісля літа
Душного, сухого
Знов до нас веселим
Маєм хоче глянуть?
Чи земля жартує?
Чи сей цвіт не в пору
Щонебудь віщує?

Вік наш чоловічий
Схож із віком року,
Спершу боже сонце
Життя пробуждає,
Проміннями в серці
Як у весняної
Половіді грає,
І душа бриніє
Надією - квітом,
І в душі селяться
Радощі, як в гіллі
Вишень соловейки.
Життя розів'ється,
Життя загустіє
Наукою світа,
І почнуться грози,
Дощі і спеки.
Щастя і недоля,
Радощі і туги,
Одно другого швидше
Стануть прохожати,
І душа твердіє;
І скрізь погорілу
Зелень з віку чорна
Земля проглядає.
Коли ж стане в осінь
Вітрець передсмертний
Душу провівати,
Знову боже сонце
Свої блідні довгі
Розкидує тіні,
І душа збирає
Сили наостанку,
Знову квіт - надія

В серці процвітає.
Але квіт той в'ялий,
Кульбааа осіння,
Пустоцвіт похилий,
Не росте високо,
Не цвіте розкішно
І без плоду гине
Під морозом — смертю.

ТУГА

Гаю мій, гаю, гаю зелененький!
Вітре мій, вітре, вітре швиденький!
В густому гаю листя жовтіє,
Вітер гілок не колише й не віє.
Те, що колись по весні красувалось,
Те, що колись мені так сподобалось,
Змерзло, захляло, затихло і зникло.
Серце кохатися цим світом одвикло!
Там, де в кущі воркотала голубка,
Там жартувала колись моя думка.
Стихла, заморкла туга голуб'яча —
Геть прокотилась та думка хлоп'яча...
І місяць повний і ясна водиця...
І ти вродлива, кохана дівчиця —
Зникло те восени, що було літом,
Серце не хоче кохатись цим світом.

ДІДІВЩИНА

(А. Л. Метлинському)

Біля церківки дві тополеньки,
Зеленіють дві тополеньки,
У тіні їх у густенької
Невисока могилочка,

Купка чорная, рябіється
Квіточками різноцвітками,
Хрест любастровий біліється
У покійника в головоньках.

І округ хреста обвилася
Зелененькая березонька,
Над хрестом тим похилилася
Молоденькая калинонька.

Як у свято в празник бовкне дзвін
На дзвінниці стародавньої,
Відзоветься глуховато він
В темнім склепі, у могилоньці.

Кісточки либонь сухесенькі
В трухлих дошках зворушаються,
За життя либонь старесенький,
Дзвін почувши, розрушався так.

Коли пугач доби нічної
Проведе свій довгий глас смутний,
В склепі серед ночі вічної
Відкликнеться жалібненько щось.

Кісточки либонь старенькії
Не самотні були на світі,
Слізоньки либонь тепленькії
Западають в землю глибоко.

Коли чирик над могилою
Привітає ранок піснею,
Весняная пісня милая
Під землею розлягається.

І тополенька прямиенькая
Гілочками колихається,
І травиця зелененькая
Заблищить росою срібною.

Либонь ранок воскресенія
Чують кісточки дідівськії,
Либонь радість зобачення
Гріє серденько холоднее.

Тільки ріки поламалися
Весняної доби ранньої,
Як вербиця розвивалася
І вдягався вигон травкою.

Хлопець й дівчина приходили
Під тополі на могилоньку
І насіннячка приносили
Усівати купку чорную.

І лилися теплі слізоньки
Із очей на купку чорную,
І приймалися насіннячка,
І два квіти уродилися.

І поливаний хлоп'ячими
Слізоньками горицвіт вродивсь,
І поливані дівчачими
Слізоньками вийшли проліски.

Першій весни подаруночки
Золотили і синілися,
На їх листях поцілуночки
Божих ангелів лиснілися.

І квітчала ними тихая
Пара в церквіці старенької
У суботу великодню
Плащаницю Христа господа.

Наче лик святий глядів на їх
Оком жалібним та приязним,
Наче хтось вгорі признавсь до їх
І казав їм так любесенько:

Щоб у хлопця в серці жар палав,
Чистий жар до всього доброго,
Як огняний квіт, що він квітчав
Образ господа забитого.

Щоб у дівчини безвинная
Душка так як небо сяяла,
Так як квіточка блакитная
На лиці Христа спасителя.

ГОЛУБКА

Вилітала голубонька
Із гаю густого,
Сумувала, нарікала
На милого свого.

Не нарікай, не журися,
Голубонько біла,
Що з тобою лиха доля
Їю розлучила.

Не нарікай, не журися,
Голубочко сиза:
Розтяла йому голову
Панська стрілка хижа.

Не нарікай, не журися,
Голубочко хвора :
Не вернеться в біле тіло
Кривця його скоро.

Не нарікай, не журися,
Голубко вірненька ;
Вже немає миленького,
Зосталась миленька.

ДІВЧИНА

... тільки видно хрести.
Туди мені любо, мило оченьками звести.

Уп'ять спориш став вигон укривати
Уп'ять ідуть заквічані дівчата
Гуляться в хрещика, весни танок.

Дівчатонька! Отсе уп'ять піснями
Потішитись співець ваш приблукав.
Де ж та, що віє як рожу між квітками
Між усіма вродливими признав?

Вона умерла, під осінь журливу
На гробовище однесли її,
Гуртом співали пісню жалісливу
Над дівкою і подруги й чужі.

Сніги розтаяли, ви знову веселенькі,
Забули по весні осінній біди,
Й на дівчачій могилі зеленій
Барвінок розкида нев'яльній листи.

Колись вона гуляла по волі,
Крутилась з вами в жвавих коровах ;
Її станок прямицький, як тополя,
Що там росте по ваших огородах.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона з сестрицями ходила
Квіток шукати вмісті по луці,
Як воронець в їй ягодки краснілі
По білім як конвалія лиці.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона із вами в ніч гулялась,
На вас дивились з неба зіроньки,
Її душа як небо красувалась,
Як зіроньки в їй грали вигадки.
Чи згадуєте ви її?

Її немає, під осінь журливу
На гробовище однесли її;
Сніги потаяли, вп'ять жартовливі
Гуляється, дівчатка, без неї.

Як ластівка з плесів своїх ясненьких
Підніметься і поуз вас пирхне,
І крутиться й вертиться веселенька
І ледве землю крилами торкне,
Тоді, дівчатовька мої,
Чи згадуєте ви її?

Як ластівка швиденько пролетіла
Вона свої дівчачії літа,
І ледве, ледве землю зачепила,
І на землі не кинула сліда.

Як зірочка вечірньою добою
Відорветься од подруг, заблищить,
Прокотиться по небесах смугою
Й хто зна куди далеко залетить :
Тоді, дівчатовька мої,
Чи згадуєте ви її?

Як зіронька її душа світилась
У ангельській небесної сім'ї,
Огняною смугою прокотилась
Вона між вас, і де шукать її?

Вона між вами :
Зіллям, квітками,
Тихими вітрами,
Шумом криниці,
Голосом птиці

Її душа до вас озивається,
Вести розмову з вами питається.

Дівчатовька, дивіться : он літає
Маленький жайворонок і пісеньку співає ;
То душка дівчача на час
Схотіла одвідати вас.

Прислухайтесь, що пташка заспівала :
І як ви скакала і гулялась,
Усе чогось на світі піджидала
І радості якоїсь сподівалась.
Розлетілись мої сподівання
Як квітки у садочку із вишень.
Ізмерзли мої піджидання
Як метелики в осінь холодну.
І думки й вигадки
Надавили купки
Сирої землі, що мене закидали.

І ваша веселість, сестриці, зов'яне,
І вам на серденьку холодно стане,
І ваші думки й вигадки,
Дівчатка — сестриці моторні
Повидавлють ті намітки,
Що закриють вам кучері чорні.

Живцем вас положуть в тісну домовину,
Живцем вас зариють у душну могилу ;
Ніхто не заплаче, як вас поховують,
Ще гірше : веселі пісні заспівують.

Дівчатонька ! вона співає,
І що співає добре знає.
Он - он її могила мріє,
На їй барвінок зеленіє.
Піду туди ! Щасливо вам, дівчата,
Співати і гуляти !

ХМАРКА

По небу блакитному
Хмарочка плине ;
Спитай її, брате,
Куди вона плине ?
Чи так собі вільно
По небу гуляє,
Чи хмарочку — пару
Невдаха шукає ?
Все небо синіє,
Одна тільки хмарка
Мала, невеличка,
Одна собі плавле ;
Не вступиш десятка

Уряд налічити —
Вже хмарки немає.
Була в мене думка,
Як хмарка по небу
Снувалась, гулялась.
Чи чого шукала,
Чи так для утіхи
Снувалась, гулялась?
Не знаю, забув!
Її вже немає.

СОН

Quel foco ch'io pensai che fosse
spento
Dal freddo tempo e dall'eta men fresca
Fiammae martir nell'anima rinfresca ...

Petrarca

Як сонні привиди на час появились,
За час утекли,
Так прежні роки, літа молодії,
Давно вже пройшли!
І згадки не стало і пам'ять пропала
Об вас уво мні.
Чого ж ви прочнулись, чого ж ви явились
Уп'ять уво сні?
Я спав і був во сні у тій країні,
Де молодий безпечно я гуляв...
І бачив я: із церкви домовину
Несли і піп у чорному співав.
І я дививсь, і щось мене давило!..
І став дрижати і став людей питати...
Її, її в могилу хоронили,
І от уже приймались опускати!..
Я одвернувся... я усміхнувся гірко...
І з радістю пекельною глядів
На чорну одежу чоловіка...
Ох, тяжко я, хоч і во сні, грішив!
От вранці, ще досхідньою добою,
Прийшла поплакати черета моя.
І знов приплівсь до церкви старої
Весь трусячись мов той убійник я.
Дивлюсь: провалля, там долина мріла,
В їй щось чорніє — ох, чи не труна!
Розглядівсь: ні, свіженькая могила!

Там, там покійниця лежить вона !
І явори ростуть там молодії,
І одвернувши голови свої
Повісили назад верхи густії,
Жалкуються поглянуть на неї.

Я прокинувся. Сон проклятий
Мені знову нагадав
Те, що ввік не споминати
Я давно вже клятьбу дав.

Став я розпитувати, як вона має.
Кажуть : щасливо в сім'ї проживає,
Вірно кохається з мужем своїм,
Діти малії пестує із ним.
Тяжко, ох тяжко на серці мені !
Краще побачить тебе у труні,
Ніж бачить, як ти повагом сконаєш,
Серцем черствієш, душею вмираєш . . .
І слухать, як муж твій карявий, старий,
В'ялить поцілунками губки твої !

ВЕСНА Й ЗИМА

Ходив весною я по квічаній долині,
За кождим ступнем зілля урожало сонце.
І я згадав, як по зимі в моїй хатині
Мороз мережками вицвяхує віконце.

Тепера по зимі сию в своїй хатині,
Мороз мережками скрасив усе віконце,
І я згадав, як по весні у тій долині
За кождим ступнем зілля урожає сонце.

І. І. СРЕЗНЕВСЬКОМУ

(При од'їзді його на чужину)

Хай милосердий
Біг та свята
Діва Марія
Тебе боронють !
Майськеє поле,
Квітки червоні
Шлях буде твій ;

Осінь багата,
Жовтеє жниво
Твій узворот.

Коли ж звернувшись
Знову очима
Й серцем шукати
Станеш своїх,
Може якого
Більш не побачиш!

Друже коханий,
В щастю і в лисі,
В radoщах, в горі,
В рідному краї
І на чужині,
І на тім світі
Приязна, люба
Буде для мене
Згадка твоя!

БАБА ГРЕБЕТНИЧКА

— Дідусю, розкажи нам казку невеличку.
„Яку ж би вам сказати?“ пита дітей старий.
— А от про відьму ту, про бабу Гребетничку,
Що бачив ти колись, як був ще молодий.
— Ану вас з нею, от пристали реп'яхами!
Себто, як кажеться, козі смерть нагадав!
Потішу, дітки, вас я іншими казками:
Ось слухайте, сії ще я вам не казав.
І став казати їм дід про дивну кобилицю,
Чом сонце тричі вдень переменя свій диск,
Як лицар добував зо дна морську царицю,
Без черепка ходив по світу чоловік.
Такі дивозії кому б не сподобались?
Всяк ласий до казок, як кішка до сальця;
А дітя все собі на ослінцях хилялись
І не второпали ні одного словця.
Ім так як дівчині нова шовкова стрічка
Усе роїлася та баба Гребетничка!
Дідусь казав, та й став на діти поглядати:
„Якої матері се я кажу стінам?
Лягайте ж, коли так, лягайте зараз спати.
Нехай лихий, не я, казок накаже вам!“
— Дідусеньку! услід хлоп'ята розкричались.

А дід собі роззувсь і світло загасив.
„Лягайте спать!“ кричить: „чого розташувались!“
Лягли, а молодик на їх в вікно світив.
„Лягли? Глядіть же ви, у мене не возиться!“
А бідну дівчурку і сон то не бере:
Все Гребетничка, знай, на думці їм вертиться,
І от один братам щось на ухо верзе.
Аж гульк! Ой, ой, ой, ой! якраз посеред ночі
Старая бабище у хаті під вікном.
Суша як очерет, заплющені в їй очі,
Киває на дітей і дражнить язиком.
Дідусь мерщій схвативсь, та разом скік із печі:
„Ось-ось я, діточки! Чого підняли крик!
Мани немає. Та ба, на дівівськії речі
Мов дерев'яний став у дівчурки язик.
Всю ніч пролежали вони трохи живії
А вранці дідові і почали казати.
„От бачте“, дід сказав, „хлоп'ята навіснії,
Я ж говорив, об сім товктися вам не статъ!
От бач, накликали чорт батька зна що в хату!
От треба до попів йти хати освятити,
І треба лишнюю копійку віддавати:
Ломакою б за се гарненько вас побить!“
У той же день прийшли з свяченою водою.
Нечисту силу гнати з села духовники;
Дідусь наш морщиться, киває бородою:
Пропали таки так аж два четвертаки!
З тії доби мана, суша як влітку шпичка,
Вже не приходила хлоп'яток турбувати;
Зате і дівчурка про бабу Гребетничку
Не тільки говорить, боїться і згадати.

ВЕСНЯНКА

Зіроньки у небі заблищали,
Квіточки в садочку забіліли,
Дівоньки у полі заспівали.
 Що на небі зірки,
 Що в садочку квітки,
 Що між нами дівки;
Що на небі зірка як квітка біліє,
А в садочку квітка як зірка сяє:
 Водою красніє
 Дівка молодая,
 Як на небі зірочка,
 Як в садочку квіточка!

По небі божий ангел літає,
По саду пташка мала співає,
По світу хлопець веселий гуляє.
 Кожний ангел має зірку,
 Кожна пташка любить квітку,
 Кожне серце шука дівку.
Багато зірок в блакитному небі,
А ангел свою між всіма пізнає
 І все до одної літає.
Багато квіток в зеленому саді,
А пташка всю ніч край одної співає.
Багато дівчат на білому світі,
А серце свою між всіма знайде,
 І по вік одну кохає.

ЗОБАЧЕННЯ

Вийди, коханка, вийди, миленька,
Нічної вийди години,
Дай поцілую, дай помилую,
Серце, тебе наедині.

Дай подивлюся, дай поглянуся
В ясні, чорненькі очиці,
В їх твої думки світяться ясно,
Як он ті зорі в криниці.

Та неповинна думка безгрішна,
Думка святої любови...
Її сказати нема в світі
В людях присталої мови.

Її лепече вітер порою,
Як із водою жартує;
Її синенький метелик чує,
Коли васильки цілує.

Серце - потіхо! вийдем до гаю,
Вийдем під липи густії!
Нічного часу бесіду нашу
Люди не вчують лихії.

Хай вони кажуть, що забачають:
Нам не страшне нарікання;
Бог милостивий бачить із неба
Наше безвинне кохання.

Наше кохання чисте, як промінь
Сонця, що в золоті грає,
Приязне богу так, як молитва
Серця, ваги що не має.

Не закаляють бесіди нашої
Грішні поганії думки,
Чиста розмова і забачення,
А ще чистіш поцілунок.

Серце - потіхо! Вийдем до річки,
Вийдем під верби густенькі;
Дивляться з неба в свіжу водицю
Божії зорі ясенські.

Там на зеленім березі сядем,
Ручку за ручку узявшись,
Щоб наші душки хоч на часочок
В небо пішли спарувавшись:

Так як дві смужки диму, що в церкві
З різних кадил вихожають,
Різно йдуть в гору, потім зійшовшись
В стороні, к хресту дохожають.

Серце, чи знаєш? Єсть отся річка
Нічного часу святая,
Кожної ночі її святити
Ангел приходить із рая;

І на всю нічку вода криштальна
Стане ясна і хороша,
І в освячених хвилях небесна
Врода любиться божа.

Серце, чи бачиш? З одного корня
Дві виростають вербиці;
Виросли вмісті, вмісті головки
Низько схилили к водиці,

І потопивши в воду вершечки
Наче чогоось там шукають,
Наче якійсь тайнії речі
Вмісті із кимсь поважають.

Чи хвилі в річці як скло ясенські,
Чи їх турбує негода:
Роки спливають, верби схилившись
Дивляться вкупі у воду.

Любо та гарно, милее серце,
Тут нам укупі сидіти,
За руки взявшись, серцем, очима
В божее небо глядіти.

НІЧНА РОЗМОВА

Ой ти дівчино,
Гожого стану!
Вийди до гаю
Або к бур'яну.
Ой ти дівчино,
Гожого зросту
Вийди до гаю
Або до мосту.
Ой під тим мостом
Очерет ростом,
Трава горою;
Ой біля хати
Старая мати,
А я з тобою!
А в очереті
Можна сховатись;
Мати заснула,
Чого боятись?
А в очереті
Мягко та тихо,
Ніхто не зійде
До нас на лихо.
Там я щось маю
Тобі сказати,
Тільки вівчарики
Будуть чувати.
Там ми щось маєм
Нишком зробити,
Тільки що місяць
Буде глядіти.
Ой мій миленький,
Місяць нам світе;
Хай на годинку
В хмару він вийде!
Йому не треба
На те дивитись.
Як ми тут нишком
Будем любитись!

ПІДМОВА

Ні, ні, мамко, ні, ні, дівко,
Я тобі не ворог!
Не лякайся, моя галко,
Не втікай од мене.
Ходім вкупі в огородець,
Там квіток багато:
Є синенькії волошки,
Нагідки жовтецькі.
Заквічайсь, моє серденько,
Уберись гарненько,
А я тобі подарую
Шовкову стрічку.
Ходім, мила, ходім, люба,
Там нема нікого;
Посідаємо в затишку
Під зеленим в'язом.
Пожартуймо, попустуймо
Собі наєдині,
Поцілуємося трошки
Наче голубочки.
Там нам дуже гарно буде:
Я свою головку
Прихилю тобі на груди,
Тобі стане жарко.
Он і вітрець повіває,
Бузину колише:
Подивися, яка пишна
Та цвіте як рясно!
А пташок, пташок там сила!
Прислухайся, серце:
Все співають та співають;
А ти невесела.
Не барися, не сумуй бо,
Не дивись додолу;
Подивись лишень на мене:
Бач, який я гарний,
Очі ясні, брови чорні,
На лиці рум'яний.
Гей же, гей, моя небога,
Як же ти змінилась!
Біле личко як яблучко
Стало як калина.
Сонце гріє, сонце палить,
А дівка трясеться;

Всюди сухо, всюди тихо,
А в дівчини сльози.
Ей, бодай тебе просила
Лихая година!
Полюбила, як схотіла,
Старого сусіда!

БЕРЕЗКА

На городі березонька паркан оповила:
Чом до мене ти не ходиш, моя Галю мила?
В огороді березонька край коляки в'ється:
Чом зо мною дівчинонька ніяк не зійдеться?

Ой береза зелененька, а тин непогожий;
Жалкувалась вразька дівка, що я нехороший.
Ой березка зелененька, та трошки кудлата;
Одчинялась у моєї дівчиноньки хата.

Ой без тину ту березку всі топтати стануть,
А без мене тебе, серце, жаліть перестануть.
Ой не можна березоньці край тину не витись;
Ні до кого без милого дівці притулитись.

ПАНІКАДИЛЬЦЕ

Раз вітер на дворі шумів,
У вікна поривавшись,
А я в кімнатоньці сидів,
З коханкою обнявшись.

І я дивись, як на щоках
Ягідочки красніли,
А перед образом в кутку
Панікадильце мріло.

І я почав їй говорить:
„Дивись, моє серденько,
В кристалі світлому горить
Той гніточок маленький.

Із чим єсть схожий гнотик сей?
Йому в оливі сяти;
Так бог велів душі моїй
В любові ізникати.

Отсе хвиля самотний він:
Так я хвиляв і тьмився,
Поки шукав чогось один
І серцем не ділився.

От другий гніт почав диміть:
Торкнулись — зайнялися;
І став ясніш в кімнаті світ,
І образ просвітився.

Святим коханням як гноти
Ми, душко, в бога сьем,
Я повік твій і моя ти,
Аж поки вмісті стаєм“.

І мила каже: „Нагадав
Ти дуже мудру думку!“
А я її поцілував,
Як голубок голубку.

ВУЛИЦЯ

Світи зоре, ізвечора, а місяць з півночі;
Вийди, милий, чорнобривий, потіш мої очі!
Дівка хлопця визиває,
На ігрище закликає
На цілую нічку.

Заспівали, заскакали у танку дівочки,
Засвистали, загукали до їх парубочки.
Та на танці та на співи,
Відавалися підзиви
Аж до місяченька.

Та вже місяць височенько, дівки розійшлися,
Кожна з любим своїм милим за руки взялися.
Парувались, женихались,
Насамоті милувались
До волосожаря.

Та вже віє, повіває з річки холодочок:
Позлучалися дівчата знову у таночок.
Грались з хлопцями, скакали,
Жартували, жирували
До білого світу.

Мене бідну не пускає на вулицю мати,
Положила молоденьку біля себе спати:
Не йди, доню! Між дівками
Та між тими парубками
Доброго немає.

Червонілася горонька, що навсхід сонця,
А мій любий кучерявий стоїть у віконця.
Мене з хати викликає,
На роботу зазиває
До вечора зранку.

Ми не будем, ми не станем від людей ховатись,
Нам не треба, нам не треба поночі збиратись.
Край криниці в холодочку
Посідаймо у лісочку
В опівденну пору.

Ти до мене, я до тебе схилимо головки,
Цілуватимемось жарко так як голубочки;
Бо я в тебе молоденька,
Як голубонька сивенька,
А ти голубочок!

ПОПРІКИ

Що з тобою
Маю робити,
Що ти не хочеш
Мене любити?

Чи за тобою
Все жалкувати?
Чи все кохання
Позабувати?

Я ж тебе, дівко,
Любив як душу,
А ти казала,
Що я сміюся.

Я ж тебе, дівко,
Кохав як око,
А ти гадала,
Що то нароком.

Хай мене візьме
Лиха година,
Коли є в мене
Інша дружина !

Не біжи, мила,
Серденько мое,
Будем любитися
Вп'ять ми обое.

Я ж тебе, дівко,
Буду любити,
Буду всім серцем
Тебе жаліти.

Коли ж ти з жалю
Наробиш сміху,
Я тобі скажу:
Хай тобі лихо !

ПАНИЧ І ДІВЧИНА

(З поліської мови)

I

В зелененькому гайочку
Дівча рве цвіти,
Іде конем вороненьким
Панич молодий.

І звичайно поклонився,
Із коня злізає ;
В дівки личко чорвоніє,
Очі потупляє.

— Помогай - біг, дівчинонько !
Я в сії діброви
З товаришами уранці
Приїхав на лови.

Тільки лихо : не потраплю
У село до хати !
Будь бо ласкова, дівчино,
Скаж : куди держати ?

Чи то скоро отся стежка
З лісу в поле вийде ?
„Ще зарані пан ласкавий
Додому приїде.

Он то бачиш : дуб високий,
Край його березки,
Коло хутора уліво
Повернулась стежка,

А там вправо проти пуші
Та до річки — нижче,
Там млиночок і місточок,
А зараз і місце“.

Пан подякував дівчині,
Рученьку стискає,
Та у губочки цілує
Й на коня сідає.

Сів, ударив острогами...
Не видко його!
Іздихнулось дівчиноньці,
Не знаю чого.

II

В зеленому гаю
Дівча рве цвіти,
На конику їде
Панич молодий.

І знову гукає :
— Покаж іншу стежку!
За хутором річка,
Не втраплю к містечку.

Ні мосту проїхать,
Ні перебрести;
Мене молодого
Хотіла звести!

„Ідь, пане, тим шляхом,
Що вбік від кургана“.
— Спасибі, дівчино!
„Щасливо, мій пане!“

За лісом густеньким
Не видко його!
Здихнула дівчина...
Я знаю чого.

III

В зеленому гаю
Дівча рве цвіти,
На конику їде
Панич молодий.

Й здалека гукає :
— Ох, дівчино мила !
В рівчак був уплівся :
От так научила !

Тим шляхом не їздють
З давньої години,
Хіба який хлопець
По хмиз до гущини.

День цілий ганяю,
І кінь не напасся,
Й їздець притомився
І кінь загасався.

Нап'юсь лиш з криниці
Холодній водиці,
Коня розсідлаю,
Пущу до травиці.

Панич поклонився
І з коня злізає !
Дівча червоніє,
Очиці спускає.

Мовчать та здихають :
Так трохи стояли,
Той дужче, та стиха
Собі розмовляли.

Та вітер, бач, дмухав
Усе по діброві,
Так я й не дослухав
Гаразд їх розмови.

А з очей та з лясів
Те певно узнав,
Що панич об стежці
Дівча не питав.

ІНШІ ВІРШІ

НА ДОБРА-НІЧ

На добра-ніч усім на-ніч —
Годі вже блукати;
Одинокий, безталанний
Ляжу спочивати.

Холодная постілонька
У темній діброві:
Буду ждати, сподіватись
Любої обнови.

Усе небо блакитнее
Покрила темнота,
Безпросвітня, нерозумна
Давня дрімота.

Що ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
Чи він що нам нагадує,
Чи що провіщає?

Не нам, боже, розгадати
Небесні глаголи;
Суди, боже, нашу долю
По твоєї волі.

І холодно, і боязно,
Туга серце гнітить;
Всюди темно і невидно,
Тільки зірка світить.

Світи, зоре, на всю землю,
Поки сонце зійде,
Поки божий день на землю
Красотворний прийде, —

День великий, день воскресний,
День божої слави:
В прах розсиплються будови,
Старосвітські справи.

Задрижить планета грішна,
Сколихнеться море,
Заридає змій старинний,
Горе йому, горе!

Горе тобі, розвінчаний
Правдою тиране!
За державу тобі плата:
Озеро огняне!

За злочинства — в пеклі муки,
На землі — прокляття!
Горе тобі, Вавилоне,
Душегубний граде!

Скинуть жемчуг, заголосять
Пишнії блудниці;
Розкриються, розчинються
Скритнії темниці.

Вийдуть мученики бліді,
Катовані тіні,
Дасться суд їм невимолимий,
Що тебе постигне!

Горе, горе, лукавому,
Що в гасло неволі
Обертає хрест всечесний,
Гасло правди й волі!

Горе, горе багатому,
Що в гордощі панській
Дурницею нарікає
Голос правди братський!

Горе, горе безумному,
Що братів змущає,
У нечесті, у розпусті
Слободи шукає.

Горе вченим, що од простих
Світло заховали,
Для користи, для мамони
Правду уживали,

Всім продажним філософам :
Од духу святині
Розвіються їх хитрощі,
Як пил по пустині !

День великий, день воскресний,
День суда й любови,
Перед ним туман предіде,
Сліз туман і крові...

А в тумані сонце світить,
Туман розганяє :
Сонце правди незахідне
На ввесь світ засяє !

День великий, день воскресний,
День божої сили...
Розкриються великі
Народні могили.

Прокинуться всі народи,
Завіт вічний приймуть,
Ворогів тисячолітніх
Вороги обіймуть ;

Узрять те, на що гляділи
І досі не зріли,
Узрять те, що земля й небо
Їм давно відкрили.

Тільки там, де дух господень,
Там і правда й воля.
Де любов господня й віра,
Там і щастя й доля!..

Світи ж, зоре, на всю землю,
Поки день той прийде ;
А ви, браття, готуйтеся,
• Бо нежданно зійде !

Готуйтеся, очищайтесь
Од плям і пороку,
Готуйтеся — скоро блисне
Звізда од востоку !

ЗОРІ

Вийду ніччю на могили,
Гроби бованіють,
Погляжу я в ясне небо,
Там зорі зоріють.

Ясні зорі, сяйні зорі,
Любі зорі, милі!
Стану на вас дивитися,
Ставши на могилі.

Рівним рухом, живим духом,
Вічною красою
Без упину і без ліку
Плинуть надо мною.

Плинуть зорі в ладнім хорі
Вічними шляхами:
Не нам, не нам, дітям праха,
Любоваться вами!

Нас неволя, наша доля
На світ породила,
Подразнила свободою
Та й не вдовольнила.

Дала розум пізнавати,
Що ми дурні зроду,
Дала серце нарікати
На власну природу.

Обіцяла щастя, долю,
А лихо послала,
Підманила надією,
А гроб дарувала.

Світять зорі, як світили,
І будуть світити,
А ми, на їх подивившись,
Ляжем в землю тліти.

Чого ж на їх дивитися?
Непривітне небо!
Непривітне, безодвітне,
Нас йому не треба!

СПІВЕЦЬ МИТУСА

Словутного півця Митуса, дравле за
гордость не восхотівша служити князю
Данилу, розбраного, аки связаного,
приведоша.

Ипат. лѣт. ст. 160.

Гине сила Дажбожого внука. Татари плондрують,
Князі кують коромоли, не дбають об вірі і людях.
Куриться галицька волость, дим до Бескидів простягся;
Впав Володимир волинський, Києва вже не підняти.
Князь Ростислав із Данилом не милують землю Дністрянську;
Угри і ляхи біди додають; в Перемишль набігає
Князь Костянтин, коромолує з ним на Данила владика.
Кріпший за всіх в Перемишлі співець словутний Митуса.
Шаблі не носить співець і грудей щитом не вкриває, —
Піснями сипле на князя, гострими ніби стрілами,
Піснями люд стурбував і хіть до війни підливає.
Красних не хвалить дівиць Митусина пісня шалена,
Мирного людям життя не пророчить, не гріє одваги
На супостата; усобиці й смуту та пісня виводить.
От уже град Перемишль Андрій облягає полками,
Ласково згоду дає, — не радить на згоду Митуса.
Рано в неділю ступають полки княженецькі до штурму:
Спершу гарцюють стрільці, а там подаються пороки. —
Ввечері князь в Перемишль уступа; закували владика,
Силу взяли на потік непокірного люду; подрали
Тули боброві у їх, і борсучі і вовчі прилбиці.
Інші біжать по чужинах; не втік словутний Митуса:
Він, що колись не схотів заспівати Данилові, бранцем
Став тепер перед князем Данилом словутний, а буїсть
Давня у серці, не впав на коліна, лице не поблідло.
Грізно поглянув на його Данило і мовив словами:
„Гордий співаче, славний співаче! бунтовниче клятий!
Що соловиний голос зміняв на гадюче сичання?
Бог дарував тобі силу, ти одмінив її бісу!..
Чом, як Боян стародавній, ти не співав нам про славу
Предків великих? Чом не навчав нас добру і согласці?
Чом не навчав нерозумних огнем словом?“
— „Княже“, одвітив Митуса: „ось я заспіваю вам пісню:
Ріжтесь, кусайтесь, бийтесь, попелом Русь посипайте,
Пийте братерною кров, умивайтесь сльозами народу;
От до вас добрана пісня! іншої вам не почути!
Що вас спиняти? що вам співати? Шкода, опізнились!
Помста за помсту, кара за кару, лихо за лихо!
Кончились віки, сповнилась чаша, грім розпалився.

Суд неминучий, суд невмолимий, написана доля !
Кончились віки, зілля сухеє огонь поїдає.
Хай поїдає ! хай пропадає Русь із князями !
Боже прокляття чорними хмарами висить над нею ;
Хмари згустіють, віки проминуть, і знов, хоч нескоро,
Знову розгонить яснее сонце туман віковичний.
В той час - годину інших пісень півці заспівують
Іншим князям, та не вам, іншому руському люду“.

ДО МАР'І ПОТОЦЬКОЇ

Віри божої наруга,
Хрест під місяцем стоїть !
Українко нещаслива,
Він говорить про тебе !

На твоїй могилі, Мар'є,
Вічнозелен мирт роще ;
Се не даром: твоя пам'ять
Зеленіє, як той мирт.

Вже давно гармати наші
Розорили розбишак ;
Пахне пустою в будинках,
Де із ляку трясся раб.

І салдат, старий каліка,
На постелях ханських спить,
По ревнивому гарему
Шкандиба, не боячись.

І дарма про давні роки
Запитаєшся в його ;
Його річі невторопні,
Як могила без письма.

Ти ж, нещасна християнко,
В його пам'яті одна ;
Ти, неславна і незвісна,
Славних всіх пережила.

Об тобі сторожа хирний,
Об тобі сидий мулла
Водють річі, казки кажуть,
І прохожий уздыха.

Там вона жила самотня,
Там молилася Христу,
Там зачахла і зав'яла,
Там похована лежить.

І в будинок опустілий
Вийде странній до тебе :
Слава кримська, пам'ять ханська
Не проснеться перед ним.

І Девлетів і Ісламів
Ледве, ледве він згада ;
Ти одна, душа святая,
Встанеш з мертвих перед ним.

Усе славне світове
Розлетиться й пропаде,
Тільки чистеє, святеє
Позостанеться навік.

Плуг могили порівняє
Черви камінь проїдять ;
Що записано на небі,
Не зітреться не землі.

ЛАСТІВКА

Під Києвом стоільним градом,
На славній долині,
Де впадає Чарторія
У Дніпровські хвилі,
Збиралися руські люди
На велику раду,
Раховали, як родину
З лиха визволяти.
Були в зборі князі руські,
Київський старіший,
З Переяслава Владимир,
Над усіх мудріший ;
Буйний Олег з Чернігова
І князі з Волині,
І бояри і дружини,
І прості людини.

Між князями, як та рожа
В саду процвітає,

Мономах Переяславський.
Він річ починає :
„Послухайте, брати - князі
І всі християни !
Було мені знаменіє
Од бога послане :
Побачили в Радосині
О самій півночі
Над Печерським стовп огняний
Мої грішні очі.
Сперш стояв над трапезою,
А далі ізнявся,
Став над церквою, а далі
По Дніпру піднявся
І розсипавсь на болоні.
Братія кохані !
Моя думка — єсть се ангел
Од бога зісланий !
Треба йти нам на поганих
В їх землю прокляту,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати!“

Скоро річ таку промовив
Мономах голінний,
Обізвалися Кияни:
„Час тепер невільний!
Як же можна смерда з конем
Од ріллі узяти ?
Тепер весна : смерду в полі
Саме час орати“.

Володимир одмовляє:
„Недобре сказали,
Добрі браття ! дурно смерда
Ви пожалкували !
Половчин не пожаліє,
Як на нас наліне,
Уб'є смерда, коня візьме,
Вся сім'я загине !“
От так казав Володимир,
Усі дивували :
„Право, істинно !“ єдиним
Голосом сказали.
І на раді присудили
На поганих стати,

Напитись шоломом Дону
І слави набрати.

Тоді в Києві на ринку
Вояки кричали:
„Кому пам'ятно, Кияни,
Що батьки вчиняли,
Кому мила земля руська
І віра святая,
Хто не хоче бути в неволі
У чужому краю,
Або жінки, або дочки
В полон оддавати,
Хто не любить на спалені
Церкви поглядати,
Той нехай бере оружжє,
На коня сідає
Та з князями в половецьку
Землю поспішає!“

А в Києві вдова жила
Чесна та старенька,
У вдовиці синок любий,
Як сокіл ясненький.
Вона його годувала,
Пестила, кохала,
Із ним вона доживати
Віку сподівала.
Почув синок закликання,
Палає серденько,
На батьківські мечі, списи
Погляда пильненько.
„Благослови, стара мати,
На добрее діло,
За святую руську землю
Оддать душу й тіло,
Або Дону напитися
І слави достати,
Дітям, внукам тую славу
Чесно передати!“

Стара мати відповіла:
„Синочку мій милий!
Не на тее, мій квітоньку,
Я тебе ростила,
Не для того годувала,
Щоб матір старую

•

Ти покинув без підмоги
Вбогу, немочную.
Правда, синку, добре діло
За віру стояти,
Але добре в бога діло
Матір доглядати.
Як закриєш мої очі,
Сховаєш в могилі
Свою матір, тоді й роби,
Що серденьку мило!

Слуха юнак, розважає,
На матір погляне:
Як квітина під морозом
Його серце в'яне;
А погляне на оружжя,
Знову серце рветься,
А затим удруге, втретє
Заклик оддається.

Не зжалився над матір'ю,
Над її сльозами,
Сідла коня, меч знімає,
Іде за полками.

Стара мати з жалю мліє,
К землі припадає,
Своє дитя непокірне
Спершу проклинає.
А напотім пожаліла
Та й молиться богу,
Щоб дав господь молодому
Щасливу дорогу,
Щоб синок живий zostався
Та в Київ вертався
Та щоб слави лицарської
Як батько набрався.
Оттак вона молилася,
Затим час минає,
Вже пройшов святий великдень,
Вшестя настає.
Стурбувався стольний Київ,
Дзвони задзвонили,
Вертаються руські люди
З чужої країни.
Попереду попи ідуть

З святими хрестами,
А позаду полон ведуть
З тяжкими возами.
На березі люд зібрався,
Старії, малії,
Жінки, діти, заручені
Дівки молодії.
Кожне свого привітає,
Всі дякують богу,
А юнаки розказують
Про свою дорогу:
Як у граді Шархкані
Половці погані
Виносили вино й риби
І прохали шани,
І як, мов той бор великий,
Вороги сходились,
Як у страшний понеділок
На Сальниці бились;
Як все небо загреміло,
Земля стугоніла,
Здолівала руське військо •
Половецька сила,
Усівала всю болоню
Руськими тілами,
Поки ступив Володимир
З вірними полками.
Тоді люди побачили
Невимовне чудо:
Ангел божий став на поміч
Хрищеному люду,
Став крилами Мономаха
Свято осіняти,
Став невидимо поганим
Голови стинати.

Так юнаки говорили,
А тут за возами
Обізвались колодники
З гіркими сльозами:
„Довелось і нам побачити
Те велике диво,
Від того то наше військо
Стало боязливо.
Не здолієм, руські люди,
Воювати з вами,

Бо воюючи ще маєм
Битися з небесами !”

Оттоді то була радість
Нашій Україні,
Оттоді то пішла слава
На усі чужини !
Греки, чехи, ляхи, угри
Славу ту носили
Аж до Риму великого :
Всі бога хвалили,
Добрі бога вихваляли,
А поганці страха
Набралися, боячися
Князя Мономаха.

У той час вдова старенька
К війську вихожала,
Туди - сюди оченьками
Сина визирала ;
Але сина одиначка
Ніде не узріла,
І до князя старішого
З річчю приступила :
„Княже милий, княже славний,
Де мій син єдиний ?
Чи з славою повернувся,
Чи в полі погинув ?“

Одмовляє князь старіший :
„Чесная вдовице !
Оженився син твій милий :
Взяв собі дівицю
Нарядную, багатую
З многими скарбами,
Коса її шовковая
Убрана квітками.
Горда, пишна, роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старішому
Голови не склонить“.

Отгадала стара мати
Сій загадки силу,
Що прийняла одиночка
Темная могила.

.
.

Не давала худібоньки
На нищую браттю.
Над Дніпром - рікою славним
День і ніч сиділа,
На недолю нарікала,
Плакала, вопила,
І пташкою будь бажала,
І так говорила :

„Як би я тепер безщасна
Мала тії крила,
Полинула б до синочка
У чужу чужину,
Одвідала б дитя своє,
Бідну сиротину.
Сіла б, пала б в головоньках
Тай сказала б: синку!
Почуй мене, глянь на мене,
Одчини могилку!
А в могилці темно, вогко
І холодно дуже!
Одинокий мій голубе,
Мій синку, мій друже!
Там нікому головоньки
Тобі, синку, змити,
Там нікому сорочечки
Біленькій надіти;
Не почувеш на чужині
Ласкової мови,
Ніхто там тобі не скаже
Вірненького слова.
Кажуть: ~~С~~инок оженився,
Проклята та мила
Вона мою головоньку
На вік згубила;
Не такую сподівала
Я собі невістку!“
Оттак вона голосила,
Далі перестала,
Туга дива наробила:
Мати пташка стала.
Скоротились її ноги
А білее тіло —
Сизенькеє й біленькеє
Пір'ячко оділо;
А рученьки її стали

Легенькі крильці.
Піднялася, закрутилась
По ясній водиці,
Ще хотіла затужити,
Та й защебетала:
Ластівкою сизенькою
Матіночка стала.
Ластівочка — домовита
Любая пташина,
Невсипуша, дітолюбна,
Добра господиня;
Не боїться вона миру,
По селах витає,
Незлюблива, тільки льотом
Себе охраняє.
Її бить бояться діти,
Щоб не вмерла мати,
Кажуть: де вона витає,
Згода у тій хаті.

ЕЛЛАДА

(З Антології. I.)

Голосно в світі гула твоя чародійная слава,
Змалку героям твоїм привикав дивуватись школяр;
Сльози народів текли на руїни твої; на колінах
Мовчки стояв, гляючи на тебе, заворожений світ.

Шкода слави твоєї, вродлива, красна країно!
Шкода твого Парфенона, шкода театрів твоїх,
Шкода Солонових прав, хитромовних річей Демосфена,
Шкода великої навіть Тимолеона душі.

Ти не спинала дітей, вони гризлися з собою як звірі;
Ти не шукала слободи — нікчемная грошей раба!
Ти прославляла війну людодіду, і в Спарті проклятий
Пан для потіхи пускав злих на ілота собак!

Ти научила народи втікати до неволі од волі,
Ти зопсувала найкращий неба восточного дар...
Пам'ять посмертна твоя засліпляла манною очі,
Ми, на тебе гляючи, не бачили самі себе.

ДАВНИНА

(З Антології. II.)

Як то недобре на світі було,
Як світом безкарні боги управляли!
Маїн проворний і хитрий синок
Всіх покривав — і хапуг і злодіїв.

Змутить бувало, чорт знає з чого,
Рід чоловічий Арей гайдамака,
Ллються ріками і сльози і кров
Задля утіхи тих лежнів безсмертних.

Як же задума який Прометей
Розума світлом прогнати темноту,
Зцапають зараз боги молодця
Та й оддадуть на поталу шулікам.

В той час Юпітер як хоче гуля:
Дош золотий розсипає дівчатам,
Чи перекинеться білим бичком —
Скаче, мичить, борскає рогами;

Люди ж, на шутки такі дивлячись,
Голови мовчки побожно склоняють:
„Істинно“, кажуть: „не віл се, а бог...“
А Прометея нового немає...

ПАНТИКАПЕЯ

Світло гасне, галас пісень
На суднах затих,
Місяць блідний сумно плине
По водах морських.

Странний з городу виходить
Поночі один,
Між могилами понурий
В полі ходить він.

Порозорені, розриті
Царські тюрми,
Тисячлітні останки
Від старовини.

Поміж ними є старіший,
Вищий всіх курган,
Його голову пробиту
Покрива туман

.....
.....
Через мусор, через камні
Странний в склеп ввійшов.

Ізлякавшись, вилітає
Круглоокий птах.
Як там жутко! як там вогко
По сідих стінах!

Странний сів, от повіває
В склеп тихий вітрець;
Странний очі піднімає:
Перед ним мертвець!

Тінь висока, вітряная,
Видно скрізь її.
Очі світяться як трухле
Древо восени.

Странний

Хто се?

Мара

Той,
Хто має волю та не має сили
Тебе зігнати відсіль, нав'язливий.
Господар я!

Странний

Мертвець!

Мара

Чи мало ще над нами наругання,
Що ви розбили нас як харцизяки,
Святеє наше покаляли, нашу
Худобу розікрали? Наші склепи
Не тисячу років в землі ховались,
Ви їх порозривали, нас самих
Повитягали з них. Мов тісно стало
Вам в землі й на морі? Мов мала

Країна ваша, що і мертвецям
Прийшлося покидать свої могили?
Чи золота у горах нестача,
Що ви в трунах шукаєте його?
Чи мало ще й сього? Ви обібрали,
Розбили нас; ви хочете ще й хати
Заняти наші, ночувати в них!

Странній

О бідна тінь! Я об тобі жалкую,
Я зла тобі не заподіяв, ні!
Мені огидло між людьми живими:
Прости мене, коли прийшов шукати
У вас покою.

Мара

Га, га, га! покою!
У нас прийшов шукать того покою,
Якого нас позбавили!
Дві тисячі годів ми тут лежали
Покійно, тихо, не видавши світу.
О, як то хороше в землі! По наших
Могилах виступали й погибали
Народи; ми не бачили й не чули,
Бо віджили свій вік. Ніхто не смів
Потурбувати нас, ніхто не знав,
Що тут таке заховано в могилах.
Я сам був цар над берегом і морем,
Покірний мій народ мене любив
І поховав як слід, і пожурився.
Дивись! мій царський, неприступний склеп,
Порушивши, відбили, наче на сміх,
Усякому заглядувать туди;
Труну мою украли, попів мій
Розвіяли, вінець мій золотий
Показують на диво; з тих амфор,
Куди стікали сльози моїх рідних,
Повимивали дорогії пятна.
Ой! ой! ой! ой!

Странній

О, як мене твій крик бере за серце!

Мара

Що я зробив їм? чим надосадив?
Вони мене не знали, я не знав їх!
Тепер бідазі присудила доля

Таку муку... в десять раз страшнішу
Ніж грішникам у тартарі...
Там на чорному березі широкоблакитного моря
Цілий день, невидимий смертельними очами, із нудьгою,
Сумно як баба морська сижу я на ясному сонці,
Терплючи світ, осоружніший гірше для мертвого ока
Ніж для грудей живих спертій дух у могилі.
Ніччю ж, як винирне з хвиль срібнонога дівчина Селена,
Я устаю і вештаюсь скрізь по розритих могилах;
Часом зустріну знаому тінь — ворога або друга,
Дружка до дружки застогнем, тай різно собі почвалаєм.
Часом захожу і в город лякати маленькі діти;
Часом край суден завию, і з ляку гребець стрепенеться!
Коли ж на сході задніє, покине вродлива Аврора
Постіль з туману пошиту, тоді я вертаюсь до моря,
Знову сідаю на берег терпіти усе тую муку.
Так ні удень, ні уніч немає мені відпочинку,
Так і удень, і уніч я все нию і гірко страждаю.

Странній

Нещасна тінь! гіркую п'єш ти, бідна!
Шкода ж хотіння нашого все знати?
Але не позирай на мене грізно;
Хай небо свідком буде: є у мене
За тебе сльози. Мої руки чисті
Од вашої худоби. Я здалека,
Я не копався у могилах ваших. Я
Жалкую об тобі, нещасний царю.

М а р а

У сто разів щасливіший од мене
Послідній із моїх підданих. Злодій
Не прийде витягати його з сирії.
У сто разів щасливіший би був я,
Коли б як простого без жодної чести
Мене сховали в полі і могилу
Мою зрівняли плугом: не блукав би
Я по сьому помор'ю, я, що був
Законний цар над сим помор'єм!

Странній

Чим, бідна тінь, тебе спокоїть можна?

М а р а

Нічим, нічим. І хоч би мав ти волю
Внести уп'ять мою труну в могилу,

Вернуть мені розікрадене злото
І знов відправить тризну, знов оплакать
Мою кончину: і тоді, як перше,
Я не успокоюся! Що раз зробилось,
Тому незробленим не можна бути!
Гріхи мої супроти мене встали.
Поки я спав захований, вони,
Давнішні, вже були загрузли в пеклі;
А як мене збудили, повставали,
Напались на мене, гризуть, їдять,
І не відчепляються: світ став інакший!
Коли погасне сонце, висхне море,
Згорить земля і стане углем: і тоді
Я не успокоюся, на її останках
Блукатиму по холоду, в темноті,
На вічні віки, в муці, без надії,
На ганьбу чоловічому хотінню!
Вічний закон чоловікові доля дає справедлива:
Вічний закон занехаявши, лихо зробив чоловік!
Горе тому, чиї кости з землі чоловік вибирає;
Горе й тому, хто за золото мертвих покою збавля.
Щасливо, чоловіче, хай тобі
Того не буде після смерті, що мені!
Ой горе, горе!

І послідній галас тіні
У степу затих;
Місяць блідий сумно плине
По водах морських.

ТУРНІЯ

(З Краледворського рукопису)

Слухайте, люди старі й молодії, про валки й турнії!
Був у нас за Лабою князь, і багатий і славний і добрий,
Мав він дочку одиначку, милу йому і всім людям.
О, тай хороша була вона! Гарний, пряменький станочок,
Очі ясененькі як небо, а з білої шиї спадало
Золотокудре волосся, вилося котючись обідцями.
Раз посилає той князь гонця за усіма панамі,
Щоб поз'їздилися до його на пир веселий та пишний.
От із далеких країв у намічений день поз'їздилися
В замок до князя на пир великий та бучний та пишний.
Б'ють у котли, засурмили у сурми, пани йдуть до князя,

Всі поклонилися князю, княгині й красній княгівні.
Далі усі за широкі столи рядком посідали,
Кожний по чину й по роду; носили тут різні страви,
Мед розливали, був бенкет великий, був бенкет на славу,
Моці набралось тіло, а мислі набрались завзяття.
В ті пори князь до панів своїх річі такії говорить:
Час вам, панове, сказати, навіщо зібрав я вас тута.
Хочу дізнатись, на кого з вас дуже мені сподіваться;
Треба в замир'ї війни підждати, бо наші сусіди —
Німці. Князь каже, і тихо пани од стола виступають,
Всі поклонилися князю, княгині і красній княгівні.
Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
Всі ізійшлися на валку, на двір до огради виходять.
Там перед панським будинком на пишнім рундуці усілись
Князь з старшиною, із панями пані, з панянками панна.
В ті пори князь до панів своїх слово таке промовляє:
Хто з вас попереду вийде на герць, я сам те уставляю!
Князь на Стребора махнув, Стребор визива Людислава.
Сіли обидва на коней, гострі списи ухопили,
Прудко один проти другого коні баськїї погнали,
Довго вигляли і бились, обидва списи поламали;
Далі втомились і швидко роз'їхались дружка від дружки.
Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В ті пори князь до панів своїх слово таке промовляє:
Хто з вас вийде удруге на герець, княгиня хай каже!
Пані махнула Серпошові, той поклика Спитибора.
Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили;
Вдарив Серпош Спитибора і вибив з сідла із кріпкого,
Скочив і сам із коня, тут обидва мечі добувають,
Б'ються, січуться, раз - по - раз у чорні щити ударяють,
З чорних щитів раз - по - раз вискакують іскри. Спитибор
Вдарив Серпоша, Серпош покотився на землю холодну;
Далі втомились вони й розійшлися дружка від дружки.
Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В ті пори князь до панів своїх слово таке промовляє:
Хто з вас вийде утретє на герець, Людиша хай скаже!
Панна махнула Люборові, той поклика Болеміра.
Сіли обидва на коней, довгі списи ухопили,
Прудко в ограду летять, наміряючись дружка на дружку;
Б'ються списками, з коня Болемір покотивсь на долівку,
Щит його пріч полетів, понесла його челядь з огради.

Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
В той час Любор покликає Рубоша; сей на коня садовиться,
Прудко летить на Любора; Любор йому спис розсікає
Поперік тріснув мечем і сітку йому пробиває;

Гепнув на землю Рубош, понесла його челядь з огradi.
 Знову котли загуділи, і голосно в сурми заграли.
 В той час Любор покликає панів до огradi на валку:
 Хто, каже, хоче зо мною побитися, хай в'їде в ограду!
 Бойкий Здислав з великим списом обібрався на валку.
 Висить на списі волів'я страшна голова; виступає,
 Гордо сіда на коня, уїзжає в ограду й говорить:
 Дід мій забив прешрашенного дикого тура, а батько
 Військо німецьке один сполошив: покуштуй моєї сили!
 Тут з усієї мочі один проти другого коні пустили,
 Сперлися враз головами й обидва попадали з коней.
 Потім мечі добули і пішки рубатися стали;
 Скокнув Любор на Здислава, у голову вдарив, на шмаття
 Шлем розтрошився, мечем по мечу ударяє,
 Меч полетів за ограду, Здислав простягнувся на землю.
 Знову котли загуділи, і голосно сурми заграли.
 Коло Любора зібрались пани й повели перед князя,
 Перед княгиню та перед Любишу. Вродлива
 Панна його завітчала вінком з дубового листу.
 В той час котли загуділи, і голосно в сурми заграли...

ДО ЄВРЕЙКИ

*Sche walks in beauty, line the night .
 Of cloudtlesse crimes and starry skies
 Aund all that's best of dark and bright
 Meet in her aspect and her eyes
 Buon, Hebrew melsdies*

Над всіх дівчат гарніш, міліш
 Моя ізраельська дівчина,
 З богоубійників рода
 Всіма забутая дитина.

Коли зійдусь з тобою я
 І слухаю і поглядаю,
 Красу землі твоїх батьків,
 Уроду пісень їх згадаю.

Поважно, смутно якось так
 Через густенькі війниці,
 Глядять на мене крадькома
 Твої ясенські очиці.

Тобі у очі дивлючись,
 Душі дівчачої віконця,
 Згадав, як в рідній стороні
 Твоїх дідів заходить сонце,

Святе віконечко небес
Як над Ливанськими кедрами
Убиті мусором поля
Гаптує сумними смугами.

Як гляну на лице тобі
Без фарби, так як мрамор біле,
Як чорні кучері його
Розкішно приязно обвили:

Тоді, здається, бачу я
Ріку Йордан ваш імянитий
При місяцю у старину,
Пальмовим гаєм оповитий

Як часом усміхнешся ти,
Мені згадається, дівчино,
Із дивами старовини
Вефільська дивная долина.

Як часом заговориш ти,
Твій голос так серденько гріє,
Неначе чуєш: то співець
Віщує ласку і надію.

Як часом та заграєш ти,
Як часом пісню жалосливу
Ти заспіваєш при мені
Про рідну долю нещасливу:

Як окам'янілий стою,
Мені здається, чую й бачу,
То знов понурий ваш старий
Над попелом родини плаче.

І стане серце у мене
За рід ваш бідний жатись, битись,
І в ту часинку радий я
До вас як рідний притулитись.

Чого ж, голубочко моя,
Як прийдеться нам час, буває,
Розстатись, в мене нишком щось
На серце тяжко налягає?..

Дарма господь бог наділив
Тебе уродою своєю,
Дарма він в світ тебе пустив
Над вроду з кращою душею.

Ані з своїх, ані з чужих
Тебе на світі не признають,
Не розбираючи чужі
Твій рід кепкують, зневажають.

А кривні? Кривнії твої
Давно вже серце загубили,
Через наругу душі їх
Заснітилися і зачерствіли.

Твій рід на срібло проміняв
Звичай дідівський, старосвітський,
Од слави батьківській zostавсь
В насліддя ляк їм соромницький!

Вони погані, ти чиста
І неповинна як голубка;
У них в серцях сміття, в тобі
Угодна богу сєя думка.

Так часто бачиш: по лісах
На липі вже зовсім сухої
Зосталась гілочка одна,
Що зеленіє під росою!

ДИКА КОЗА

(З Байрона)

Дика коза і вільна й веселенька
Спинається по ізраельських горах,
І п'є з криниць водицю студененьку,
Що по святих тече собі луках.
Красуються в їй ніжка й ясні очі,
Коли вона провалля перескоче.

Швидчіші ноги й оченьки ясніші
Колись Іуда бачив в тій землі.
Колись селяни ще були красніші
В тій радощів колишніх стороні.
Кедр на Ливані верх свій піднімає,
Але дівчат Іуди там немає!

Щасливша кожна пальма тих долин,
Ніж ізраельські розігнані народи:
Де вродиться, там і росте вона
Й красується в тихій своїй уроді;
Вона не кине своєї родини,
Вона не схоче жить в чужій країні.

А ми тулятись мусимо в печалі,
В чужих людей могиł собі прохатъ;
Ніколи там, дідів де поховали,
Не будуть кості наші спочивать.
Ізраель сохне, в'яне на чужині —
Безбожні сидять в Єрусалимі!..

ЖУРБА ЄВРЕЙСЬКА

(З Байрона)

Ой плачте так, як плакали діди
Над вавилонськими ріками!
Розорен храм, родини в нас нема —
Чужі знущаються над нами!

Ой плачте, люди! От її тріски...
Розбилася святая арфа Юди!
У тій землі, де бог наш панував.
У тій землі панує ворог лютий!

Куди тепер Ізраель помандрує?
Чи ще сіонську пісню він почує?
Чи ще музика Юди задзвенить?
Чи ще вона нам серце звеселить?

Нешасний люду! сирота — народе!
Куди біжить він? де він оддыхає?
Ма припетень гніздо, лисиця скоту,
Родину чоловік — він і труни не має!

Над Йорданом арабські верблюди пасуться,
На Сіоні невірні молитви несуться,
Та Ваалові люди коліна пригнули,
Там, там, боже наш милий!.. Чи громи поснули?

Там, де твій перст нам написав скрижалі,
Де тинь твою народи повидали,
Де нам явивсь в одежі у огняній
Ти, на кого ніхто з живих не згляне!

Яви, боже, громом уп'ять свою міць!
Озьми од втіснителя гордого меч!
Чи довго він землю святую топтатиме?
Чи довго ще храм твій без служби стоятиме?

ПОГИБЕЛЬ ЄРУСАЛИМА

Гірше лиха Седекії,
Гірше ніж Содому
Сталось граду Давидову
І господню дому.

Галас, сурми, стон побитих,
Брязкотня мечами,
Стук таранів, дим пожарний
Чорними смугами.

От він день той, день великий —
Наступа грозою,
День провіщаний зарані
Мовою святою.

От він день той, день великий —
Там голодна мати,
Безумная, рве зубами
Плоть свого дитяти.

От він день той! За волосся
У мирську громаду
Тягне син отця старого
Карати за зраду.

От він день той! Люди в храмі
Руки підіймають,
І останню архиреї
Жертву совершають.

Тії жертви не приймає,
Як перше, Єгова...
Де знаменія і чуда?
Де пророків мова?

Чом не явиться, як перше,
Муж правди й надії,
Чом упалих божественним
Словом не согріє?

От пророк, столітній старець,
Тихо в храм вхожає:
„Горе, горе Ізраєлю,
Горе! він віщає.

Горе граду Давидову,
Остання година:
То Єгова відомщає
За милого сина.

Не кричіте: „царю! царю!“
Не цар вам Єгова;
Самі його розвінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського змінiali:
Просіть ласки в того пана,
Що самі обрали.

Згадай, згадай, Ізраелю,
Як перед тобою
Бідний в'язень катований
Стояв сиротою.

Коло його чужестранець:
Що, питає, робити
Із сим в'язнем? А Ізраель
Закричав: „Забити!“

Смерть йому! Царем озвався
Він в Єрусалимі.
Єдиного царя маєм —
Кесаря у Римі“.

І на посміх його царству,
Терном увінчаний
Кінчив в'язень неповинний
Вік свій богоданий:

Присуджений народовим
Судом неправдивим,
Поруганий, запльований
Всім Єрусалимом.

Не моліться ж, не благайте,
Не цар вам Єгова:
Самі його развінчали,
Скинули з престола.

Самі його на кесаря
Римського змінiali:
Служить тепер тому пану,
Що самі обрали!“

ПОГИБЕЛЬ СЕННАХЕРИБОВА

(З Байрона)

Ассирійці прийшли як вовки навмання,
Все їх військо у пурпурі й золоті ся,
Їх списи мов на озері зорі блистіли
У той час, як тихі галилейські філі.

Як улітку зеленім на дереві листи,
Вояків тих увечері шики густі;
Як поосени листя на дереві сухее,
Усе військо уранці тихе й неживее.

Ангол смерти огняним крилом розмахнув
І в лице ворогам супроти їх подув;
І їх очі закрилися й похолоділи,
І серця обважніли й уста оніміли.

І роззявивши рот повалився там кінь,
Вже не стане на дибки, не прискне вже він,
В його піна застигла біліє на глині,
Як той вал, що розб'ється об дику скелину.

І лежать їх їзди там побліді й брудкі,
На лиці в їх роса, ржа поїла сітки;
Їх намети тихі, корогви їх не мають,
Їх списи не підняті й сурми не грають.

І Ассурові вдови голосють із жалю,
І розбились шайтани у храмі Ваала;
Із язиків сильнішому меч не поміг,
І сильніший розтаяв пред богом як сніг!

*

Кохавсь я тобою,
Як місяць водою,
Як сонце усходом,
Як роса травою.
Стан твій, як тополя
На долині Юди,
Личко розцвіло
Як Кидарська рожа
І уста румяні —
Краплі зцільникові,
Викапали сласті
Жаркої любови.
І словами ніжно,

Східня дівчино,
Годувала серце
Як млеком і медом.
В світі золотому
Божим серафимом
Ти мені явилась,
Запашная квітко
Небесного раю!
Ти як сонце душу
Мені освітила.
Так як ранок сяйний
Розігнала тугу.
Споминаю, дівко,
Очі твої ясні,
Як озера світлі
Далекого краю.
Дівчино! в ті пори
Як мені хотілось
Утекти з тобою
За моря, за гори
В ту далеку землю,
Де селяни другі,
Де година прошла
Воскресає знову...
З миром розлучившись,
Жили б ми з тобою!
Де ти, моя радість?
Обізвись до мене!
Де ти, моє сонце?
Прогляни на мене!
Де ти, моє серце?
Пригорнись до мене!
Прощай, моя мила,
Моя чорноока!
Доле моя, доле,
Ти моя морока!

БРАТ З СЕСТРОЮ

Зажурилась Україна
Що не добра їй година:
Наступають орди ханські,
Палють села християнські,
Палють села із церквами,
Топчуть ниви із хлібами,

Мир хрищений марно гублять,
Одних топлять, других рублять.
Не одна тоді дівчина
Сумно в полі голосила,
Під арканом ступаючи,
Білі ніжки збиваючи.
Два загони на Вкраїні,
Два загони на Волині,
П'ятий з ханом наступає,
До Києва повертає.
Взяли Київ у неділю,
Попсовали, попалили.
Брали трібло, брали золото,
Брали сукні і хворботи,
Єдамашки і атласи,
Оksamити, баватаси,
Брали коні і корови,
Брали дівки чорноброві.
У тій порі на Подолі
Жив міщанин в добрій долі,
Мав він хату й господиньку,
Мав він хлопчика й дівчинку.
Злі татари набігали
Мужа й жону зарубали,
Мале дівча полонили,
Тільки хлопця не вловили.
У середу бусурмани
Із Києва повертали.
Став Івась тоді ходити,
Став по родоньку тужити,
Що ні тата, ані нені,
Ані хати, ні постелі.
Взяли Йвася сиротину
Добрі люди на чужину,
Запорозькі товариші
Повезли його до Січі.
Виховали на славу,
На козацьку одвагу,
Що козаченька такого
Нема в Січі ні одного :
Сам утворний, ростом статний,
На все бойкий і придатний,
Чи у чайці просвіщається,
Чи на коні, красується,
Тричі ходив з отаманом
Воювати з бусурманом,

За батенька відомцати,
За нещасну рідну мати,
За сестрицину долю,
За свою сирітську долю.
Брав він добич незмірно,
Срібло, золото незлічимо,
Кармазинні жупани,
Гаптовані сап'яни,
І пояси шалеві
І басани зелені.

Раз поїхав Івасенко
У Бендери на ярмарок.
А в Бендерах та на ринку
Продає татарин дівку.
Івасенко приглядає,
Християнку примічає.
Став дівчину торгувати;
Татарюга став казати:
„Сія дівка не наймичка,
Пригожая як панночка,
Молодая як травиця,
Рум'яная як зірниця,
Із далекої чужини,
З козацької України“.
Івась гроші одміряє,
Дівчиноньку викупляє,
І приводить на домівку
Чорнобриву українку.

Стоїть бранка край порога,
Сидить Івась вкінці стола;
Плаче бранка сльозами,
Мовить козак словами:
„Не плач, бранко, не плач, красна,
Твоя доля не безщасна,
Не на поругу для себе
Визволив я, бранко, тебе.
Візьму тебе за дружину,
Звінчаємось у неділю.
Бо як тебе зоглядаю,
Отця і неньку вспоминаю!
Добре козак промовляв,
Тільки роду не спитав.
У суботу змовлялись,
А в неділю звінчались,
Тоді роду питались.

— Скажи мені, серденько,
Якого ти родоньку?
„Я з Києва Петрівна
По батькові Іванівна;
На Подолі хату мали,
Злі татари набігали,
Отця й неньку погубили,
Мене малу полонили;
А маленький брат зостався
Та не знаю де дівався“.
Як Івась те зачуває,
Свою долю проклинає:
„Бідна моя головонька,
Нещаслива годинонька,
Як матуся нас родила:
Краще б була утопила;
Краще б були нас татари
Вкупі разом порубали!
Я з Києва Петренко
По батькові Йваненко;
На Подолі хату мали,
Злі татари набігали,
Отця, неньку погубили,
А я хлопчик заховався,
На лиху долю зостався!
Чи се ж бог нас покарав,
Що брат сестри не пізнав?
Чи вже світу кінець є,
Що сестрицю брат бере?
Ходім, сестро, горою,
Розвіємось травною;
Ходім, сестро, степами
Розвіємось цвітами.
Ой ти станеш жовтий цвіт,
А я стану синій цвіт.
Тільки б вкупі нам жити,
В однім зіллі два цвіти“.
Пішли вони горою,
Розвіялись травною;
Пішли вони степами,
Розвіялись цвітами.
Ой став Івась синій цвіт,
Стала Мар'я жовтий цвіт.
Як зв'язали в церкві руки,
Не було вже їм розлуки;
Як у церкві звінчались,

Так укупі й zostались :
В однім зіллі два цвіти!
Стали люди косити,
За них бога молити
Стали дівки квітки рвати,
Із їх гріхи збирати.
Стали люди казати:
Отсе ж тая травиця,
Що з братиком сестриця.

ЗІРКА

Милий отець, мила мати,
Дружина миліша;
Радий козак молоденький,
Дівчина радніша.
Вранці у їх весіллячко,
Кінець дожданню,
Завтра піп їм руки зв'яже
На вічне кохання.

І бесіду покинувши,
Нічною добою
Ходить козак молоденький
В лузі над водою.
Глядить в небо блакитнее:
Там зірочка сяє;
Козаченько до зірочки
Слово промовляє:
„Світи, зоре, на всю землю,
Світи, зоре красна!
Нехай в світі моя доля
Така буде ясна!“

Ясно зірка заблищала,
Більшою здалася,
І огненною смугою
В небі простяглася.
І пропала й не засвітить:
Зірочки ясні
Світять в небі, все то долі,
Та усе чужі!
І не було весіллячка,
Не було й не буде...
Все чужая йому мила:

Розлучили люди!
І зостався козаченько
При лихій годині;
Одинокий сохне, в'яне
На чужій країні.
А у небо блакитнее
Як перш поглядає:
Чи про зірку споминає?
Чи нову шукає?
Много зірок в темнім небі,
Все чужії долі,
Козакова погоріла
Й не блисне ніколи!

ОЛЕНЬ

(З Краледворського рукопису)

Бігав олень горами,
Горами, долами,
Він по лісу скакав
Гнучкими ногами,
Густий ліс роздирав
Рясними рогами.

Чи по тих горах чи по тих долах
Гарний хлопець ходив,
Із списом, із мечем ворога зустрівав,
Ворога одолів.
Та уже ж його та уже ж того,
Та немає на світі,
Та уже ж його, хлопця гарного,
На горах тих забито.
Лютий ворог біжав,
На його наскакав,
І страшливо вічми
На його заблищав.
І ударив його
В білі груди,
І стогнали гаї
Та од смуті.
Його душка - душа
Вилітала,
Через горло вона
Проходила,
А відтіль ув уста

Червоненькій,
А за нею слідком
Кров тепленькая.
Убирала земля
Кров хлопчачую,
І стогнали серця
Все дівчачії.
Ой заритий в землі
Молодець лежить,
А на йому росте
Дуб - дубок стоїть,
Розпускає гілля
Він і вдовж і вшир.

Прибігає туди
Олень, хижий звір,
І спинається він
Та на дубчикок,
І зриває з дубка
М'яке листячко.
Ізлітались курки
Та на дубчикок,
І покрюкували
Смутно - жалібно.
Ой ізвів розбишак
Та вояченька!
Оплакали його
Всі дівчатонька!

МІСЯЦЬ

(З Байрона)

Несонним сонечко ти, зіронько мутная,
Як твій дрижачий світ далеко сумно сяє!
Твій блідий лик прогнати ніч не має власти.
Ой як він схож на згадку про старинне щастя!
Так прошлеє горить, так першії дні мріють,
В безсильних променях хоч світяться, не гріють.
Туди підчас на них дивитися завгодно:
От-от вони! Аж ні! хоч сяють, та холодні.

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

ДИТИНКА

(З народнього переказу)

Темної ночі коло воріт
Хтось стукотить.
Панська служечка вийшла у сіни:
Коло порога мізильна дитина
В золотім кріслі сидить.
На тобі, пані, мізильну дитину:
Пестуй, годуй як рідненького сина,
Пестуй його!
Ти ж, моя кросю, не плач слізоньками,
Під вишиваними спи пелюшками,
Мое дитя!
Будеш горішками срібними граться,
Золотим яблучком перекидатся,
Рости, дитя!
Виростеш, в золоті будеш ходити,
Будуть паняночки тебе любити:
Рости, дитя!
Білее личенько, карії очі,
Буде щасливе, як серденько схоче,
Мое дитя.
Виростеш, станеш про рід свій питати:
Де тебе, роде, добути, узяти?
Роду нема!
Рід не насіння, на ниві не зійде,
Сльози не дощик, воно не підійде
Горе мое!
На небі зірка, ясна зірниця,
То твоя доля, твоя красавиця,
Доля твоя!
На небі доля то вірна дружина,
На світі люди — світ цілий родина,
Світ не малий!

1841

ЗОЗУЛЯ

Не сходило ясне сонечко,
Щось стукало у віконечко,
Віконечко одчинялося,
Я молода дивувалася,
Я молода як ягода.
Прилітала дрібна пташечка;
Чи то пташка щебетушечка,
Чи козаченькова дашечка?
Ой устану я ранесенько,
Та умиюся білесенько,
Піду в поле зелененькое:
В полі сон-траву я рватиму,
Свої доленьки питатиму.
Не цвіти сон-зілля яроє,
Нещасливе, бездолное
Над коханочком милесеньким,
Козаченьком молодесеньким.
Його рученьки край крученьки,
А ніженьки край доріженьки,
Піском оченьки засипані,
У головоньках сон-зіллячко!
Ой не стане дня, годиноньки,
Ні часочка, ні часиноньки,
Тільки стане много горечка,
Тебе з степу виглядаючи,
До родини закликаючи.

Не сиділа край віконечка
У неділю до схід-сонечка,
Не сиділа ночі темної,
Не палила свічки теплої!..
Оглядала із тополеньки
Та із самої вершиночки:
Куку! куку! мій милесенький,
Куку! куку! молодесенький,
Через три гори високії,
Через три степи широкії,
Через три ріки глибокіі.
Загриміли ріки бистріі,
Загуділо поле чистее:
Іди, іди, мій милесенький,
Іди, іди, мій вірнесенький!
Собирайтесь, дрібні пташечки,
Ви мої весільні дружечки!

Не кохатиму дружиночку,
Не качатиму дитиночку:
Хай в чужих воно кохається,
Свого роду одцурається...
Розвивайся, сухе дерево...
Куку! куку! Мати — в темний гай!
До милого на тихий Дунай.

ЄВРЕЙСЬКА СПІВАНКА

(З Байрона)

Жнива вбрали; смутно в полі,
Пожовтіли вже ліски,
І збираються поволі
В ірій літнії пташки.

Ой чому я не вродився
Птахом бистрим та швидким,
Полетів би, опинився
В краї ріднім, дідівським.

Полетів би, оком звів би
На замулений Кедрон,
І головку прихилив би
На покинутий Сіон.

Хоч населен ворогами
Край для мене досі свій,
Все до тебе думоньками
Рвусь, Сіоне мій святий!

І далеко, на чужині
Об тобі гадать я звик,
Привітать хоч на годину —
З мене буде на весь вік.

Той не дурно в світі шлявся,
Хто на тій землі побув,
Де господь нам показався,
Де господь нас позабув.

1841

ЯВІР, ТОПОЛЯ І БЕРЕЗА

(З народнього переказу)

Оженила мати єдиначка сина,
Узяла невістку дівку сиротину.
Взяла, і не рада: вовком вовкує,
Повсякчас бідну сирітку катує,
Шлеть на поругу по воду босу,
Нездягнуту, простоволосу.
Сирітка плаче, по пеньках ступає,
На своїх ніженьках кров зобачає.
Прийде додому — лає катівка,
Часом ухопить за косу сирітку,
Часом по личку її затиная.
Сирітка плаче, до бога взиває:
— Боже мій милий, боже милостивий,
Нащо ти держиш в світі нещасливу?

Хотіла мати навік розлучити,
Дала синашу меду - вина пити,
Його дружині отрути вложила.
Каже синочок: — Вип'ємо, мила!
Вип'ємо, серце, по єдиній чарці,
Будем лежати у єдній ямці! —
Випила мила, випив миленький,
Бере дружину, тулить к серденьку.
Пішли обое в широке поле,
В зелені луки, в чисте болонье,
Та вже сирітка очі закриває,
Миленький мліє, слово промовляє:
— Яснее сонце, небо високе,
Земля широка, море глибоке!
Хай наша доля у вас зостане,
Хай після смерти кохання не зв'яне!
Хай по всім світі ідуть про нас вісті,
Хай після смерти кохаємось вмісті! —

Став молоденький — зелений явір,
Стала дружина — тополя біла.
Стали їх ніженьки — чорні коріннячки,
Стали їх рученьки — довгі гіллячки,
Все їх одіння — зелене листя;
Оченьки, брівоньки кора покрила,
Крівця горячая похолоділа.
Одного зросту, листу одного,
Схожі два дерева — одно в другого!

Явір вершечок к тополі схиляє,
Наче з дружиною річ поважає.
Вийшла матуся, дерева зоглядала,
Туга велика на серце їй впала.
Плакала гірко, таяла - в'яла,
На злеє серце своє нарікала.
Почув Предвічний — змінилась мати:
Стала їй коронька тіло вкривати,
Стала матуся — береза біла,
Понурі гілля, сумна, журлива,
Все наче ние, усе жаліє:
То об дітках вона боліє!

1848

ВЕРБА

(Пісня Деадемони)

Ой вербице зелена,
Вербонько моя!
Під вербою зеленою
Дівочка сиділа
І бідную головоньку
Долі похилила.

Ой вербице зелена,
Вербонько моя!
І на груди положила
Білі рученята,
І сльозами заплакали
Карі оченята.

Ой вербице зелена,
Вербонько моя!
І на білее каміння
Слізоньки падали,
І холодне каміннячко
Сльози пробивали.

Ой вербице зелена,
Вербонько моя!
Війте вінки, дівчатоньки,
Збирайтесь в таночок;
Мені буде з зеленої
Вербоньки віночок!

1849

НАТАЛЯ

(З народнього переказу):

Не осіння буря оре
Ковбаннями сине море;
Трьох народів страшна сила,
В Крим по морю навалила.
Ідуть чутки лиховісні;
Ліс гармат, ручниць подвижних
Руське царство висилає,
Полк за полком поспішає.
З Дону, з Волги, з Москівщини,
Із Уралу, з України.
І на бенкет той кровавий
Поспіша Івась чорнявий.
Ой і де він опиниться,
Ой і що з їм зустрінеться?
Альма з славним Інкерманом,
Севастополь з твердим станом...
Дома ж любка, дома краля,
Заручена Наталя.
Чиста дівочая душа,
Вона впова на небеса,
Її молитва щира,
У їй дитяча віра.
Твердить Наталя: благ господь,
Хранить убогих і сиріт:
Повернеться миленький
Живий і здоровенький.

Промчався рік; од молодця
Нема листочка, і дівча
Од горя з личка спало:
Пропало, все пропало!
Не чув молитв дівочих біг:
Чорнявий певне десь поліг
У полі коло моря,
Наталі тяжке горе!

Втіка людей, всяк час сама,
Нема розваги їй, нема,
Нема і не настане,
Серденько марно зв'яне.
Противний став їй білий світ

І рідної сім'ї привіт:
Все плаче та ридає,
На бога нарікає.

Дурно матінка Наталю
Розважала, вговоряла:
„Донько моя, схаменися!
Богу, донько, покорися!
Терпи, серце, тую долю,
Яку дасть небесна воля;
Бо хто терпить, буде в раю,
А упертих бог карає!“
— Хай карає, як він знає,
Гірше вже не покарає.
Мені в раю вічна мука
І з милесеньким розлука.
Мені рай — з миленьким жити,
Хочби й муки з ним ділити.
„Донько, донько, схаменися!
Богу щире помолися!“
— Що молитва?! Мамо, мамо!
Бог сміється над сльозами! —
Так безумная Наталя
Дурне слово промовляла.

Уже вечерньої зорі
Погасло світло, з-за гори
Встав місяць повновидий:
Всім час прийшов спочити
Не спить Наталочка одна,
Сидить небога у вікна;
Скрізь гілля місяць світе:
Ось по шляху щось їде!

Земля гудить і стугонить,
Вітрець по листях шелестить;
Хтось їде, поспішає,
До двору повертає.
Наталя слуха: клямка брязь!
Ввійшло в світлицю... Хто ж? Івась!
Од радості Наталя
Аж трохи не упала!

„Немає часу, не питай!
На шлюб зо мною поспішай,
Не буде нам розлуки!“

Виходять — дав їй руку:
Рука холодна та важка,
Там кінь стоїть у рундука,
Чорніший він од ночі,
Огнем палають очі!

Милий милу обнімає,
На сіделечко сажає;
Кінь із місця, кінь з воріт,
Кінь стрибає, кінь летить...
Зверху чорний ворон в'ється,
Вихрем кінь баский несеться,
Скоком - скік через балки,
Через ріки й байраки.
Копитами туп, туп, туп!
Ворон кричить: труп, труп, труп!
Милий пісеньку співає,
Наталочку розважає:
„Місяць світить ясно, ясно,
Мертвий їде страшно, страшно;
Чи не боїшся ти, дівочко,
Наталочко коханочко?“
— Чого ж мені боятися,
Що я їду вінчатися? —
„Вінчатись справді їдем ми,
Там різних матерей сини,
Зійшлись весільні гості,
Постукують їх кості!
Яких не буде в нас бояр:
Москалик, грек, араб, болгар,
Француз і англичанин,
І турчин і татарин!
Гей, коню, гей, не отставай!
Гей, коню, коню, поспішай!
Вже північ настає —
Ось півень заспіває...
Ще триста верст“ — і кінь летить...
Із боку ліс миріє,
Ось у лісу щось виє...
„Хто виє там? Я знаю все!
Не квапесь, ні! не в добрий час.
Не буде вам похмілля
Із нашого весілля.
Других, голінних, позову,
Дідів чубатих назову;
А ви собі лежіте,

Та солонці глижіте!
Місяць світе ясно, ясно,
Мертвий їде страшно, страшно!
Чи не боїшся ти, дівочко,
Наталочко, коханочко?"
— Чого ж мені боятися,
Що я їду вінчатися? —

Зверху чорний ворон в'ється,
Вихрем кінь баский несеться,
Копитами топ! топ! топ!
Ворон кричить: гроб! гроб! гроб!
Там управо залеліло:
То Дніпровські ясні хвилі,
Там Хортиця — місце гоже,
Місце славне, Запорожжє!
Там козацькі душі в'ються

І в проміннях місяченька
Кохуються козаченьки.
„Чуйте, чуйте!“ кричить крук:
„Поздравляйте, їде внук!“
— Здоров, внуче, в ріднім полі.
Ти поліг в Севастополі:
Слава тобі! слава всім!
Слава внукам од дідів! —
„Степовики і лугарі,
Січовики богатирі,
Привіт вам, честь і слава,
Дідам од внуків слава!
Летить, летить за мною вслід,
Весільний буде вам обід;
До внука веселиться:
Бо їде внук жениться!
Гай, гай, чи все ж ви ще такі,
Які були, степовики?
Ой справді і могила
Вас ще не випрямила!
Чи ще лякаєтесь жінок?
Не всяка жінка сірий вовк.
Ну ж, ну ж, швидчіш за мною
Почтивою гурбою!
Гей, коню, швидше — гоп, гоп, гоп!
А от і славний Перекоп!
Синіє Чорне море:
От скоро, серце, скоро!

От Альма кров'ю підлилась,
А там в руїнах простяглась
Кривавая водополь —
То славний Севастполь“!

Ой став місяць примеркати,
Став кінь чорний приставати.
„Не бійсь, не бійсь, Наталочко,
Дівчинонько коханочко!
Чого тобі боятися,
Що ти їдеш вінчатися?
Ти моя тепер довіку“!
Крикнув півень: кукуріку!
Гульк! ізникло все... І стало,
Як нічого не бувало!
Перед нею у могилі
Лежить милий почорнілий,
Коло його трупи й кості,
То його весільні гості:
На Наталю позирають,
До Наталі промсвляють:
„А що, а що, Наталочко,
А що, а що, коханочко?
Чого тобі боятися?
Приїхала вінчатися!“

1855

ВОСЕНИ ЛІТО

Була мого віку в маї ти моя зозуля:
Де взялася шуря-буря, холодом подула!
Нас прогнала, розігнала, я один zostався;
Пройшло літо, тоді знов я з тобою спіткався.
Либонь літо повернулось: ти моя дружина —
Та не та вже молодая весняна пташина!
Світить сонце, мало гріє, літо не гаряче,
Часом дощ холодний крапле, по давнині плаче.
Не розцвіте мое серце, бо воно розбито!
То не літо наосяще, то восени літо!

30. VII. 1880

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

САВА ЧАЛИЙ

Драматичні сцени

ДІЄВІ ЛЮДИ

Петро Чалий
Павло Булюк
Андрій Гордій
Степан Гудай
Антін Гайдареви́ч
Ничипі́р Обізняк
Они́сифо́р Чу́ркевич
Карпо́ Неми́рович
Грицько Лисий
Микита Зава́лченко
Мосі́й Дзига
Сава Чалий, син Петра

Старшина козацька

Гнат Голий
Коронний гетьман Ко́нець-
польський
Лисецький, польський офіцер
Параска Вапу́лиха, вдова в Те-
рехтеми́рові
Кате́рина, її дочка
Настя, дівчина з Терехтеми́рова
Хомка, Сани́н джура
Мотря, Сави́на найми́чка
Козаки
Обивате́лі з Терехтеми́рова

Діється в 1639 році в Малій, а потім в Червоній Русі

ДІЯ ПЕРША

Сцена I

Частина поля між чагарником. Далі гори, ще далі синіє Дніпро, а за Дніпром піщаний степ.

Петро Чалий, Павло, Антін, Карпо, Грицько, Микита, Андрій, Сава Чалий, Ничипі́р, Онисифо́р, Мосі́й, Максим і багато других козаків сидять на траві: спереду Петро Чалий. Челядники викочують бочілки з горілкою, пивом і медом. Козаки п'ють кухлями, що перед кожним з них поставлені. Сміхи, гомін, гульня козацька. Десь певно, що Чалий могоричить їх.

Антін. А що ж, братці, усе у нас невесело. І гульня не гульня... мов чиї поминки справляємо!

Петро Чалий. Але... їж паляниці, та зубів нема! Яка тепер веселість, панове братці, коли того й гляди, що проклятий католик за ги́рю зачепить. Або ся жи́дова. Кат її наніс! Мов комашня розплодилася. Ох, братці! Не те бувало у старину: і на сві́ті жили, і хлі́б свя́тий їли. А тепер... були, кажуть, на масниці вареники, та у піст на вербу повтікали! Була своя воля, та вороги одняли!

Гнат. Е, стариганю ти! Чого квилить? Ще божа воля! Хіба у нас козаків нестало?..

Карпо. Та їх то, як кажуть, що не байрак, то козак, що не ярок, то гайдамачок... то шкода! Запевне незабаром усі на ляхів переводяться.

Павло. А хто ляхка рубати, той буде і козацьку клягу знати! Забув стару помовку?

Андрій. Та нікому бо.

Грицько. Як нікому?

Андрій. Та так... бач... Тепер який моторніший та ще не жонатий, та ще не забув старого козацького звичая, так зараз поплівсь у Січ та й лицарює собі там із татарвою. А які пожонились, так тим і байдуже! Діти та жінка миліше від України: за їх — хоча й у католики, що робитимеш? Така пора прийшла, що ще мабуть і з почину віку не було такої; а зовсім оттак... скрутились... нінащо! Трясця його матері!..

Степан. Воно ж усе то по-божому діється. Отсе вже, бачите, хоч у якій справі не возьми: як бог дасть, мов своєю міччю поведить, так усе й гаразд буде; а другеє ще, бачиться, й те, як то до того візьмуться; а вже як біг не зволить, то хоч як не бийся, а все марно піде.

Грицько. Бачу вже й я, що прийшла до нас лиха година!

Онисифор. Тут, біс його батькові, так хотілося побитись б, а тут і виступу нема!

Ничипір. Але... от і ніякої поживи!

Максим. Яка там у диявола пожива! Скоро з голоду пропадеш... не те що!

Дехто з козаків. Погана пора! погана!

Петро Чалий. Ех, братища, не те колись у давні роки було, за батька нашого Конашевича; як не перся проклятий лях, та ні. Не те щоб якнебудь так... бувало духу козацького лякаються! А доставалося й татарві і туркові і всім. А що здобиченьки! і боже милостивий! не перелічиш бувало. А все те через тее завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тогді... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду і голоду, і бурі і сльоти. Море так горою й дметься, а ми... дарма... крутимся собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тогді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, що й уха попускали! А наш пан Петро Конашевич як крикне - гукне: гей, братища, біг допоможе, супостат не здоліє; не нас хуга — на ворогів христових: не бійтесь, мої голінніі! Сказав, мов кухву горілки викотив: на усіх така веселість напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, хвилі — разом як заревуть, та вглиб, а там уп'ять наверх, та так нас і накриють; а блискавка... і боже милостивий! тільки спом'янеш, так страшно: як разом лискне, так так від усхода до захода усе небо мов огнем що палють, аж очима після ди-

вється трудно... Така страхота що й... А ми! от навсправжки сказано, що не боїться козак ні тучі, ні грому, ні хмари, ні чвари!.. аж кишки рвуть, пісні деруть: здається грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та вже ж як і переплинули! Ой задали ж ми перцю музувірові! Усе попалили, порізали, постріляли, напились удовіль кривавого пива! Повірите — ні чоловіка не залишилося, так хібащо молоді хлопці дівчат позоставляли, тай то... погралися та і к злидню! Які були християни у їх полоні, повипускали, ще й грішми наділили, хто схотів в землю свою йти. А здобичі набрали стільки, що як повалили на чайки, так деякі не здержали, пурнули. І додому зо славою вернулись. Тоді то, як кажуть, тая слава по всьому світу мов гомоном віддалася. Як побачить татарва або турок нашого брата, так так і обімліє: чубатий, каже, йде, лихо за собою несе. Тоді то славна була та військова справа, що ні своїм, ні чужим себе в обиду не давала. Ей, горілки, хлопці! І ляшки були як маслом примазані. (Сміється). Коли то вже добре мабуть підогріли ми того турського шалтана, що він те й твердить, що листи до короля посила: та щоб не було, каже, сього Сагайдашного! та щоб угомонили козаків! А що ж з того? Напише було король до гетьмана: нащо так робить? Та й тільки! А коли дошкуляли їх бурсурмани, так гони й нас благали. Він так умів себе показати, що й ляхи його шанували. Тоді і унія чорта зробила. Там таки вибирають своїх онцилиристів архиєїв, щоб, бачите, ми їм голдували, а наш батько Сагайдашний призвав грецького патріярха, тай посвятили собі митрополита. Тоді ляхи казали: Отже бісів козак! ти йому те, а він усе своє. Із турком воювати не велять, а він те й зна, що землі їх плундрує та руйнує; унію хочуть увести, а він усе її випихає та православну віру боронить! От, панове, була година! і божа ласка нас не покидала: кому лихо, козакові усе добро. От коли так пожили ми на світі! Як умер наш батько, мов на нас сарана налетіла, нема добра та й нема, усі терпимо.

Павло. І хіба таки між нами не буде другого Сагайдашного?

Гнат. Ні вже, поминайте його. Не такі козаки стали! Тепер уже таких послухачей нема, щоб доброго слухали. Аже ж скільки у нас уже гетьманів було, пропали через військові чвари!

Павло. Які через чвари, які через худий розум, а які через кривду свою. Що ж як ізрадник — не терпітимеш!

Гнат. Та були ізрадники; вони були, а найбільших таких, що пропали через козацьке завзяття, мовляв, нізавіщо.

Андрій. Ні, це вже як хочеш, пане Гнате: медведя не налігаєш, так і козака шкода нуздати. Свій розум май, і доброго собі дбай, а козацьку волю не руш! Так, панове братці!

Багато з козаків. Так, так.

Андрій. От, бачите, і всі за мною.

Петро. Гей, пива! Аже ж і пан Гнат що хіба каже? Були зрадники, і покарав їх господь, були й добрі люди, та загинули а нізавіщо! Усякого бувало! От хоч і Трясило Тарас, яківський друзяка, аже ж пропав! Усе то не гарно, що слухати не хочуть. І Павлюк би не закончив свого похода такечки, коли б його слухали пани козаки.

Степан. Воно то й се правда. І чого воно й так, що от кому так усе удається, чи він до великого дуже ума дійде, чи вже так господь то дає. От бач, ти ж сам кажеш, що за Сагайдашного нам життя було, і Сагайдашного усі наші любили і вороги боялися. Чом же воно не кожному так? От хоч і наш покійний, дай господи йому царство небесне за його мученицьку смерть! я кажу, Остриця... чим не козак? Що ж! Іспершу йому усе трапилося, а навпісля—боженьку мій! аж згадувати страшно.

Антін. Ох Остриця, Остриця, Степане наш добрий, милій! царство йому небесне!

Павло. А як під ним вільно було!

Андрій. А який був голінний!

Онисифор. А який був на війні хоробрий! сам бувало уперед іде!

Ничипір. А який був щедрий! Ніколи так не пройдеться щоб він не обдарував нас.

Максим. А як його шанували!

Грицько. А який був до своєї справи дотепний!

Петро. Та ще й справедливий! Загинув сердяга через свою щирю правду!

Багато козаків. Ох, Степане, Степане наш, наш батько рідний!

Петро. От і заплакали! Та я й сам лиха спинюся... самі сльози котються. (Утирає сльози). Плачте, панове, плачте: воно хоч і кажуть, що то баба, не козак, хто рюма, та ні. За такі сльози оттой, що на небі живе, ласкав буде.

Павло. Ех, братці, вічна йому пам'ять. Хоча покійників і гріх турбувати, і ще грішніше такого, що за віру головою наложив, та що ж: нічого казати! Оплошав і він перед кінцем, і себе і братів своїх у написть завів.

Петро. Бодай тебе, Павле! Чи тобі не гріх такечки казати? Ти знаєш, що доброму усі здаються добрі. Він вчинив своє: піднявсь, побив ляхів, у другий раз нагнав та задав їм зради; тут пан просить, обіцює, перед хрестом та святим евангеллям присягнувсь, що не буде унії. А наш пан гетьман то й дума, гада, що вони, мовляв ляхи, хоча й католики, а все ж таки у бога Христа вірують; коли заприсягнулись, так посоромляться... розпустив своє козацтво, та й поїхав. Поїхав же він не пити та гуляти, поїхав він богові помолиться, спасителеві поклонитися та

божій матері молебень відправити. А тут... о господи! Татари бусурмени того не зроблять. Ні треба його пам'ять чтити та шанувати та бога за його душу молити, а казати так, брате, не подобає, великий гріх за це буде.

Де-хто з козаків. Правда твоя, пане Петре, правда!

Степан. Дай боже йому царство небесне!

Микита. Спаси його душу, господи!

Гнат. А ми вип'ємо за його душу! (Викочують бочілку і п'ють).

Степан. Царство йому небесне!

Грицько. Нехай се буде перед його душею!

Мосій. Та щоб він за нас грішних бога молив!

Гнат. Він нехай у царстві за нас всіх бога молив, а ми його тут добром поминатимемо. Попи у церкві панахидою, а ми, козаки, у таборі пісню. (Бере бандуру). Ану лишень, пани братці, ту пісню, що на смерть його скомпонували.

Козаки. Ану, ну!

Гурт (співає пісню, Гнат грає на бандурі).

Ой забили дяки нашого гетьмана,
Нашого гетьмана, пана Стефана.
Орлику, сизий орлику, молодий Стефано,
Україна плаче по тобі, гетьмане!
Орлику, сизий орлику, орлів братів мавш,
Що старії й молодії, сам їх добре знавш;
Що старії й молодії, всі в тебе вдалися,
Відомстити та за тебе усі поклалися.
Та всі ж вони завзяті та всі голінні,
А в їх коні воронії, швидкі й приські;
А в їх коні воронії, громкі самопахи.—
Та їх здавна супостати католики знали.
Та в їх списи булатні з довгими кінцями,
Всі гострії як голочки з довгими кінцями;
А в їх шаблі булатні на обидва боки,
Католикам зраду сипають по всі вічні роки.
Набігають на городи, як чорная хмара,
Увірилась католикам козацька слава.

Петро. От півроку тому частіш співали сю пісню, чим тепер.

Павло. Е, панове, ще не загинула козацька мати! Заспівають її колись і шаблюки наші.

Петро. Тоді усі присягалися відомстити за його.

Павло. Ану, ну! горілки, меду, ну! Щоб я луснув, коли оця шабля не нап'ється лям'ю крові! (Бере кухоль). Царство небесне, вічний покой нашому доброму, милому панові гетьманові Острияці, та тут же й тестю його Левку Гуні,—що ж і він добра душа був... так!

Козаки. Так, так!

Павло. Ну, і усім тим, що за віру христову нападуть і муку одбули, тож царство небесне й вічний покой, а на ворогів наших зрада і помста.

Дехто з козаків. Щоб їм добра не було!

Щоб на їх чума напала! } Разом
Щоб вони подохли усі! }

Петро. Ну, панове громада, пили ми за мертвих, вип'ємо лишень іще за здоров'я живих, тих що кохають і на глум лихим ворогам не дають. (Викочують ще бочілку і п'ють). Іще ж тепер меду, панове! (П'ють).

Павло. Ну, пане брате, стій! Ми з тобою як два апостоли: ти, бач, Петро, а я Павло; Петро хоч старіший, а усе їх малюють умісті. Давай руку! Спасибі і прости - бі тобі за твоє щире серце, за твою ласку, та за твоє частування. Поділимось лишень чарочкою та вип'ємо за твоє здоров'я. (Всі п'ють і гукають). Дай тобі, боже, чого забажаєш: сина оженити, щоб було кому старости твоєї глядіти...

Петро. Мені нічого так не хотілось би, тільки щоб своїй неньці рідній Україні послужити.

Степан. Так, так! от добра душа пан Петро Чалий. Та який ласкавий: от скільки разів уже він нас частує!

Петро. Що біг послав, призволяйтеся, панове. Медку ще! (П'є, а за ним усі).

Павло. А що твій син такий оспалий сьогодні? За цілу беседу рота не роззівляв. Ей, Савко! Хіба ти такий був, коли ляхів мов зайців по чистому полю цюкував та слави собі залучав?

Сава. Був мед, та гості попили. На страшній неділі весілля не справляють. Ви кажете: чого я такий оспалий? А хто не буде оспалий у сюю злющу годину, коли проклятий недовірок мучить та катує православний люд без ласки? Ви кажете: чого я такий смутний? А хто не сумуватиме за своєю волею, що самі у себе віднімаємо? Хто веселитиметься, дивлючися на те, що там послідню худобу у людей забирають, дітей від матерей однімають, у православні церкви не пускають, сповідатися та причащатися не велять... скоро із християн перевернуться на нехристей, — а тут думки й гадки об тім нема. Мов не одної матері діти. Панове братці! Гуляли й діди наші, тай вороги від їх трусилися. А у нас — де кричать, а де співають, де кров іллють, а де горілку п'ють. Аби мені гаразд, а об других нема заходу! Не таке вам пиво пити подобає, коли наша Вкраїна пропадає!

Петро. Синку, кажеш ти правду, та й щирю правду! Далі-бі правду. Ми хоч старіші від тебе, та молодих слухати мусимо.

Андрій. На славу собі і нам вигодував ти сина, пане Чалий. Голінний молодець! Ще й тридцяти літ нема йому, а вже дві пісні співають про його. Ану лише, хлопці, про Саву пісню.

ПІСНЯ

Ой тож наш Сава в похід виступає,
На конику вороному жахом виграває;

Було ляхів дві тисячі, зосталося двісті,
Ще й багацько та за ними візьметься користи.
Як подивився пан Сава на правую руку:
Ей вискочи, коню, коню із ляхського трупу.
Як подивиться пан Сава через праве плече,
Повад його, поперед його кривавая річка тече.

Сава. Колись і справді се було під Немировим, тому вже два роки: се тоді, як вибрали Остряницю. Тай тепер би може зложили пісню, коли б було з ким іти на ворогів. О, дайте мені лишень тільки поміч та волю! Я б показав себе недовіркам, почоломкалися би вони зо мною, із колишнім друзякою! Береженого, кажуть, бог береже, а козака шабля стереже. Поки отся (показує на шаблю) не защербилася, Сава знатиме, що робитиме! Бачив мене Конецьпольський, приглядиться він до мене ще й ближче.

Козаки. Молодець, молодець пан Сава!

Павло. А біс їх батькові, ляхи добре взнали нашого Саву під Немировим, та ще двічі!

Степан. Не менш того і під Случчю.

Антін. А як він, із Остряницею тоді він був, та пробивсь скрізь ляхів, та іззаду їх дошмигав!

Мосій. Усім молодець! негарний тим тільки, що горілки не п'є.

Грицько. А, мовчи вже ти.

Гнат. Та що й казати. Як би усі такі, не така б тоді й наша Україна була.

Сава. Спасибі за тее, що ви мене не забуваєте. Але мені б миліше було слухати, як би ваші шаблі забряжчали або самопали заревли, ніж оттаку честь для мене одного. Ех, братці, братці, пора б нам уп'ять на війну: от скоро рік сплине, як ляхи нас позабули.

Павло. Сто чортів їх батькові, щоб вони нас і на два дні не позабували! Братці! пан Сава хоч і попріка нас, так за діло. Як таки ми позабули свою рідну матір боронити! А, чи таки не гріх нам? Дали-бі, ми обабилися, братці!

Дехто з козаків. Що? хіба в нас козацька кров застигла? За шаблі, братці! (Виймають шаблі). Го, го! на ворогів! на ворогів! ходім!

Петро Чалий. Посідаємо лишень уп'ять, братці, ляхів тут чортма, так і биться ні з ким. Наколихаєтесь з їми тоді, як ляхів спіткаєте. А тепер поховайте їх. Та посідайте та мене послухайте. Я, бачите, вже старий; хоч трошки п'яненийкий, а все ще розуму не пропив. От бачиться, з такими голінними молодцями чоґо журиться? Та бач: нічого не зробите! А від чоґо се? Від того, що без бога світ не стоїть, без царя земля не правиться, що у колоді багато бджіл, та усі слухають одної матері.

Оттак і се! Через що наша Україна у такій славі була за Сагайдачного? через що нас добрі зважали, а злі лякалися? Через те, що тоді усі одно думали, одно й гадали, одного й послушали, а той слухав одного бога, царя небесного! Оттоді то у нас і справа була, і божа ласка нас потішала. Тепер, як сучі ляхи убили нашого гетьмана Остряницю, що ми? Які позабігали кат-зна й куди, які пішли у Січ, а які поперевертались на ляхів... от тобі на! Нагибала коса каменюку! Гарцювала воля, тай перестала; гуляла воля, налігала й неволя! А як би у нас тепер гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки по-вибивали.

Гнат. От що праведно каже пан Петро, так праведно; як череді без личмана, так Україні без гетьмана!

Андрій. А що, виберемо собі гетьмана, та тоді й гайда! Знатимемо, що починати.

Грицько. Та воно так, та де тих у диявола й козаків набрати! Вся козаччина запустила, мов перед кінцем світу.

Петро. А хіба забули, як Остряницю вибрали? Зійшлися панове енеральні, та й вибрали; тоді до усіх козаків на раду. От і усе! Не бійтеся; аби вибрали гетьмана, а то де вони й наберуться! От тепер хоч і ми тутечки, усе люди шляхетні, виберемо собі. Чого баритесь?

Павло. А що ж, панове, хіба ми не старші у війську?

Багато голосів. Що се за питання? отсе ще?

Павло. Коли так, помолимося богові та виберемо собі гетьмана! Багато голосів. О?

Павло. Далебі. Чи таки нам тут і заснітяться без діла? А ми без гетьмана нічого не зробимо! Хіба ми не козаки? Що се? Гетьмана, панове, гетьмана!

Андрій. Кого ж?

Павло. Як ви скажете?

Андрій. А ти?

Павло. Пана Петра Чалого?

Кілька голосів. Гарно, гарно!

Грицько. Мов шаблею усік! пана Петра! пана Петра!

Степан. Луччого у нас немає!...

Всі. Немає, немає...

Петро. О ні, панове, ні! Я вже старий, немощний, ослобо-ніте; у вас є й молодші і достойніші.

Павло. Ні, ні, нам старого треба, та щоб розумний був та управляти над нами умів.

Багато голосів. Пана Петра Чалого!

Петро. Ослобоніть, будьте ласкаві!

Багато голосів. Ні, ні, гетьман наш! У Терехтемирів козаків скликати! Гетьман у нас є! Пана Чалого! пзна Чалого!

Гнат. Ні, панове, тут є дотепніший від його.

Багато голосів. Хто? хто? Нікого нема!

Гнат. Ні є. От хто! (показує на Сава). Хто ляхів як снопи наляв? від кого пан Конецьпольський трусився? Хто під Немировим кривавую річку переплинув? про кого наші дівчата співають? чия слава по всій Україні як грім гримотить? От хто: пан Сава Чалий, голінний, хоробрий, славний наш пан Сава!

Павло. Молодий ще, нехай послужить!

Микита. Він гаразд воювать, а не вправлять: дуже сердитий!

Степан. Таже ж ми вибрали батька! Як же можна синові над батьком старшинувати?

Чалий. Ні вже, у сім я вас не пораджу. Він хоч і хоробрий, та ні, не можна. норов у його не такий. Ні, ні! А коли порадить, то от... пана Павла, а мене, буде ваша ласка, ослобонить!

(Сава скоро пішов, за ним Гнат)

Павло. Дякую, пана Чалого, панове! Так?

Всі. Так, так!

Павло. Ну, тепер поїдемо у Терехтемирів.

Всі. Поїдемо, поїдемо!

Петро. Ну, панове, коли вже вам так дуже забажалося, щоб я був у вас гетьманом, так тепер і я не прички.

Всі. Гетьмане наш! (Виходять з шумом) Гетьмане наш!

Сцена II

На дорозі. З одного боку ліс, з другого — Дніпро. Гнат і Сава.

Гнат. Що тепер казатимеш, пане Сава?

Сава. Нічого. На Україні є гетьман, ми ще не пропали.

Гнат. Порвалися мов з мотиною на сонце, бісові!

Сава. Вони про тее знали, що починали. Гнате, кажуть люди, що хто дбає, той у себе має. Брехня, не вір!

Гнат. Ти бачив, як я бивсь за тебе.

Сава. Багацько дякую. Піди, товаришу, до мого батька, шановного та вельможного пана українського гетьмана, та кажи йому чолом од мене і вічне опрощання!

Гнат. Ні, друже, перш хміль потоне на воді, ніж я тебе покину.

Сава. Прив'язать до його залізяку, так і потоне! Мені казали козакки, після того як я їх із полону аж сто та одинадцять висловонив, знаєш, що вони мені казали? Тоді із отсеї правої руки текла кров, лежав обомлілий, хворий, як навіжений плигав з ліжка, не знав куди сховаться від хвороби, а біля мене стояли козаки і говорили мені — схожее на тее, що ти зараз мені промовив: дозналися, ка, ми було лиха, прийшлося було б і нам покуштувати від того бенкета, що ляхи Острияницю частували.

коли б не пан Сава. Камінь попливе по воді, тоді хіба ми тебе забудемо. І от, мабуть, бісові, умудрувалися здоровий байдак добути тай узвалили. Атож! Дурний же і я був, що повірив!

Гнат. Що ти тепер замишляєш?

Сава. А от що: відправлю собі молебень, заберу свою худобу, що колись отсею (показує на шаблю) собі залучив, поклонюся своєму батькові і усім добрим людям, та ще по поклону на всі чотири сторони та ще один на схід сонця, поцілую рідну землю, заплачу трошки, тай... поминайте як звали! Піду, куди очі дивляться. Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже. Виженуть горобця із-під оселі, так він і до другої полетить. У ляхів землі багато: може вони, як спом'януть про тебе, яке колись їм лихо я завдавав, та визнають, яка мені за се заплата була, приймуть мені до себе та ще більш звзжогимуть чим ті, за кого я оттут (показує на груди) аж шість ран залучив. Поблукаю по білому світу, а там може... та вже мені шаблею не маяти! Пройшли мої літа із світа, як лист із дерева!

Гнат. Як? Так і закончиш? Такий молодий та голінний! Ні. Не для того сіють пшеницю, щоб сарана поїла. Не для того тебе бог такою силою та завзяттям наділив, щоб ти себе марно занастив. Бути тобі гетьманом! Коли не сокіл, так рябець; коли не козак, так поляк, — а Конецьпольський тебе добре знає! Заходила і в ляцьку землю твоя слава! Знають тебе старії і молодії, чули про тебе й дівиці і молодиці! Іти до ляхів — не їсти пирогів! Тільки Конецьпольському сказати, зараз дасть війська і будеш гетьманом!..

Сава. Ні, друже, страшно! Хай мене зневіряють, аби честь моя не була зуривозна!

Гнат. Так що ж! Ти думаєш, що як підеш до ляхів, так вони тебе так і приймуть? на тобі, скажуть, пане Саво, життя-биття, живи у нас та їж хліб, що ми для тебе заготували за те, що ти колись нам так у печінки в'ївсь? Ні, вони з тобою ще умовляються, щоб ти їм служив, а вони й тобі тут же помагати-муть. Коли змовишся, так тоді й гетьманом будеш. А то споді-ваться на ляхів, та ще й чогось лякається! Вони не такі, сам здоров знаєш. Ік нечистій матері шлях покажуть!

Сава. А коли так, я зостанусь тут!

Гнат. Що ж, волю маєш! Зоставайся при батькові, служи, хай тобою помикають, та отті, що горілку п'ють та тільки багато кажуть, а нічого не роблять, хай вони гордують тобою! Га, нашим Савою! тим, що колись Остряниця казав: отсе буде парень! голову мені одріжете, коли він нас та не визволить колись з-під ляхів, бо я ще такого молодця та розумника не бачив. Оттак казав Остряниця, так говорило ціле військо наше, так об тобі судив весь люд православний; та ще й ляхи като-лики і татари бусурмени, і усі так говорили про нашого Саву.

Тепер Сава підніжок якого Гордія або Завалченка! Гаразд! гаразд! У очах темніє, як подумаєш, чим би той Сава бути мусив і чим він тепер зоставсь! От як оддякують люди.

Сава (з палом хватає його за руку). Слухай. Чи винен я? Коли у нас живий був Остриця, тоді от-що таке було (як оттепер і бачу і чую): діялося то навпісля Стариці; старшини тільки поховали Левона і сиділи собі на відпочиванні край намету, а мене тоді меж їми не було, я ще з ляхами бився. Прийшов і я; вони почали мене розпитувати; я їм усе, як треба,повідав, про усе їм розказав, а вони тее як зачували, та лясь-лясь у долоні: ай, кажуть, Саво, ай Саво!.. Після того вони між собою рахували тай не знали, що починати. Гетьман казав: як пани рішать; а пани старшини то тее то сее, нема пуття! тоді я підійшов до їх та й кажу: от ви не знаєте, що робити? А що? кажуть вони. Нехай, кажу, які зостануться тутечки задній шлях стерегти, а пан гетьман хай незабаром поспіша Конецьпольського доганяти. Усі згодились. От, кажуть, молодий та розумний, порадив нас! Пішли ж вони зброї зготовляти та коні сідлати, а пан Остриця призвав мене до себе та й каже мені: Я тебе боюся, Саво! А від чого ти мене боїшся, пане гетьмане? А від того, каже, що бач який ти голінний та моторний та розумний, та як тебе усі люблять та поважають. Як ти схочеш, то й мене колись з гетьманства зженеш. Ні, кажу, при такому гетьманові я хоч посліднім козаком радніш служити. Тоді ми обнялися та й поцілувалися. (Отер слюзи). Добрий Остриця! Я присягавсь відомстити за його, і дознались лиха ляхи! Тепер у мене зоставалася одна думка: щоб мене вибрали гетьманом. Бо як сижу собі коли один, то все й думаю: Що із сього буде, коли ми по кутках ховатимемося! Треба гетьмана, та треба такого, щоб усіх повернув на добрий лад та завладіти з усіма умів. От, кажу, як би мене вибрали: я б і те зробив і те змінив і те врядив, начав із батьком рахувати, а батько обіщавсь мені. Скликав собі панів старшин на бенкет, і—вибрали вони батька! Спасибі й прості-бі йому! Нащо його? він молодий, та у його норів не хороший! Лучче когонебудь, аби не мого сина! Оттак роблять на світі! Що ж я робитиму?

Г н а т. Що робитимеш? Не гнівайсь, будь ласкав; на, читай! лишень отсе! (Дає йому лист паперу).

Сава. Що се? від пана Конецьпольського.

Г н а т. Еге!

(Сава читає й дивується, далі сідає на землю й задумується)

Г н а т. А що? Бачиш, вони ще не задумували, а вже поляки: уперед нарікають, кому гетьманувати.

Сава (встає прожогом). Нікуди діватися! Коли Сава не гетьман, то хай він не буде і той, про кого пісні співають! Хоч і

напротил батька піду, та за діло! Нехай так не робить! Хоч і поляки нарікуть, та зрадником не буду, вп'ять достанеться послужити рідній Україні. А вже ж який помай біг, такий і бувай здоров! Пан Конечпольський уже мене бачив на полі, нехай подивиться на мене у світлиці (Виходять).

Сцена III

В Терехтемирові. — На площаді багато козаків і народу. Біля церкви старшини. Дзвонять.

Андрій (виходить на цвинтар). Братці, панове козаки! Отсе ми созвали вас усіх раду порадиги та діло поладити. Вже два роки упило з тої пори, як ляхи нашого шановного пана Острияницю загубили, хоробрих старшин та енералів наших у себе в Варшаві закатували, лихом та напастю бідну нашу Україну посипали. Два роки! за два роки багацько води утекло. Тимчасом католики нашу віру женуть, церкви плюндрують, святе наше жидові на поругу віддають, над людьми православними знущаються, жінок та дівок наших поганють, худобою нашою отцевською та дідівською поживляються. Жалкується Вкраїна, як бідна вдовиця! Молить бога, й не вмолисть; блага діти свої, і не вблагає. Настигли нас злії невзгоди, вороги нас безталанних подоліли. Розбіглися козаки, забули матір свою боронити. Отсе так ми поміж собою, зібравшись, рахували, та й замишляли, якби нам усім на ворогів своїх одностайно стати, рідну землю свою до себе єднати, а недовірків із її повипахати. Та навконець утімили, що так як череді без личмана, так козакам без гетьмана. Та й думали ми собі й гадали, кого б нам то щоб такого хороброго та дотепного чоловіка узяти. Думали ж ми тай думали, тай гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усі: він чоловік і під літами, і розумний і хоробрий, та ще сина ма, такого сина, що й ляхи від його трусилися і козаки йому дивувалися. Оттак же як ви тепер скажете? Чи до мислі він вам буде, чи ні? А між нами луччого немає.

(Тихий шум)

1-ий козак. Аби зараз нас на ляхів повів!

2-ий козак. Та щоб козацьку лицарську волю шанував!

3-ий козак. Та ми його знаємо, він і ще при Сагайдашньому полковником був.

4-ий козак. А як же! се ж Савин батько!

(Шум більшає, далі чути слова)

Під Чигирин на ляхів! о, о, о! У нас буде гетьман!

(Далі чути брязкіт шабель і крики)

Гнат. Слухайте лишень, що я вам казатиму. Гната Голого послухайте! (Шум мовкне). Братці! що вам за радість вибирати

старого діда? Що, ви думаєте, що він нас гаразд поведе? Неродить столітній бабі дитини; не шеревувати йому козацького війська, не рихтувати йому на супостатів! Та й не гріх таки вам позабути свого хороброго, голінного пана Саву? А ст кого виберемо так отсе так! Лиха усидить ляшок! І унія к чорту шелехне!

Петро. Панове козаки! Коли я вам не вгоден — може я й старий і немошний, і війська вашого мені не шеревувати, ані на ворогів рихтувати: нехай так! Тільки не вибирайте мого сина! Бо він молодий, та ще як хоче, я хоча й батько йому, а правду треба казати: учився він у ляхів!.. коли ж вас радити, так от пана Павла виберіть: так! Або пана Гордія, тільки не мого сина!

1-ий козак. От Голий, нагадав! Коли сам батько про його не гаразд говорить!

2-ий козак. Та хай йому болість! Він такий злий, та усіма гордує.

3-ий козак. Коли б добрий чоловік, так не став би перебивати б.тька.

4-ий козак. Інший би сам сказав: не хочу.

5-ий козак. А тож! Таки Петра Чалого, та й тільки!

Всі. Петра Чалого волимо! Чолом тобі, наш гетьмане!..

(Старшини підносять йому булаву, бунчук і корову з хрестом. Чалий цілує хрест, бере бунчук і булаву і став на цвинтарі лицем до народа і козаків.)

Крики стихають. Всі з шанобою слухають нового гетьмана)

Петро. Ну, пани козаки! Тепер як ви самі мене вибрали, то ви тепер вже мене й слухати мусите. По старому нашому звичаю, як виберуть гетьмана, то він поступається усіх горілкою частувати, а у нас сього не буде. Гріх тоді гуляти, коли Україні лихо при одиться; зараз добувайте шаблі та самопали, та на ніч у поход під Чигирин. Тоді як бог нам допоможе і ми щасливо назад звернемося, тоді й веселости собі завдати можна. Збирайте, панове полковники, ваших козаків, та щоб усе незабаром у вас у знаряді було! Чуєте? Панове Максим Горленко та Микита Завадченко хай зостаються на сторожі Терехтемирів боронити! Ідіть, козаки, та на вечір сходіться!

Крики. Здоров'я нашому гетьманові!

Петро. А ми з вами, панове старшини, підемо у церкву та господеві помолимось, та розсудимо, як що кому треба чинити, а там перехристившись — гайда! Може кому прийдеться за віру умерти: дай боже мені!

Голоси старшин. Не дай боже, наш гетьмане!

Петро. Чом? Хто терпен, той спасен, а хто за віру умирає, той собі царство заробляє.

(Входять у церкву. Козаки ідуть хто куди, співаючи пісню:

Ой дай, боже, за гетьмана нового
Жити, як за старого!

Хліба, соли його уживати,
Ляцькі городи пюндрувати,
Слави, лицарства козацькому війську доставати!
Ой дай, боже!)

Сцена IV

Біля Сави збирається чимало козаків. Гнат стоїть оддалі.

1-ий козак. А що ж, пане Саво? З тебе тепер могорич: щоб не дурно було, щоб і ми знали, що не тебе гетьманом, а твого батька вибрали!

2-ий козак. Ну його! Ач як запишнивсь, і говорити з нами, не хоче!

3-ий козак. Ходім від його!

Сцена V

Сава стоїть замислившись. Гнат помалу підходить до нього, за ним Лисецький.

Гнат. Пане Саво, Саво! скаменись! Се я твій Гнат! Бідага! От тобі! Тепер зовсім розсчитавсь з козаками? Оддякували вони тобі за вірну службу.

Сава (з огнем). Гнате, прощай!

Гнат. А що ти надумав?

Сава. Або до Конецьпольського, або топитися.

Гнат. Нащо топиться? Конецьпольський ще провожатого дає.

(Лисецькому). Отсе, пане, той пан Сава Чалий, що вороги шанують, а свої глумують.

Лисецький. Пан муй каже свій чолом вам, посила отсей лист і приказує увірити пана, що він панові тепер буде і другом і оборонником. І просить пана до себе.

Сава. Гарно. Багацько дякую панові. Приїду через два тижні.

Лисецький. Та, видиш, пане, ваші козаки у поход зібралися, так пан із тобою має порадитися.

Сава. Не бійсь! Не довго знаходяться. Скажи своєму панові Конецьпольському, що я йому, моему оборонникові і добродітелеві, у всім радніш услужити; та скажи ще, щоб він не сумлівався: я тепер вірний і щирий послушник його милости короля і посполитої!

ДІЯ ДРУГА

[Сцена I

В Вапулишиній свіглиці сидить замислившись, з заплаканими очима, одна Катерина

Катерина (встає і співає):

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

Нащо мене порубали і гіллячки поламали?

Така доля моя!

Чи я в полі не травина була?
Чи я в полі не зелена була?
Нащо мене покосили і в копиці зволочили?
Такая доля моя!
Чи я в батька не дитина була?
Чи я в батька не кохана була?
Нащо мене засватали і світ мені зав'язали?
Така доля моя!
Чи не було річеньки утопитися мені?
Чи не було кращого полюбитися мені?
Достанеться стида - бриду цілувати повновиду!
Така доля моя!

Бідна моя головонька! (Схилившись до стола, плаче і закриває лице руками).

Настя (входить). Катерино! чого се? Боже мій милесенький! уп'ять чогось зажурилася! отсе яка зарюмана! Ходім лишень: там у нас дівчат зібралось, танок заведемо!

Катерина. Бодай тебе з твоїм танком! Мені дихати важко, а вона з веселостями розносилася!

Настя. Що там за лиха година?

Катерина. Еге, сміх бач! а коли б тобі те, що мені...

Настя. Та що ж там? Ану лишень, скажи!

Катерина. Заміж мене віддають. (Плаче)

Настя. За кого?

Катерина. А за кого?! бодай би він не діждав!
Гнат Голий, казала мати, сватає!

Настя. Тільки що сватає!

Катерина. Але... Так вона мене позавчора призвала та й каже: щоб ти, донько, знала: свата тебе пан Гнат Голий, чоловік важний, ще із старших; чи підеш за його? Я було замуркотала, а вона на мене як погляне — так, а я й злякалася та й сказала: як хочеш, мамо; а мені ти як волиш, так твоя воля нехай і буде! А вона мені й каже: ну, так отже як вернутись з походу, так зараз і рушники подає. А мені не те, щоб жити з ним: дивиться на його вадить!

Настя. Так нащо ж ти згодилася? Аже ж мати тебе питала, чи хочеш за його?

Катерина. Так я боялася.

Настя. Ох, сміх і горе з тобою, тай годі! Хіба ж ти забула того... свого... по кім не одна дівчина вздыхає, а він те й зна, що до тебе!

Катерина. Ох, сестрице, душечко! Якби ти знала, як я люблю його! Далебі, отсе як днів зо два не побачила, так не наче зовсім світ змінивсь, та так серце уривається, що не дай його боже!

Настя. А він отсе і в поход не пішов: усі пішли, він зостався.

Катерина. А він тут?

Настя. Та я його сьогодні вранці бачила, та такий чогось смутний та невеселий.

Катерина. Ох, моя матінко! мабуть довідався! Що ж я йому й казати?

Настя. А він щодня бува у тебе? давно ти його бачила?

Катерина. Та от уже з-півтижня.

Настя. А чого доброго? Батько його тепер гетьманом: сі чоловіки коли добрі і ласкаві, а як піднімуться вгору, так і забули! Але ж хоч і мій: який був дошпетний та приятний, як він мені боживсь та присягавсь! Не покину, каже, тебе ніколи; поки живий буду, тебе не забуду. А от, як його зробили полковником, так тепер і мимо пройде, мов ніколи не бачилися! Та біг з ним! Коли він мене забув, так і я його. Гляди, щоб і твій з тобою того не подівав!

Катерина. О ні, Настусю, далєбі ні. Він такий добрий та вірний, він мене по вік не забуде: швидше собі смерть заподіє, ніж мене любить перестане. Ох, кращого молодця на світі нема. Про кого пісні співають? кому молоді й старі дивуються? Куди не поглянеш, куди не прислухаєшся, усе про мого Саву! О, колись і мені лежало се радістю на серці! Було як зійдуться дівчата: кожна похваляється своїм коханком, а як до мене дійдуть, усі притихнуть,— ні, кажуть, від Катерининого краще і моторніше немає! Його й хвалять, його й славлять, а він каже: що мені отся слава? мені щоб тільки віра наша була ціла та вороги нас не зобижали, об сім тільки й богу, каже, молюся! А як один раз ми сиділи тутечки удвох, а він мені так жалко розкажує, як ляхи наших зобижають та віру женуть, та й каже: гарно, Катю, за віру свою вмерти, і біг тому на тім світі заплатить і пам'ять його люди шануватимуть. Що, каже, якби нам з тобою ув один час присудила доля за свою віру вмерти, поховали б нас у одній ямці, а душі наші у господя бога тішилися! Тоді мене аж у сльози кинуло! Та якби ти почула, як він візьметься розказувати, як він воював та де бував, та які біди йому прилучалися... і боже мій! Подумаєш, чого то він не одбув на своєму віку, а всеж то бог доброго боронить!.. О, Натусю, Натусю! Не бути мені за ним— не бути мені ні за ким! Понесуть мене на гробовище, я умру з туги! (Плаче).

Настя. І мені вже жалко стало. Широ ти його любиш!

Катерина. А ти думаєш: ні? Далєбі люблю. Коли б не любила, так я б так і не говорила.

Настя. Так коли ти певне знаєш, що він тебе не покине...

Катерина. Далєбі знаю, сестрице. Він мене любить. Його хотіли сватати на великих паннах, так він одмагався! Та він мені сам казав, що мене не покине.

Настя. Так що ж ти? Бух матері в ноги, та й скажи, що я, мов, ні за кого не хочу іншого; люблю Саву — йому й жінкою буду.

Катерина. Так я боюся.

Настя. Так що ж ти будеш робити?

Катерина. Та я й сама не знаю, що мені робити на світі! Ох, бідна ж моя головонька!

Настя. О, та чудна ж бо яка ти, сестрице! Справді з тобою і наплачешся і нарегочешся. Коли ти боїшся, так я сама піду та й скажу твоїй матері.

Катерина. О ні, Настусю, не кажи; будь ласкова, не кажи: я боюся...

Настя. Так ти мабуть хочеш за Голого?

Катерина. Хай його лиха година поб'є! Я ні за кого не хочу, тільки за мого Саву.

Настя. Ну, так на тебе нічого дивиться! Плакатимеш, очі виплачеш, а доброго нічого не буде. От тобі побожилась: піду та й скажу, що ти любиш Саву. Сьогодні увечері скажу. (Іде до дверей.)

Катерина (кидається за нею). О, не кажи, Настусю, стривай...

Настя. Хай не Настя буду, коли не скажу! (Виходить).

Катерина. От тобі на! що, як вона скаже? Як мені матері відказати? Ох, матінко моя!

Сцена II

Сава (входить). Здорова, Катю!

Катерина (кидається йому на шию). Мій Саво, мій миленький!

Сава. Ох, моя перепілочко! (Міцно обіма її.) Погано нам приходитьсь, душно мені на світі!

Катерина. А сьогодні жарко.

Сава. Жарко, Катю, дуже жарко. (Показує на голову). Оттут горить (показує на груди): оттут пече! Катю, Катю! може не довго нам тішитися, не довго нам бачитися! Розлучає нас злая доля!

Катерина. Як? ти мене покинеш? (Про себе). Ох, матінко моя рідна, провідав?

Сава. Покинуть тебе? Хай бог того покине, хто свою кохану покидає! Ні, Катю; не я, а ти мене покинеш, розлучає нас лиха доля.

Катерина (з ляком у бік). Якраз! (До Сави) Отсе твій батько як став гетьманом, так ти змінився.

Сава. Ох не рви мого серця, вже його і так трохи не розшматували. Я до тебе біжу для розваги, а ти мені знову труда завдаєш. О, якби ти знала!.. Катю, ти не знаєш, як оддякують люди; ти молода, ти сього не знаєш! Тепер уже я не той, що був колись: за мою службу, за мою працю з мене знущаються, цураються мене, наругаються надо мною. Не той уже я Сава! Покинули мене брати мої, одступивсь од мене рідний батько, нема в мене ні друга ні приятеля — один я zostався! (Дивиться на

неї ласково). О ні, я помилився, е ще у мене ти, іще я не зовсім сиротина!..

Катерина. Саво!

Сава. Ох, Катю, Катю! прощай, я піду, мені жити нудно, я хочу вмерти!

Катерина. О, не вмирай, Саво! Коли ж умирати, так по-мремо обоє.

Сава. Серденько, душенько моя! О, якби тільки вмерти! може цілий вік достанеться блукати по світу, усіма забутий, як при-блудна вівця. Знаєш? мені вже не можна тут жити, не хочуть, щоб я жив тут... Я піду відсіль, піду куди очі дивлються; може де на чужині загину, тоді хоч ти згадай мене! Не забувай мене!..

Катерина. Я піду з тобою.

Сава. О ні, тяжко, важко тобі йти за мною: у тебе мати, родичі, ти жалкуватимешся навпісля!

Катерина. А в тебе хіба батька нема?

Сава. Батька? Не кажи мені сього. я загубив, я протесав свого батька, або він мене, проте нехай нас біг розсудить! Ле-дашу шкапу поганий іздець у сто разів лучче поважає, ніж вони, сі козаки, мене бідного.

Катерина. О мій миленький! Та щоб же їх недобра година узяла. як вони тебе зневіряють!

Сава. Спасибі, що хоч ти мене пожаліла! Мені і на світі жити вадить. Коли б не тее, я б утопився.

Катерина. І я з тобою!..

Сава. Ох, ти моя миленькая, добрая Катя! Вона на усе го-това!..

Катерина. На все, далєбі на все! Як ти підеш, я за тебе вчеплюся; хоч ти мене відженеш, я уп'ять таки піду, усе таки не одстану од тебе!

Сава. А мати, а родина?

Катерина. Матінка! (На очах сльози).

Сава. От бач, тобі й жалко!

Катерина. Жалко? а як же не жалко? Бач, тобі не жалко мене покидати.

Сава. О, щоб мені смерть на сім місці!

Катерина. Коли смерть, так обидвом разом! Я від тебе не одстану. Щоб мене грім убив, коли я хоч часиночку без тебе житиму! Мати?.. Мені без тебе ніщо не дорого; коли ти справді задумав йти, я покину матір, таки піду за тобою!

Сава. Без тебе мені тож світ божий темниця, тільки мені тебе жалко! Я піду. сказано, куди очі дивлються, наберусь і лиха і горя. Може деколи і хліба не їстиму і сльозами умиюся, як ти усе те терпітимеш?

Катерина. Бач, який ти: ти так зможеш стерпіти, а я й не зможу! Я люблю тебе.

Сава. Я піду у ляцьку землю.

Катерина. Хоч і к татарам, хоч на край світа! Я все таки тебе не покину, далєбі не покину: що хочеш роби, а коли ти справді надумав іти, я не зостанусь!

Сава. Квіточка моя весняная! ягодка моя червоная! Біля тебе й горе забудеш. Геть, каталажна думка! Я вп'ять Сава, той Сава, що був і перше. Нехай з мене знущаються, нехай з мене глумують, в у мене, хто мене приголубить! (Обнімає її) Серденько, рибонько! Катречко моя! (Цілує її) О, якби наші душі оттак обвилися та заразом і вилетіли з тіла!..

Сцена III

Параска (входить). Що се? Катю! Отсе так!.. от молода!..

Катерина (з ляком відскакує). Матінко!..

Параска. Пан Сава! ну, до діла! Гетьманський синок! Ні, се вже як хочеш, а тільки вернеться батько з похода, я піду до його: ти знаєш, як дівчат зводить. Не подивляюсь, що ти таке єсть! І ти, бісова — що се ти робиш! А, молода ти! та ти мене на цілий вік осоромила. Стривай, я покажу тобі! Ач як міцно обнялися! Дивіться, які наші молоді!

Катерина. Ох, бідна ж я!

Параска. Ач, така то ти мабуть будеш, як і заміж підеш!

Сава. Пані моя! Хоч я і винуватий тим, що нищечком вчашав до твоєї доньки, та вже як покоритися, так і бог простить. Я на неї нічого поганого та худого не замишляв: я її любив, вона мене, нам обоім одно без другого жити не любо. Що ж, кажуть добрі люди, що вірному кохання і біг не противник! А я любив її, і люблю, і вічно любитиму! Вона мене теж... Ані я до другої, ані вона до другого не підемо. За таке кохання нема гріха; ми не винні, що нам біг серце дав.

Параска. Так ти хіба не знаєш, що вона заміж виходить?

Сава. І не знаю і не чув і не вірю. Хіба ти її приневолиш? Що ж із сього буде? Згубиш нас обох, і зятеві журба вічно буде, і сама собі печалю завдаси! Я тільки знаю, що моя Катречка щиро і вірно мене любить, як і я її. Коли ж лиха доля нас розлучить і не дасть нам в парі жити, то ми й тому раді будемо, що не витерпимо розлуки, а справедливий господь, хоч не на сім так на тім світі наші душі усе таки докупя злучить.

Параска. І ти любиш Саву, донько?

Катерина. Ох, матусю, люблю!..

Параска. Так нащо ж ти, як Гнат Голий тебе сватав, сказала, що хочеш?

Сава. Як? Гнат Голий? Тебе сватав? Ти згодилася, Катерино?

Катерина (кидається до ніг матери). Матінко, ненечко! прости ж мене! Я побоялась: так — сама не знала, що сказала, сказала та й

сама не рада. З тої пори отсе мені така мука, що і хліб на думку не йде. Я люблю Саву, до віку вічного його любити буду! А Гната Голого... як він мені на думку прийдеться, так аж у грудях важко стане. Далєбі, матінко, я тільки злякалася, а я люблю і любитиму одного Саву. Не розлучай мене з ним, матусю, бо і він мене любить!

Параска. Так нащо ж ти сказала? От дурна! Хіба я тебе неволила, чи що? Ач, сама собі жалю завдає! Біг з вами, діточки! Коли вже так собі любитеся, то і біг з вами! Я вам не розлушниця! Хоч куди, так я нічого. От вам мое благословення! Я не буду супротив... Пан Сава чоловік гарний і добрий і великого роду, і все... Біг з вами! Про мене, так хоч зараз до вінця.

Катерина. Ох, матусю, миленька, матусенько, як же ти мене звеселила! (Кидається на шию Саві.) Саво, ти мій тепера!

Сава (клянеться Парасці). Не знаю, моя нене, чим тобі і дякувати: ти мені віку прибавила.

Параска. Господь з вами, діточки! Любіться собі, мене не забувайте: от уся й дяка.

(Входить Настя)

Катерина (кидається Насті на шию). Сестрице, Настусю! тепера Сава мій! Мати така добра: як узнала, так зараз нас і благословила.

Настя. Ну, що! Не правду казала я тобі: признайся матері, вона тобі нічого, а ти тільки й знаєш, що рюмаєш. (До Параски) Здоровенька була з молодими, тітко!

Параска. Спасибі. Бач, яка ти, Настю: знала, що моя Катя любить Саву, а мені не сказала. Я б тоді зараз згодилася, а то сердешна—що одбула! Бач, як з лиця спала! А все то через журбу! (Бере Катерину за голову). Яка головка гаряча, а очі які червоні! Піди, мое серденько, умийся холодною водицею, може воно полегшає.

Катерина. Ні, мамо: мені й так легко на серці.

Настя. Сказано—молодий з молодую! Тепер тільки помолитись богіві, та й до шлюбу.

Сава. А я попрошу тебе, мати: чи не можна так, щоб на сім тижні і весілля у нас було.

Параска. А батька твого підождати? Хто ж у нас на весіллі буде?

Сава. Нема у мене батька! у мене тепер є мати! Справимо весілля і без гостей, бо мені треба поспішати...

Параска. Правда, твое діло військове. Та у теперішню годину як веселитися—то тільки гріха набираться.

Настя. Ану лиш ти, молода заручена, ходім у твій садок: либонь рясно цвіте!

Катерина. Ходім, Саво!
Саво. Ходім! (Про себе) Гнат Голий! отсе ще мені карлючка!
(Виходить).

Сцена IV

В городі Терехтемирові.— Дзвонять. Велика сила народу; біжать, товпляться, чути крики

1-ий. Намі вертаються з похода.

2-ий. Де?

3-ий. Та ондечки. Не бачиш? уже у городі.

2-ий. А, тепер і я бачу.

3-ий. Насилу доглядівся.

(Микита з козаками виходить назустріч гетьманові і старшині, котрі з'являть-
ся коней. За ними ідуть козацькі полки. Народ товпиться біля гетьмана. Гомо-
нять, розпитують)

Народ. А що? ну? чи щастя чи нещастя? Чи побили ляхів?

Гетьман Петро Чалий. Багацько заходу, а день праз-
нику. Бачите, пішли ми у похід, а нас мало. Зустрівся з нами
загін ляхів, так ми його й побили. Та ще й два табори полоне-
них навезли. Та про все те ще байдуже. Хотілось було у Чиги-
рин убриться та саме ляцьке гніздо поворухити, та ні, не з си-
лю! Треба більш козаків понабирати: і за те спасибі, що деякі
поприставали до нас, учувши об нашої справі. От як більш по-
збираються та ще запорожці злучаться з нами, тоді сміло можна
сподіватися, що додамо лиха супостатам.

Народ. Ну, а все ж таки наші одоліли?

Петро. Та наші, та що із цього пуття ще? треба більш!

Народ. Що ж? і за се дякуємо богів. Гей наші одоліли!
Гетьмане наш, милий гетьмане наш!

Петро (до козаків). Ну, тепер, хлопці, я вас одпущу. Спасеть
бог за вірну службу! Ідїть собі та поділитесь здобичею, та без
сварки, без чвари, тихенько та хорошенько. А потім відправте
собі молебень, та панахиду по вбитих, хто у кого прилучиться,
або родичі, або приятелі... Що ж робить! військове діло, терпіти
треба. Та і того не забувайте, що хто за віру свою загинув, то
того біг на тім світі не зоставить. Та глядїть, багато не гуляйте,
бо тепер таке діло, що як ляхи узнали об нашої справі і то так
і стерегтимуть, щоб нам напасть учинити. А через тиждень уп'ять,
я куняти не люблю. Мені щоб усе жваво, та бойко, та моторно
було! Ну, ідїть собі! (Козаки розходяться). А ви, панове старшини,
буйте ласкаві, ходімо до мене: після похода відпочити треба.

Микита. Чолом твоїй милості, високовельможний пане геть-
мане!

Петро. Здоров, здоров пане Завалченко! Чи все гаразд було
без нас: у городі, дома у нас? Чи не чув чого? чи на бачив?

Микита. У городі то, пане гетьмане, нічого. А чув я тільки, що вискакують тут ляхи та ходять перевдягнуті.

Павло. Треба глядіти, а то вони, сучі, лукаві як біси. Появиться один, а там другий, а там гляди — чого доброго! Та ще отся жидова... ік злидню б усю її повипихати!

Микита. Але... вони самі повтікали. Бо як народ розсердивсь, та яким ще сторчка у воді завдали.

Андрій. Так бісовій жидові і треба!

Петро. Ну, більш нічого не чути?

Микита. А що, пане гетьмане, не любо і тобі то буде слухати, як я тобі повідаю. Та що ж, треба!

Петро. Що таке?

Микита. А от що, пане гетьмане: син твій по кривому шляху поїхав.

Петро. Що таке?

Микита. Да так, що його тепер у городі чортма: поїхав, а куди? хто його зна. Та ще й оженився. Та забрав свою жінку і худобу і челядь, тай майнув. А було се...коли? у понеділок? так у той понеділок.

Павло. Ог тобі на!

Андрій. Оженився без батька!

Степан. Та й майнув, кат зна куди.

Грицько. Та вже хто батька не слуха, то з того добра не буде.

Петро. З ким же він одружився?

Микита. З Вапулівною Катериною. Її мати удова, жінка полкового обозного, він умер років два тому. Оженився, та й поїхав. Бідна теща от як убивається!

Петро. Господи!

Микита. Вона зовсім була заручена з паном Гнатом Голим.

(Всі дивляться на Голого)

Петро (подумавши). Ходім, Микито; розкажи мені, як се діялося. (Відходить з Микитою).

Павло. Отсе ж він розсердився на нас, що ми батька вибрали, а не його!

Андрій. Падлюка ж він, коли батькові завистує!

Антін. І де се видано, щоб женитись без батька!

Онисифор. Та ще й відняв у свого приятеля невісту!

Ничипір. Бач, Гнате, ти за його заступався, а він чим тобі оддякував!

Карпо. Ач, бідний, як змінився!

Андрій. Не оступався би за його. А то, бач, грів гадюку у пазусі, вона й укусила!

Павло. А голінний хлопець був сей Сава, та звів його лукавий.

Андрій. Так що ж, що голінний! Хіба ми його не честили за те? Йому усе було, чого він стоїв. Що гетьманом не вибрали? А те б знав, бісів, що хоча він і був молодець — не через батька се. Якого напусту про його напустили! Чим ми його не шалували? І подарунками і честю.

Павло. Ну, та він усього того й стояв.

Андрій. Те! оддякував він гарно за се! Не по ширій любові служив він родині, а з користи.

Ничипір. Атож! З чого він нажився? все з нашої ласки. Нехай би вернув усе!

Онисифор. Та вже се йому не минеться.

Карпо. Ну його к злидню! Що ви з ним розвозилися! Баба з воза кобилі легше.

Грицько. От, Карпо хоч як, так вигідає. (Розходяться).

Гнат (остається один, стоїть кілька хвилин як вкопаний, потім з досадою тупав ногами і рве на собі волосся). Побила мене лиха година!

Сцена V

В Немирові у Конецьпольського. — Конецьпольський і Сава

Конецьпольський. Так, Саво. Нехай кажуть, що ми не шануємо тих, що нам корються — ти не те скажеш.

Сава. По віки вічні дякуватиму за вашу ласку.

Конецьпольський. Що казав, усе те сповнів: і земля у тебе є, і хутір, і усякові статки. І от наказав дом вибудувати, живи та служи нам.

Сава. Поки сили буде, на все радніш для вас.

Конецьпольський. А тимчасом я напишу об тобі. Хоча ваші козаки так розгнівили короля і посполіту, що їх повернули у хлопи, та ми таки, коли з ширим серцем покоритися, уп'ять положимо ласку. А я таки настою на тим, щоб уп'ять гетьмана поставили, і тоді, Саво, узнаєш мою правду! Будеш українським гетьманом!

Сава. Тоді, пане, перше діло мое буде вірною службою оддякувати його мосці королю і тобі мойому батькові доброді-телеві.

Конецьпольський. Тоді інак буде. Ти чоловік розумний і дотепний. Під тобою швидше вони увоймуться, шизматики сі. Тоді сподіваюсь, унія вже візьме своє. (Сава скося дивиться на нього). А що ти? чого ти так дивишся? А, я знаю, ще нерозвикся з козацьким духом! Ну, побудеш у нас — змінишся! Іди тепер до своєї вотчини, а у неділю до мене, та я таки й сам на новосілі буду.

Сава. Унія! (Помовчавши трохи). До зобачення пане!

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена I

В Немирові, в домі Конецьпольського.— Конецьпольський, Лисецький

Лисецький. От диво, пане!

Конецьпольський. Що таке?

Лисецький. Якби пан думав! Той Гнат Голий, що з мною перемовлявся,— як би пан думав? на Саву тепер наріка!

Конецьпольський. Як?

Лисецький. Каже, мов сей Сава ненароком прийшов, щоб до нас підсусідитися та взнавать про наше! А він, каже, од козаків посланий, щоб одвод зробить. Нехай, каже, пан йому не вірить, бо він його ізрадити мислить.

Конецьпольський. Як же? коли він сам тебе до Сави приводив!

Лисецький. Отож і мені чудно. Нате вам отсей лист від його.

Конецьпольський (читає). „Многі діла дивні діються. Іздавну я був вам радніш, а отсе і мені було підрадили. Я думав, що сей Сава з щирою правдою до вас, аж тепер взнав, що він з козаками в ладу і перемовлюється з їми через листи. Хай його високовельможний пан бережеться: він зрадник він вам лихує!— Вірний і найпоследній панський слуга і підніжок Гнашка Голий“. Лихий же їх розбере!

Лисецький. Та я на се, пане, не дуже потураю.

Конецьпольський. Тільки сей Сава не добре щось на мене позира, як я йому про унію стану казати.

Сцена II

В Терехтемирові.— Старшини й козаки проходжуються, розмовляючи проміж себе

Максим. Що, панове, казали, уп'ять у поход?

Ничипір. Бодай його возилася з походами! Ходиш, анічого не виходиш.

Карпо. Панові Ничипорові усе б пожива була.

Ничипір. А що ж марно биться! То не козацьке діло, коли воюєш без поживи.

Андрій. Та що, братці? Щоб сього гетьмана трясця взяла! От уже вісім місяців гетьманує, а що ми зробили? дальш Терехтемирова носу не ткнем! Перш казав, що нас мало; от уже й ціле військо зібралось, а все нічого нема путнього.

Антін. Мов ненароком усе бариться!

Степан. Та ще й спесивий який слав! Отто колись я прийшов до його, так він такий, що ну!

Грицько. Щось, панове, та не даром він... хай мені не зна що, коли у його поганого немає на думці.

Павло. О ні, панове, за се я стою! Отсе що він рахманний здається — побачимо.

Карпо. Та вже як хочеш, а я став помічати: щось недобрий вітер подиха!

Гнат. Та й дуже недобрий, пане Карпе! Вам, панове, тільки так здається, а я запевне знаю, що нам незабаром біда прилучиться.

Голоси. Яка?

Гнат. Така, що здорово біга! Коли ми не випередимо її, так пропадемо: ляхи усіх живцем заберуть.

Павло. Від кого так?

Гнат. Від одного зрадника, сучого сина! Від такої гадюки, що, казали, я у пазусі грів. Від Чаленка. А що, панове, ви ще, на знаєте, де він?

Антін. А чорт його зна, пішов кудись блукати.

Грицько. Ог уже півроку і чутка об йому пропала.

Гнат. Так знайте ж. панове: він живе біля Немирова, та й панує. Зазнався з ляхами, купив маєтку, вибудував хоромину, звівсь з Конецьпольським, та на нас усіх тепер лихо замишля.

Павло. Не минує він наших шаблук, коли се правда.

Грицько. Я вже заздалегідь об сім прочував.

Павло. Прочував, та й гадки не взяв.

Грицько. Ні. Се вже я такий, що від мене ніякий чорт не сховається. Провідаю як не вхилився!

Гнат. Та чи провідаєш, чи ні, а я вже провідав і взнав. Нате вам, панове, отсей лист: коли хочете допевнитись, що се не брехня, прочитайте лишень!

Грицько. Я невчений, так хоч і не глядіти. Чому можна, а й так повірю; а чому не можна, так хоч ти цілий оберемок паперу принеси, так, далебі, не повірю.

Павло. Давай! (Читає). „Гди-би нам із тобою обачитися, так щоб ти од вражеских помислов слабоден був, то я упевнив би тя, щоб ти не лякався, бо тебе не ошукають, але вельможним войська запорозького гетьманом поставляють.“

Грицько. Бачите. Що ж отсе він затіва?

Антін. Еге, перся, бач, у гетьмани, так не дали; так він от куди вдаривсь.

Мосій (розпихаючи старшин швидко). Ану, стрівайте ще! що дальш буде?

Карпо. Тю, дивіться лишень! От іще і він нехай прочита! дайте йому! Він там розбере лисого діда.

Мосій. А що не розберу, думаєш?

Карпо. А дай йому, пане Павле, нехай він похарамарка.

Павло (тиче йому письмо під ніс). Ну на дивись!

Мосій (розбирає). Аза, ні помиливсь трошки: здається „зв-ем-ля“, а воно, бач, „живіте“. Чортова ляхова писать не вміє. Як погано!

Карпо. А що, розібрав?

Мосій. Чорт його розбере! Погано написано.

Карпо. Ні, ні; почав так кінчай!

Мосій. Ану тебе! (Відходить).

Карпо. Ач, вирвався як Пилип з конопель! Та ні, не при тобі мабуть написано.

Мосій (хитає головою). Еге!

Павло. Ну, слухайте дальш: „А як твое жоланне есть послужити крулевству і щоб ти не боявся ворогів, бо еслі вони увідають, мусут тебе у заліза утрончити або забити, то ти спішно утікай до нас, а у нас пристальний приют тобі налізен буде, і од жадного неприятеля небезпеченство, але шана, як потреба“. От що робиться, панове, а ми сього і не знаєм!

Степан. Ну, спасибі тобі, Гнате, що ти зумів ізвідати, а то ми б усі пропали.

Павло. Ну, якже ти, Гнате, сей лист добув?

Гнат. Бачите, він то ще іздавну міркував, якби нас згубити, а собі щастя від ворогів залучити. Іще з тої пори, як ляхи забили нашого покійного Остряницю, то хоч він і такий і сякий і войовав гаразд, а все у нього на думці погане було. А Конецьпольський то й шукав такого, щоб йому про нас звістку давав. Чого шукав, те й знайшов! Обізвався коростявий до шолудивого. Ізвів їх дідько! От Конецьпольський і присила йому листи та подарунки, а він його за те звіщав, що у нас робиться. Після того Конецьпольський і пише до нього: зрадь, каже, Саво, своїх, а ми тобі за се... А Сава то й дума, гада: нехай виберуть гетьманом, тоді усіх ляхам віддам! От і я, дурний, за його заступавсь. Чорт його знав: спасибі, що ви мене не послушали! Ото вже як вибрали батька, а не його, так він і майнув. А Конецьпольський того не знав, що Чаленко вже поїхав до його, та й прислав посланця, а я того посланця й піймав і отсей лист одняв, та ще й кажу йому: я Саві приятель, я йому оддам. Затим, панове, відпустив я посланця, що мені хотілось узнати, що дальш із сього буде. От і вам нічого не казав, та до Сави присусідився і йому давай писати, що я на його нічого і щоб він мені звістку дав, як він має і що робить. От він мені і присила лист. Нате його вам отсей лист, прочитайте.

Павло (читає). „Та вже мені не жити з козаками: дякую за те, що ти мене не забуваєш, е з ким із своїх розмовляти; але мені Конецьпольський обіцяє гетьманство. Тоді я тебе не забуду“. Та ще й підписався: „був колись козак, а тепер лях“. Що скажете, панове?

Грицько. А що, бачите!

Степан. Смерті предать його! Такого злодія земля терпіти не мусить.

Павло. Як ти його вкусиш! смерті предать!..

Гнат. От диковина! Тільки на мене поважтеся, а я вас прямо на його наведу: нишком, ніхто й не взна. Днів за вісім доскачемо до Немирова, а відтіль він за дві милі.

Антін. Такого ірода мабуть і на світі не було. Як же? батька свого, рідного батька ворогам продає!

Онисифор. Іюда, бісів син!

Гнат. Що ж ти будеш робить!

Микита. Або, ну як йому не соромно: товариша свого підвів! Га, молоду перемовити! пропала й бідна дівчина.

Гнат. Але, ото ж воно! Чи мене то вже мабуть біг святий спас! (Христиться). Слава йому, вишньому создатильові! Попавсь було я у дияволові шпони. Ви ще, панове, не знаєте, що се за дівчина? Сохрани мати божа!

Всі (цікаво). Що? що? як?

Гнат. А що? (Тихо, боязко) відьма, чарівниця!

Козаки (козаки товпляться доокола нього). От як! ану, розкажи! А що там таке?

Гнат. Хай мені очі вилізуть, коли вам я неправду скажу. Отто, братці, праведно кажеться, що на вовка помовка, а злодій кобилу вкрав. От, рока півтора тому, усі казали про Гапку Мотрошиху, що буцім вона відьма та що до неї із синього кута змій літав: чи яка шкода у кого зробиться, усе вона! чи болість кому прилучиться, усе Гапка винна. А як її убить хотіли, а вона утекла, тоді всі казали, що у сороку перевернулась та й улетіла к дияволу. Аж, братці, ото вона спасена душа: перетерпіла що, та ні за віщо! Після того я її бачив. Та де бачив? У мастирі: не їсть, не п'є, богу молиться. А ми он що на її звернули! А се, панове, що ні діялось, так от нехай мене хрест поб'є, хай я крізь землю провалюсь живий, коли се не так — ст все ота бісова дівчина! Вона і Саву та зурочила. Хотіла вона і мене загубити і отто, бач, таку мороку напустила, що я її сватати став, — так сохранила мене цариця небесная! Подумав тоді божої матері молебень відправити. Тільки що я відправив, а у мене очі й розкрились. Воно, бачиться, молитва й одоліла дияволову силу; так вона бачить, що ні, не на того напала, — учпилась за другого тай поволокла... У мене ще тоді догадка була, та все так та так, а отто вже, тижня зо два, був я на луці, що на праву руку од ліса. Сонечко стало сідати, дивлюсь: зміяка такий прешрашений летить, а з хвоста так іскри й сиплються; приглядивсь... аж на зміяці сидить вона, Савиха, а на голові у неї такі предиковинні квітки, що й розгадати не зумієш. Я як перехристивсь та як тричі плюнув та як крикну: во ім'я отця й сина і святого духа амінь! Як же по всьому лісу

підніметься вітер, та як загирає та під того зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних і синіх і вишневих і всяких, як підняли вони за волосся Катрю, та й шмагонули уп'ять к злидню! А се ж мабуть летіла вона яку шкоду нам вчинити. Оттаке, панове! Щоб мене бог убив, коли я хоч на ниточку збрехав!

Максим. Ну, біг же тебе спас, що ти з нею не одружився! Грицько. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Мені ще тоді, як усі казали на Гапку, не вірилось: ох, не Гапка се, кажу, інша мабуть!

Ничипір. Бідна Гапка; от согрішили ми, що казали так! Тепер вона свята буде.

Степан. За се нам треба перед нею опрощення прохати.

Онисифор. А ту бісову покарати!

Андрій. Покарати, покарати! Хіба спершу біг смерти завдасть а то сучий син буду, коли не уб'ю її.

Степан. Воно так на світі діється, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто ні людей не слухає, ні бога не почитає, того й діла ка-зна які. Бо хто по-божому йде, то у того тільки те й на думці, щоб як то угодне богові зробить, а вже хто супротивник богу, то той і до людей уже не такий і не те сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Кілька голосів. Так, так.

Степан. Ну, от бачите, хочби отся відьма! Вона, бач, не на те пішла, що бог велить, а все якби насупротив, мов нечистому угоднее а не богові, так от її діла ка-зна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже ж вона цю робила панові Гнатові, а він, як чоловік богові угодний, не зразу на її поваживсь, а перш у божу церкву пішов та божої матері молебень відправив, так от його і бог не zostавив. Сказано, що хто який до бога, такий і бог до його. От доброму не попустить господь вийти во іскушення, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і біг од його одступиться, так він так і пропаде. Далєбі, так і пропаде, панове!

Карпо. Та що ти свою мову так розпустив: бач, який мудрий!

Степан. А хіба ж я не так кажу?

Карпо. Вірим, вірим. Та ти ж чоловік розумний!

Степан. Може я розумний, а може й ні, тільки що я кажу, так се воно так і є.

Павло. Що Сава зрадник, то я сам бачу і вам скажу, що його бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити; а отто, пан Гнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоси. Як?

Павло. Так, що треба винного, а не безвинного карати: як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а защо ж бідна жінка

пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас господь покарає.

Андрій. От тобі на! Ну, чудний же ти дуже, пане брате: таку злодійку не те що вбити, живу спалити!

Степан. А тож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

Гнат. Пан Булюк мабуть мені не вірить!

Павло. Да таки і не вірю.

Гнат. Хай бог спасе, щоб я душу свою к злидню ні завіщо оддав! Коли хочете, панове, я іще вам побожусь: хай мені руки й ноги вигниють, хай мені очі вилізуть, хай мене воші живого з'їдять, коли се брехня! Хай мені душу чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! Ог вам христом богом клянуся!

Всі. Вірим, вірим! Павло недовірок.

Павло. Як, панове, як недовірок?

Андрій. Та коли ж ти брату своєму не віриш! Хіба ж таки козак стане дурно божитись?

Павло. Як хочете! Ви волю маєте, а з вами одповіту за невинну душу не беру.

Гнат. Ну що ж! Знатимемо і без тебе що робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб дияволова сила чого не наробила. Ге, батько! цитьте!

Сцена II

Входить Петро Чалий

Петро. А об чім, панове, радитеся?

Гнат. От тім, пане гетьмане, що ти не гаразд робиш.

Петро. Як?

Гнат. Так що ми вже скільки оттут сидимо без діла, сорочки прудимо!

Андрій. А меж тим ляхи скоро православну віру ізженуть.

Петро. Панове! І гріх і стид так на мене казати. Ви жалкуєтесь на мене, що я вас у похід не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли б я вас у несправності повів. Я тимчасом і пороху і куль і самопалів і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тільки сподіваю запорожців, бо вони обіщались злучитись з нами. Тоді можна і в похід: хоч що зробимо, так не без слави. А то що з нами. Тоді можна і в похід: хоч що зробимо, так не без слави. А то що з того, що лякати ворогів! Та нащо, панове, ви мені очі одводите: знаю я, що не об тім ви рахували, а об мійому синові розмовляли.

Андрій. А хіба ти підслухував?

Петро. Хоч і не підслухував, та знаю.

Павло. Ти догадавсь, старий. Так об твійому синові розмовляли.

Петро. А чи можна батькові знати про се?

Павло. Батькові то може й не можна було б, та гетьманові треба. Дізналися ми, що твій син ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

Петро. Я вже їх бачив, мені показував Гнат Голий.

Павло. А що ти об сім думаєш?

Петро. Зоставив він мене на старості сльози проливати.

Павло. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та уб'ємо його.

Петро. Не знаю, як вам і одказати на се. Просити вас — скажете, що оступаюсь за ізрадника. Панове! Я ваш гетьман, ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланятись. Ні, панове, я не гетьман ваш, я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилуйтесь надо мною!

Андрій. Як?

Петро. Не робіть мене на вік безщасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу — поїдемо до його, він покається, він посоромиться батька свого рідного. Панове... він таки наш чоловік! Далєбі! Бачите, у мене нема ні роду, ні племені, він у мене один одним, та й того хочете у мене відняти!.. Та лучче ви мене перш убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на світі немає. Панове! що, якби ваш син так... пожаліли б... так і мені! Пожалуйте його: за сєє вас і бог не зоставить, що ви мені бідному уважите!.. Нащо ж ви мене й гетьманом вибрали, коли останню радість хочете одняти?.. Перший раз простити можна, а я сам з вами поїду; далєбі, він уп'ять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положить ласки, надо мною змилуйтесь!..

Андрій. Бач! таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й зоставляти?

Петро. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скільки запряте, все що хочете — він на те заслужив, все, тільки до смерти його не забивайте! Хіба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкуватимуся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і щур йому і пек: вибирайте собі, кого знаєте, тільки мого Саву не забивайте!.. Він же колись був такий хоробрий і такий приязний і до віри і до людей! Тепер то я вже бачу: на що погані люди не призведуть? а він собі молодий! Одхлостуєм його, та й привеземо додому; я його тоді держатиму! Панове мої ласкаві: нехай уже тоді, як у другий раз що затіє, тоді я не тільки вас не стану просити, сам перед усіх приведу, та так своїми руками голову й відсічу! А тепера вже змилуйтесь, простіть, пожалійте свого гетьмана!

Павло. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом.

Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милости можна, да тільки щоб ти його одхлостував.

Петро. Далебі, одхлостую. Самі, кажу, що хочете робить, тільки до смерти не забивайте.

Павло. Треба пожаліти гетьмана, та і Сава був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане! тобі ми зробимо вслугу. Гарно, панове?

Кілька голосів. Гарно!

Петро. О, спасибі вам! О, дай вам, господи, усякого добра, і вам і дітям вашим!

Джура (входить). Приїхали посланці од запорожців...

Петро. Кому угодно, панове? От, бачите, сього я і дождавсь! (Виходить, за ним Павло).

Сцена III

Гнат (хоче йти). Щасливо, панове!

Андрій. Куди ти?

Гнат. А що мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви мене не слухаєте. Біг з вами! Будете каятися, про мене згадуватимете, та пізно буде.

Андрій. Я не згожавсь простить і не хочу.

Гнат. Так бач, ви сього Павла слухаєте! А того не бачите, що він із гетьманом за одно. От він і мені не йме віри, і на хрест мій великий не поважає: каже, що я збрехав. Що ж, коли я збрехав, так нехай збрехав!

Онисифор. Ні, пане Гнате! як? ми тобі віримо.

Степан. Ну, а що ж ти тепер нам порадиш?

Гнат. Я вам нічого не буду радити, я тільки спитаю вас: чи можна простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірного, онцихриста, знахуря, вовкулаку, що із чортами за пані-брата? Та ще у бісового сина аж жижки трусяться, якби нам лихо та напасть зробити. Ану, як ви на се скажете?

Степан. Та воно так, та батька жалко.

Гнат. Батька жалко! А сього ще до пуття не знають, що у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда. Може він сам із сином за одно!

Степан. О ні! він здається чоловік добрий.

Гнат. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай! нехай він і добрий, як ти кажеш, нехай буде по-твоєму! Він каже: я йому дам хлости; коли хочете, перед моїми очима самі його поб'єте. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахур, а жінка його чарівниця: що ти нечистій силі дошкуляєш? Що ж що ми його поб'ємо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... тоді самі не раді

будем, що й побили! Тоді вже певно пропадемо! А що ви на се скажете?

Андрій. Ну, що ж, панове, не можна його пожалувати, ніяк не можна. Коли б він не такий, а то бач... ніяк не можна. Як скажете?

Всі. Цур йому! смерть йому умісті з його відьмою!

Гнат. Отсе так! А щоб той сидів з своїми хлопами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні увечері й гайда!

Андрій. Ну, хто поїде? Я їду.

Микита. І я.

Гнат. Ти, Грицьку?

Грицько. Як же?

Гнат. Ничипір?

Ничипір. О, якби я ще не поїхав! Мені найпаче те, що у бісового сина худоби до чорта.

Мосій. Та вона у його нечистою силою воня. Хай їй цур!

Ничипір. А ми її свяченою водою обіллемо, от нечиста сила і одлигне!

Степан. І я ж поїду: мені от як хочеться подивитися, як нечиста сила із сучої відьми к злидню піде.

Гнат. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні увечері до мене, усе ізготуємо, тай гайда.

Голоси. До зобачення, пане Гнате!

Гнат. Щасливо! (Козаки розходяться). Га, га! буде й на нашому тижню свято!

(Показується Лисецький і, озирнувшись, підходить до Гната. Гнат показує йому куди пішли козаки, бере його за руку і швидко виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена I

В домі Конецьпольського в Немирові. Конецьпольський, Сава. Конецьпольський частує Саву вином

Конецьпольський. Ну, хоробрий козаче, вип'ємо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

Сава. Ми, українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смашне, а тим, що дорога для мене приятель та ласка твоя. (Випиває). Щоб тобі господь віку прибавив!

Конецьпольський. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою вювали, що вино умісті питимемо? А здорово ти нас дошкуляв!

Сава. Що було, то за вітром по воді поплило: нащо про це вгадувати? Не противу тебе та й не против короля ми воювали,

а против неправди. А я, пане, ніколи вам не ворогував, а хоч коли. так усе бажав, щоб між нами згода була.

Конецьпольський. Правда; тоді й се було. Тепер, бач, ти поклявся, так і ми простили тебе. О, коли б усі такі покірливі були!

Сава. Мені б самому ніщо так не приязно, якби ми помирилися, і один другого, ляхи й козаки за братів почитали.

Конецьпольський. Не за братів, за панів, бо всетаки ми старіш од вас. А що я тобі зараз подам, то ти довго мені будеш винуватий, щоб такою приязною новиною мене на оддячку привітати. (Виймає папір). От, мій коханий Саво, із Варшави мені лист прислали. Ти знаєш, що я писав об тобі, що ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіщався нам вірою й правдою служити, і що ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, що своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я—як ми тоді й радилися, сам знаєш—і писав, що не знаю, мов, нікого опріч тебе, щоб кому можна було булаву уручити. Тепер мені відписали з Варшави, що нехай буде по-моєму і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького.

Сава. Вірою й правдою служитиму мому добродітельові.

Конецьпольський. Та велять мені ще опріч тих козаків, що нам вірні zostалися, іще чотири тисячі ляхів відправити, щоб з їми ти угомонив бунтовників та на законне богом і королем наречене своє панство уступив.

Сава. Що мені король наказує, то усе к його честі і слави робити маю.

Конецьпольський. Та ще писав я про те, що бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се їдписали мені, що коли його візьмуть, то йому ніякої кари не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька не жалієш, аби тільки вволити волю його милости. Тим тобі сее й уважається.

Сава. За се вічно бога молитиму за його крулевську моць...

Конецьпольський. От і все. Та ще велять мені з тобою умовитися.

Сава. І без умови, пане, служитиму я просто; не прийшов би я до вас, коли б вам лихувая.

Конецьпольський. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тільки те, що наказують, треба уважити. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послушник посполитій.

Сава. Хоч я і без присяги у вірності не змінюсь, та при-сагнути у правді не гріх. Добре, пане.

Конецьпольський. Іще одна умова. Круль і рада наша хочуть, щоб ти заприсягнувся, що усім зусиллям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставлятимеш козаків бути нашими, щоб вони свою шиизматицьку віру покидали,

а унію приймали. У сім тобі треба нам присягнутися. Воно, я знаю, і без того ти б сее робив, і без присяги, та все треба, щоб діло до діла було.

Сава. Унію, пане?

Конецьпольський. А що? Ти сам знаєш, без сього не можна. Не лиха ми вам хочемо, а добра, щоб і ви, як треба, бога чтили і царство небесне з нами залучали!

Сава. Ні, пане, я своїй вірі не зрадник.

Конецьпольський. Як се?

Сава. Тілом і душею радніш я вам служити, а на свою віру війною не підую. Я сам хотів прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили, а ту іде на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Ні, пане, як хочеш — цур тому й гетьманству! Моя віра мені над усе дорожче.

Конецьпольський. Граться з нами захотів, хлоп?

Сава. Буде твоя ласка, не гнівайся на мене, що я тобі казатиму: я чоловік простий і казатиму просто; може коли не так здаватиметься, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачатимеш мене! Сподіваючися, що ти мене не залишиш і що можеш мені услужу, своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай боже тобі здоров'я, усім наділив мене і своєю милостю потішав; живу я з твоєю ласки і ні в чім мені жалкуватися. Тільки служить вам вірою та правдою та дякувати вам од щирого серця та бога за вас благодіяти! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купці на ринку, об своїй вірі торгувалися. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: воно правда, против сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так... з твоєї мислі, з твого щирого серця, скажи мені, пане: як тобі здається се, що нас так налігають та втісняють? Що, хіба ми нехристі, бусурмени? Усе така ж віра! Що ви богові та спасителеві молитесь, що ми — усе рівно! Що ви святих божих чтите та шануете, що ми — усе однаково. Один бог, одна християнська віра — за що ж нам така напасть? за що нас бідних так зневажати? Далебі, не знають що ви робите з нами! Не було б у нас ні свар, ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли б ви нас хоча як людей важили! Ог бач, старі люди кажуть: за покійного короля Стефана... аже ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тоді не було! А тепера... господи мій милостивий! Далебі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! ми б вам вірно служили, коли б ви на нас лиха не покладали.

Конецьпольський. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздабаривать з тобою — воду товкти.

Сава. Шизматика, пане! Оттак у нас робиться: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохрестями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й пострікаєте, кажете: бунтовники. Ми не ши матики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра хри-

стіянська, свята і непорочна; віруєм ми в господа Ісуса Христа і матір його пречистую і святих його, віруєм так, як діди наші вірували, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що хочете ви з нами робіть! Дай боже, щоб і діти наші так же вірили! А що ми не бунтовники, то тож я тобі скажу: хіба ми вам вірно не служили? хіба ми вас од ворогів не боронили? скільки разів супротив москалів ми вам поміччю помогали? Подивітесь лишень у старосвітські описи ваші: чи нема там козацької слави? чи не проливали ми за вас своєї крові? чи відмагалися ми коли-небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що скажеш, пане? Що нам тепер од вашої неправди нікуди діваться! що нам ніде голови прихилити, що нам не дають молитися богів! що нами, як скотиною орудують! Та ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники і розбійники! Ніколи б ми не бунтували, коли б ви з нас не глумували! Так, пане: хоч гнівайся, хоч що хочеш роби, твоя воля, твоя міч, а я правди казати ні перед ким не побоюся!

Конецьпольський. Що ж він тепер думає починати!

Сава. Що ти прикажеш, пане: я у твоїй господі. Волю маєш мене у кайдани залити та у Варшаву відослати, нехай там мене смерті предадуть: мені та потуга буде, що я за свою віру загину.

Конецьпольський. Коли б з іншим, я б справді тее учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття. Я тебе не гаятиму. Іди собі, тільки од мене більш ласки не сподівайся! Що я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

Сава. Ти мені подарував, твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

Конецьпольський. Що ж? ти думаєш, отсе тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівайся, вони вже давно смерть тобі нарікли!

Сава. Се я знаю. Та що ж тут? Крий боже, я не боюсь смерті! Возьмете мене ви, мені легко буде на душі, що за віру свою доведеться вмерти; уб'ють мене козаки, я весело мушу умирати: знатиму, що за короля свого предаю душу!

Конецьпольський. Ну йди, я тебе не держу.

(Входить джура)

Джура. Приїхав до пана Сави Хомка, та такий запирханий! Нишком щось має панові сказати.

Конецьпольський. Нех сюди прийде!

(Входить Хомка, оглядаючись)

Сава. Не ховайся, Хомка, кажи правду: чого ти?

Хомка. Пане, лихо нам приходиться. Край твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїться, не знаєм що й діяти; поспішай швидше, пане!

Конецьпольський. А що? отсеж вони почули, де ти, тай приїхали убить тебе!

Сава. Божа воля!

Конецьпольський. Послухай, Саво! у мене є війська довілі, положу на тебе милость Тільки змовимось (ласково до нього) ну, Саво, на уговор — рядну! Ну!

Сава. Ні, пане, твоя воля — сього не буде!

Конецьпольський. Що ж? Ти пропадеш! вони тебе заб'ють, дарма що твій батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти й проситимешся, так не змилюються.

Сава. Проситься мені шкода! Я умру, яким уродився. Ні до кого увік свій не уклоняв, так і перед смертю не поклонюся.

Конецьпольський. Пропадеш, Саво! Лучче підпишишся оттут, тай іди собі з громадою.

Сава. Ні, пане, далєбі, ні! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

Конецьпольський. Та ти ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький. Саво, мені тебе жалко: пожалуй сім'ю свою!

Сава. Коли вони живі зостануться, біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, біг з калитою. Він милосерд, на його сподіватися треба! Коли ж і їм смерть буде, тож божа воля!

Конецьпольський. А, та який же ти непокірливий! Вчепивсь за одно, так одно те й твердить. Коли ж так — далєбі мені тебе жалко — зоставайся поки у мене.

Сава. Твоя воля і пустить мене і не пустить; тільки коли ти мене пускаєш, то я по своїй охоті не зостанусь: у мене сім'я, покидати її гріх.

Конецьпольський. Ну, іди! Хто не слухає тата, той по-слухає ката! Іди, я тебе не гаятиму.

Сава (помолившись богу). Спасибі. Прощай, пане, може не доведеться більш бачитися. Дай, боже, тобі, що в його просиш, і сім'ї твоїй; дай боже королеві нашому щастя і славу, і всім добрим людям дай боже долю добру!

Конецьпольський. Іди собі к злидню!

(Сава і Хомка виходять. Конецьпольський стоїть замислившись. Входить Лисецький).

Сцена II

На полі лісок; поміж кущами керничка. — Сава і Хомка їдуть верхом.

Сава (співає пісню).

Вилинула галка з зеленої бадки.
Сіла пада галка на зеленій сосні.
Вітер повіває, сосенку хитає.
Не хитайся, сосно, мені жити тоскно!

Не ламайся гілко, мені жити гірко!
Нема в мене роду: ні отця ні неньки,
Покинули мене і брати рідненькі.
І брати рідненькі і вірна дружина:
Один сиротина, як в полі билина!

Хомко, набери лиш мені води, от як пити хочеться!

(Хомка злізає з коня і набирає води. Сава випиває)

Сава. Хомко!

Хомка. Чого, пане?

Сава. Бачиш ти ондечки широку долину: он-он мріє, кругом
ліс, по ліву руку річка?

Хомка. Бачу, пане!

Сава. Там колись відомшав я за Острияницю ляхам, там ко-
лись клювали тіла їх орли та ворони, а я з своєю кравчиною
вертався додому; били у котли, сурмили у сурми, весь люд зу-
стрічав мене, усі кричали: ай Сава, багатир Сава! Тоді мені й
пісню приложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще
мабуть zostалися сліди мої на тій долині, zostалась і пам'ять
моя у ляхів, а слава моя, що я там залучив, за вітром полетіла...
Поїдемо, Хомко! (Від'їжджають).

ДІЯ П'ЯТА

Сцена I

Катерина і Мотря. тільки що купали дитину. Катерина, сповивши її, кладе в
коляску. Мотря виносить воду

Катерина. Ох, боже ж мій! Та як же мені страшно! Коли
поїхав Хомка, а досі Сави немає.

Мотря. Та воно, кажуть, далеко.

Катерина. Ох, та як же я ізлякалася, досі усе так і тру-
ситься!

Мотря. Та куди ж воно пішло?

Катерина. Та хто його зна! Як я встала, так щось забов-
ваніло біля ліса...

Мотря. Спаси господи! (Виходить за двері. Чути кракання ворони)

Катерина. Що се?

Мотря. Гемонів кряк! Тричі уже зганяла з бовдура, уп'ять
сів було!

Катерина. Ох, се ж воно та не даром!

Мотря. А оту ніч—так сова те й зна: літа коло хати, та
все угука!

Катерина. Щось воно та є! Мотре, дали-бі се не даром!
коли б хоч Сава швидше!

Сцена II

Катерина сидить на лезанці і колише дитину. Входить Сава. По лицю його видно, що він дуже стурбований

Катерина (біжить до нього). Саво, мій миленький! Ну, насилу я тебе діждалася! А тут така напасть, зовсім було біда приходилась без тебе.

Сава. Що, мое серденько?

Катерина. А що? Сижу оттам сама собі тай колишу дитину; тільки ненароком зирк у віконце — аж там щось замріяло, та таке страшне: я так ізлякалася, само у козацькій одежі, а лице так схоже на Гната Голого.

Сава. Ні, моя милая, се тобі так здалося. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Так на Гната Голого ти кажеш?

Катерина. Еге!

Сава. Якби Гнат Голий, так би я і не боявсь.

Катерина. А я так, так його боюся, що не дай боже! Отто колись він мені у во сні приснився: наче йде до мене, та простяг руки, тай хоче мене рбняти, а я од його... та так мені страшно стало, що коли прочнулась, так перевернуться на другий бік не посміла! Мені усе здається, що колинебудь він нам лиха завдасть.

Сава. Ні, моя мила, він не такий; ми уп'ять помирилися, і я писав до його, а він до мене. А тобі либонь без мене страшно?

Катерина. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так мені стане так, що хто його знає й як. Усе б то плакала та журилася, хто зна чого! Як бачу тебе біля себе, що ти зо мною, так тоді тільки мені й легко й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не знаєш, щоб собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їдиш?

Сава (вздихаючи). О, моя Катю, більш мабуть ніколи не поїду.

Катерина. Та таки й не їди! Як таки тобі не жалко мене саму zostавляти! І маленька дитина тебе до себе не тягне. Мені, якби днів зо два його не побачити, так я не знаю, щоб тоді зо мною і було!

Сава (цілує дитину). Кришечко моя! Синочку мій! Ох, тяжко, важко мені на серці. Здається, що я вже послідній раз лащу мою кришечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

Катерина. Сама не знаю, чого сльози ллються! Дивлюсь на тебе, що такий став смутний, тай заплакала.

Сава. Ох, Катерино, погано на світі! Хто його зна, нащо се бог так учинив: безпереч усе горе та смута; інший раз голову б собі розбив, та ні, усе в щось таке, що не пускає, усе таки знайдеться таке, що й серце потіше, поневолі й горе забудеш, і світ божий уп'ять стане світ білий та хороший. Катю, Катю! Дай

мені свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очі. Катю (обіймає її), сонечко моє ясненьке! Як мені біля тебе сидіти люблю! Як мені на тебе дивитися мило! О моє сердечко! А вже, що на дворі діється, у світлиці забудеш! Як не чіпляйся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нічого вона не зробить. Усе таки буде серцю розвага. (Здрігнувши). Боже мій милий! Якби ти знала... така журба! Вона мене зв'ялить, засушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува іноді на серці у чоловіка. Вам, як миленький вас любить та дитина здорова та дома усе гаразд, так вам і журби нема. А нас — якби ти знала, яка наша натура, Катерино!

Катерина. Що се ти кажеш, Сава? Я нічого й не втямила, що ти казав мені.

Сава. Куди не підеш, усе люди. Тому тільки життя на світі, хто з їми у ладу. Той тільки щастя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмю з їми жити, не вмю їм коритися. Ще не тее: хочеться, щоб то старшим бути над усіма!.. ще змалку я нікого не слухавсь, дитиною хотілось розумніш над старих бути. Щож, як ув'язалась суча недоля, то й не одчепиться, жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, боже! що буде, то хай по твою буде! (Дивиться з ласкою на дитину). Нащо ми тебе на світ породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде час, хто зна, що тобі доля нарікає! Не дай боже того, що твоему батькові!.. (До Катерини) Послухай, Катерино; що як нас відсіль виженуть і нам прийдеться блукати, одберуть у нас усе, ми мандруватимемо з кутка в куток — що тоді?

Катерина. Що ж, воля божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуєш! Що ж, мені, крий боже, хоч яке нещастя, я все терпітиму, аби з тобою нерозлучно бути!

Сава. О, моє серденько! Одним одна моя радість на сім світі! Так, терпітимемо, Катю, коли доля терпіти веліла... А все мені щось на серці трудно та нудно! (Звертається до дитини). Заснув мій маленький! нехай спить! (Цілує й голубить його). Який гарячий! Мій синочок, мій маленький! Васю. Васю! Цитьте, не стукайте, нащо його будити? (Гойдав колиску). Люлі, люлі! Вибачай, Катерино, що я твое на себе беру. Але ти знаєш, моя мила, що як голубка полине, так голуб діточки годує. Так і ми з тобою, моє серденько! (Цілує її). Ніяк не налюбуюсь, дивлячись на тебе, не намилююсь з тобою! Хоч до смерти милуватимуся, усе здаватиметься, що мало! О, чого ти така сумна? Ач які очі заплакані! Не журись, моя душенько!

Катерина. Та як же мені не журитися, коли ти журишся! Бач, тут іще щось недобре під нас підліза!

Сава. Не бійсь, моє серце, нічого не бійсь, поки я з тобою... усе гарно буде. Я сам не знаю, чого мені сумно так було; тепер пройшло. Я то який веселий! Гей, Хомко, підй лиш у пивницю

та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер нап'юся, дали - бі нап'юся. Не знаю сам перед чим дуже так захотілось. Тай бісова онцихристова журба... чого вона справді так ув'язла? Стривай, я її вижену! (Хомка приносить горілки і меду). Отсе так до діла! (П'є). А суча, яка гірка! Як се її п'ють багато! Випий лиш ти Катю!

Катерина. О ні, щур її! Я од роду не пила, і не знаю, яка вона й є.

Сава. Та я й сам не пивав її ніколи. Тепер тільки так, тим що й я був колись козак! Колись!.. А того, що було колись, того нема уже і не буде! Геть дияволова журба! Щоб тебе пранці з'їли! Випий бо, Катю!

Катерина. Дали - бі не хочу, дай лучче меду. (Сава дає їй меду, Катерина п'є, дитина прокидається). От бач, годувати треба.

Сава. За твое здоров'я, Катю! (Співає).

О, щось мені, братці, горілка не п'ється,
Печаль коло серця як гадина в'ється.
Нехай вона в'ється, вона увойметься
Тоді увойметься, як добре нап'ється!

От і повеселіло. Гарна пісня, Катю.

Катерина (усміхаючись). Як же?

Сава (обнімає її). Сміється моя Катя, мое серце. Ач, які у тебе очі карі та ясні, дай поцілую!

Катерина. Стривай, дитина! (Цілує Саву, потім дитину).

Сава. Воно уп'ять уснуло. Положи, нехай спить собі у колисці. Не руш, положи!

(Катерина кладе дитину, Сава цілує її)

Катерина. Буде вже.

Сава. Чого там буде, коли пити навчаюся. Козаки наші навчаються пити у таборі, а я так у світлиці з жінкою. Ха - ха - ха! Отсе так! Сава Чалий горілку п'є! Треба записати той день, коли почав. Стривай! І ви нап'єтеся сьогодні, чуеш, Хомко? (Сідає коло стола і пише).

(З - за сцени чути великий шум. Хомка прудко вибігає з світлиці. Сава кидає перо. Катерина підбігає до вікна, але зараз з криком відскакує)

Сава. Що там?

Катерина. Лишечко!

Сава (дивиться у вікно). Що се? Либонь наші козаки! Чи чорти, чи що? Чого вони пруться, аж ворота ламають? Чого вони од мене хочуть?

(За сценою чути голоси: Пустіть нас! старих товаришів! пустіть нас!)

Сава. Отсе що?

Сцена III

Двері отворяються. Входять Андрій, Микита, Грицько, Степан і другі конакі

Микита. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маєш? Що, пане Саво, признав нас?

Сава. Як не признать старих товаришів! Ну, що скажеш?

Микита. А що скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. (Побачивши Катерину) А, здорова була, моя пані! Мати тобі чолом наказує. А що, пане Саво, мабуть несподівані гості приїхали? Чи привітаєш?

Сава. Жалко мені, що ви опізнилися, мої друзяки. А то от господь дарував сина, ви б у мене на христинах погуляли, коли б першого тижнів за три сюди приїхали. Бде ваша охота, призвольтеся, у мене є що недоїдене та недопиване...

Андрій. Гарно ж ти нас привітаєш! Ні, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розщитати!

Ничипір. Еге, лагодись лиш, пане Саво, скоріш, та веди нас у комору свою, що збудував для своєї худоби, та оддавай нам ті подарунки, що ми тобі колись підносили.

Сава. Я заплатив за їх тоді, як під Немировим оттут недалеко за вас бився. Тоді я заплатив за їх своєю кров'ю. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви мені були винуваті, так ви вже мені заплатили—тоді, як надо мною познушалися, тоді ви мені заплатили.

Андрій. Правду кажеш ти, що ми були тобі винуваті. Ми тобі й досі винуваті, і отсе прийшли з тобою розплатитися. За твою окаяну зраду та бісовське лихо, що ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розщитаємось лишень, пане Саво!

Сава. Кажіть напрямки, розбійники: ви хочете мене вбити?

Грицько. Ні, пане Саво: ми до тебе на христини приїхали.

Сава. На двоє баба ворожила! (Виймає шаблю).

Ничипір. Бач, який бойкий! Ану лишень, покуштуй отсієї. (Кидається на Саву з пікою. Сава шаблею перебиває піку надвое і звалює Ничипора з віг). Одолила дияволова сила!

Андрій. А, бісів син! Здорово йому диявол помага!..

(Всі козаки, перехристившись, кидаються на Саву, Сава з усієї сили довго відбивається від них шаблею, але нарешті Андрій вибиває її. Сава, з усіх боків підпертий піками, опускає руки)

Грицько. А що? Годі тобі вередувати! Заколемо його!

Катерина (що весь той час стояла бліда і здеревіла позад Сави, не самовито кидається по хаті). Ох, моя матінко! Ох, боже ж мій!.. Та спаси ж нас бідних!.. Ой!

Степан. Відьма, відьма! Дивіться!

Катерина. Саво, мій Саво!..

Сава. Боже милосердний, твоя воля небесная! Не zostав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої! Не покинь сиріт твоїх!

Гнат Голий (вбігає прожогом). Чого ж ви закуняли над їм, братці? Хіба не бачите, що вона вже шепче... уже й хмара на-ходить... Ну, оттак його! (Проколює Саву).

(Катерина несамовито кидається в вікно)

Андрій. Отсе тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

(Всі козаки колять Саву з приговорками)

Катерина. Ой! (Кидається з вікна до Сави).

Сава. Прощай, моя Ка-тя... (Умирає).

Катерина. Ох, дитина, дитина...

Гнат Голий (підбігає до Катерини). Катерино, будем люби- тися... я тебе обороню... (Катерина б'є його кулаками. Гнат віби падає). Ох, відьма... не зможеш... пропадаю...

(Всі з піками кидаються на Катерину)

Андрій (коле Катерину). А, бісова, уміла чарувати: мабуть ко- зацького списа і чари не беруть!..

Гнат Голий (встає і теж коле її з великою радістю). А, добравсь я до тебе!..

Катерина. Си-нку!.. (Умирає).

(Тимчасом Мотря вхопила дитину і віддала Хомці, котрий прожогом вибігає)

Ничипір (підходить до колиски). А, те ще маленьке! там такі пелюшки багаті!

Андрій. А що, і його хіба?

Степан. А тож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрищене!.. дали-бі, нехрищене!..

Андрій. Ану, хлопці, того байстрюка! Ну, швидше!

(Козаки біжать за Хомкою)

Степан. Ну, слава тобі, господи, рішили супостатів! Пра- ведно сказано, що господь милосерд. Вже хоч як не прись дия- волова сила, а хто з благословенієм божим супроти її піде, так хоч як, а все таки одоліє.

Андрій. Вічно будем ми дякувати пану Гнату: він дияволь- ську силу поконав! Йому й слава, йому й честь.

Грицько. Та щож, як ти хочеш, Гнате, а я і перш провідав про сев. Дали-бі, се я знав усе, пане брате!

Гнат. А коли знав, так чому ж не сказав?

Грицько. Та я ж казав!

Гнат. Так?

Грицько. Та мабуть, що так!

Андрій. А що, панове, послухайте лиш мене! Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не схоче після того, що ми йому нарobili. Виберімо лиш собі пана Гната Голого!

Грицько. А що? Хіба достойнішого нема?

Степан. Він диявола одолів!

Всі. Так, так!

Гнат. Що се ви задумали? (Чути шум за сценою). Ге, дивіться, мабуть батько!

Андрій. Нехай почоломкається з сім'єю своєю!

Сцена IV

Павло з козаками і Лисецьким.— Хомка вертається з дитиною

Павло (з жахом закриває очі). Боже мій міцний! От що нарobili! вовкулаки! І дитину... маленьку, невинну!.. і ту хотіли убить! Боже мій праведний!

Гнат (у бік). Лишечко!

Павло. А, ти тут! Добре! Може, пане Гнате, другого зрадника треба покарати!

Всі. Що се? Що се?

Павло. Шалені! попелелись з їм здуру як з дубу. А ми з паном гетьманом полонили ляхів, що їхали Саву обороняти, і поспішали зупинити вас; та ні, пізно! Защо ж ви жінку убили? Нехристі! А се все він! Ану лиш, кажи ти, ляхку!

Лисецький. Ви загубили Саву за те, що він до вас був приятний, а Гнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого й думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецьпольського. Він і Саву на се підмовляв і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецьпольського. Гнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти мені казав, що таки Саву згубиш, а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам боживсь мені, що у сім ділі помагатимеш. Що? відрікаєшся станеш?

Гнат. Я тебе і не знаю і ніколи не бачив!

Лисецький. Е, а отсі листи не ти писав? Дивітесь, панове!

(Показує листи. Всі стоять остовпілі від здивування)

Грицько. А що, не казав я? От щоб мені тее та сее, коли я та не прочував отсього! Тим то він мені так і вадив! Еге! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

Гнат (на колінах). Панове мої! се хтось підписавсь під мене. Крий боже, я сього не знаю! Щоб я луснув, щоб мене чортів живого розшматували, коли я що знаю! (Христиться). От щоб мому батькові і матері казнащо було, коли отсе правда!

Всі. Брешеш, зрадник!

Гнат. Ой, простіть мене, братечки! Дали-бі, се нарошно на мене! Отже я вам скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! не буду! простіть!..

Павло. Чорт!

Гнат. Ой, пустіть душу на покуту!..

Павло. Нема покути для диявола! Здихай, шельмованець!

(Коле його. Всі кидаються на Гната і проколюють його піками. Гнат, важко здихнувши, умирає)

Степан. Обніс сучий син неповинних. Ох покарає нас господь за се! Гетьман наш бідний! що ми йому й казатимемо!..

(За сценою чути несамопитий крик. Вбігає Петро Чалий; козаки потупляють очі в землю)

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА НІЧ

Трагедія

Так освободився народ руський з - під іга ляхького єгипетського

Ой у нашій у славній Україні,
Бували колись прешрашні злигодні,
бездольні години.

Ніхто вкраїнців не рятував,
Ніхто за їх богові молитв не посилав,
Тільки бог святий наших не забував...
Отже й пройшли, ізійшли залі
невзгодины :
Немає нікого, що б нас подоліли!

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Переяславський староста.
Анастасій, священник.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанаас, його племінник.
Чужестранець, Лисенко.
Єврей Оврам.

Зацвиляховський, польський
офіцер.
Марина, сестра Лисенкова
Козаки.
Переяславці.
Польські жовніри.
Хор.

Діється в 1649 році в городі Переяславі під великдень

СЦЕНА I

Петро і Чужестранець

Петро

Чи се б то й правда так, як ти казав?

Чужестранець

Чи Дніпр у вас так широко розлився,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?.. Все Задніпров'є,
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки,
Вівчар міня на спис свою гірлигу,

Забув плугатар ниву : леміші,
Серпи ідуть на військове діло;
Старі на конях їздють, і жінки
І діти поробились козаками.
Щодня біжать до гетьмана кравчини,
Страшнее військо стало. Лях, єврей
Не мають місця голови сховати.
В Покутті, по Подоллі, по Волині
Всі городи повизволялись: скрізь
Побили старостів, повипихали
Жовнірів, замки оддалися із - сили,
В церквах ніде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кроваву одежу,
Йдуть козаки до церкви дякувати богу.

Петро

Не дурно кажуть: сподівайся на бога!
Він милосерд, хоча і покарає,
А все таки і змилюється вп'ять.

Чужестранець

Хіба об сім у вас нема і вісти?

Петро

Та щоб тобі сказати, чоловіче!
І рад би в царство, та гріхів багацько!
Що зможе бідний город?.. Як свиріпи
У просі, так у їм ляхів.
Які були щодужчі і завязтіші,
Ті порозходились, або й побиті;
Зостались тільки діти, немошні,
Жінки та зрадники. Знайшлись би може,
Що й стать на ворогів були б очі,
Так проклятуші все в нас одняли.
Ані шаблюки ні рушніці, ані грошей...
Що діяти?— Гаразд, де сила є!

Чужестранець (показує на груди)

Тут наша сила! (Показує на небо). Там надія наша!
Я чоловік бувалий, много бачив;
Багацько й сам одбув і бід і лиха:
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут у грудях

Дві кулі вліплено...
Хоч золотом всього мене обвісь,
Воно не буде того кошту мати,
Як отсі рани; через їх я мушу
Усякому вкраїнцеві сказати:
Дивись і знай, що я служив родині;
І ти, мій брате, так служить їй мусиш!
От і тобі, добродію, скажу я:
Ви, бачу, всі жалкуєтесь на лихо,
А вислобонитись — нема в вас сили.
Коли б хто оступавсь за вас, так так!
Тоді б ви добре зачимчикували!
Нехай чужі на смерть за вас ідуть,
А ви кричатимете: отто слава!
Нема ляхів, вже ми усіх побили!..
Наш пан Хмельницький ма велику силу,
І помігти всім городам радніш;
Але він тільки посилає поміч
До тих, котрі самі попіднімались.
От бач в Каньові; се вже я сам бачив.

Петро

А розкажи, як діялось в Каньові.

Чужестранець

А от як: бач, в суботу се було
На масниці. Усі ляхи й євреї,
Понапивавшись, з вечора гасали,
А ніччю, п'яні, де хто впав, там ліг.
О - півночі задзвонено у дзвін;
Скрізь запалав огонь; шумить, бряжчить;
„Смерть ворогам!“ луною віддалося.
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збиратись,
Звістили старосту, — той, проклятуший,
І в городі не був: весь день гуляв
В монастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і паплюг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк — вже трупом
Повнісінькії улиці набиті;
Ізбіглося військо; поки вшикувались,
Нарештували самопали і гармати,
Обвидніло. І почалася валка!
Години не пройшло, вже руським гибель

Зовсім припала. Староста у город —
І висилає каштеляна: „Ке, скажи їм,
Що я на всіх їх ласку покладаю;
Нехай лиш скоряться“; Той тільки ввійшов,
Не спів роззявить рота, так і гепнув!
— Коли вмирать, так помремо! усі
У в один голос закричали. — Ріжте,
Конайте нас, ізгинем козаками! —
Скажений староста велів за сев
Губити всіх, все різати й губити:
Старих, малих, ні жодної душі
Щоб не зосталось. На такі заклази
Піднялося кроваве ігрище;
Зачадівся зо всіх кутків Канів,
І сніг од крови танув, як од сонця.
Аж до півдня їх різали без шани;
І всяк, кому приходилась черга,
Закрие тільки очі, скаже: боже,
Твоя ест воля! З тим і вік кінчає...
Як тут господь зласкавився над їми:
Де не візьмись кравчина гайдамаків
З Лисенком — геп! і оступили город.
Ляхи, почувши, кинули різню,
І поспішали боронити замка.
А руські, одлигнувши, попридбали
Оружжя, та з середини на їх...
Мик-мик, мик-мик, а вже Лисенко
Й у замок скочив. Сучі вороги
І уха попускали. А Лисенко
Як подививсь, який справляли бенкет
Вони над руськими, гукнув своїм —
Щоб всіх ляхів, євреїв, уніятів,
Всіх до останку ізгубити. Се,
Казав, їм буде дяка за невинних.
Із половини прощогоного дня.
Весь понеділок до вівторка вранці,
Давали недопіркам добру шану:
На Тясмині аж горку нагатили
Єврейським трупом, ввечері і вранці,
І вніч і вдень все різали; сім тисяч
Католиків пропало як собак;
Жінок, дітей і винних і безвинних,
Всіх ізгубили
В вівторок нікого було вже бити;
У монастир по старосту послали;
З своїми, все мосцївими, панами

Приїхав він, забитий у кайдани.
Увечері усіх панів спекли,
А старості злупили шкіру. Так
Пімстилися над ворогами наші!
У середу усі церкви відперли
І правили молебень богу в дяку.

Петро

Гаразд так лучилось. Бач, козаки
Наскочили, а то б усі пропали —
А ні за віщо. Так то, брате, й нам.
Що зробим ми, хоч і піднімемося?
Поб'ють, як ту траву; у нашім краї
Від козаків не діждешся підмоги.

Чужестранець

Нащо вам їх? Ви самі козаки.
Хіба чого каньовці сподівались?
Кому неволя замоторошніє,
Тому все рівно — жити, чи умерти,
Той смерги сам жада. Ні, пане брате
Або вже ви ляхами поробились,
Або ляхи не зобижають вас.

Петро

І де то вже не зобижають, брате!
Якби ти бачив — рчора, о срамота!
Як уніяцький бискуп до костьола їхав
На литанію, а його коляску
Везли дванадцять чоловік із руських,
Євреї був візником! Он, погляди,
Сьомиця біла, завтра великдень,—
А ми не знаєм свята, і в церквах
Всі дні служення не було: прокляті
Євреї нас не впускають в божу церкву,
На откупі святее держуть. Добре,
Як завтра скинемося чим заплатити,
А то прийдеться й празника не знати.

Чужестранець

І се у вас ніхто й не ворухнувся?

Петро

Дві чвари, брате, в нас було за рік.
Та що ж з того? Ляхи зараз дознались

Переловили, пов'язали, повели
До старости — там їм була погибель.
Надіялись було ми на одного,
Того уже нема!..

Чужестранець

На кого ж?

Петро

От на того Лисенка, що казав ти.
Бо він, коли ти знаєш, чоловіче,
Із нашого Переяслава. Років
З п'ять є тому, як він нас одцурався.
Він був козак, і не злюбив кормиги.
Коли на нас господь наслав недолю,
Так він не стерпів, позбирав декого,
Тай учинив против ляхів тривогу.
Але було не з силою. Ляхи
У сто разів були від наших дужчі.
Поки вони зібрались, аж Лисенко
Й козацькі всі товариші його
Якраз у глибці в пана опинились.
От староста і призива до себе
Лисенка, і допитуватись взявся;
А той, як з їм балакав, та як хватить
Пістоль у його, та як свисне в груди,
Та у вікно — юрба ляхів за їм,
Кричать, гукають — він собі байдуже —
Та набіжав до Альти на провалля,
Та в Альту; тут за їм, мов та крупа,
Посипалися кулі. Бог поміг,—
Ні жодная його не зачепила,
І переплинув він собі щасливо
Аж на той берег. З тій пори вже ми
Не бачили його. Ляхи шукали,
Півчверта-ста червоних намагались
Тому, хто приведе його: та дарма.
Отсеж як чутка пронеслась у нас,
Що він воює та ляхів псує,
Так поговорював у нас народ,
Що може він, як не забув своїх,
То може й прийде вислобонить нас.
Ех, братіку! надіялись було ми,
Та надія наша пропала.

Чужестранець

А чом?

Петро

Хіба не чув про ту причину,
Що з ним була: сердега воював,
Та вже довоюювався. Вишневецький
Піймав, його в Немирові, казали.
Не знаю; кажуть, може і брехня...
Та вже б тобі про сєє знати лучче.

Чужестранець

Та чув і я... носилась чутка всюди.

(Дзвонять)

Петро.

Ну, слава богу! (Здіймає шличок і христиться).
Се мабуть пан-отець наш Анастасій
Вблагав євреїв, дозволили служити.
І то, сердешний, вчора цілий день
Ходив збирати гроші по дворах;
Так сучі євреї за кожную службу
По півдєсятка злотих дублять. Ох,
Тепер то... може й завтра на великдень
Достанеться ще богу помолитись.
Як спом'яну я прошлі давні роки,
Аж серце рветься. То була година!
Було — сподобить нас господь діждати
Великодня, то аж неначе світ
Повеселіша; все так приязно,
Так радісно; як прийде світлий день,
Кожнісінький і горе позабуде;
Ніхто тобі смутненько не погляне,
І всі від серця дякують все богу.
А що тепер! О, боже милосердий,
Навіщо так дітей своїх караєш!

(Здихав)

СЦЕНА II

Опанас прибігає і ревно плаче й голосить

Опанас

Ох, дядечку! Ох, бідна голова!

Петро

Господь святий з тобою, Опанасе!

О п а н а с

Ох, дядечку-голубчику! Ох, лихо
Біда тай годі! матір узяли...

П е т р о

Хто? як? куди?..

О п а н а с

До старости жовніри повели;
Голодна смерть, казали, буде їй.

П е т р о

Ох, мати божа!

О п а н а с

Ох, дядечку! Біда зовсім, тай годі!
І говорив же: мамо, цур йому!
Ну що, як чорт який ізійде? Ні!
Ти, каже, тільки ляку напустив:
Вони тепер не зайдуть. — Ог
І празник нам! Ох, лихо нам тай годі!

П е т р о

Щож лучилось? Кажі бо швидше!

О п а н а с

Та гсеж паски! Бач, залумала пекти!
Я і казав, крий боже, як казав!
Щож? Не послухала. Як я казав,
По-мойому і вийшло. Тільки в піч
Сажати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати, як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухватили бідну за волосся,
Та з хати, — я до них, вони мене
Шгирхнули в груди — отже як,
Крий боже, досі, дядечку, болить.
Вони її поволокли із хати;
А я за їми, кланяюсь, прошу їх:
Змилуйтеся, кажу, панове добрі,
Не поробіть безщасного мене!
Не мучте бідної матері!.. Прохав,
Прохав, прохав, — вони ні півсловечка.

Я все за їми йду, та все прохаю.
Один мені і каже: йди ти к злидню!
Псяюха, твоя мати, руська сучка,
Іздохне з голоду в льоху у панськім.
Та як схватив мене, тай кинув геть.
А мати — більш її уже й не бачив!

Петро

Сестра моя, безщасниця!

Опанас

Ой, дядечку, дайте ж мені пораду!
Щож тут мені вже на світі робити?

Петро

Яку тобі пораду дам, небоже?
Хіба з тобою плакать та терпіти?
О боже наш! нащо так прогнівився
На нас! Молися богу, Опанасе!
Де чоловік не в мочі допомогти,
Так треба допомі од бога ждати.

Опанас (хлипа)

Що буде з матір'ю!.. Ох лихо, лихо!

Чужестранець

Чогож голосиш там? Чого нявчиш
Дівчачим голоском? Срамота! Хлопець,
Козак!.. Мала дитина так не буде
За матір'ю ревіть, як ти ломака!
Чи ляльки батько не привіз із місця?!

Петро

Послухай, чоловіче; се уперше
Побачилися ми. Я ще й не знаю,
Відкіль ти й що такеє. Ти удався
Мені таким і приятним і добрим,
І я признав за наського тебе.
Тепер, не знаю... Будь ти, чим еси,
Тільки коли хто вірує у бога, —
Той уважає за великий гріх
З чужого лиха глумувати. Ти чужий,
Тебе ніхто не утісня, не мучить,

Іди ж, будь ласка, пріч од нас безщасних.
І не глузуй над бідністю, бо є
Такий на небі, що той глузд почує!

Чужестранець

Тебе бо, дядьку, лихо з глузду збило!
Коли б ти втяв був, що я говорив,
Так ти б сього і справді не варнякав.

(Опанасові)

Жінкам та дітям можна квасить губи,
А не такому гайдуку, як ти.
Чи таки сльози помогтнуть лиху?
Чи вернуть тобі матір? Се вже справді
Переродились наді руські... Як?
Прохать ляхів, до ніг їм припадати,
Дорогу злодіям сльозами гладить?!
Не сльози поміч в лисі, а залізо!

Петро

О, що бо ти се кажеш, чоловіче?
Ну, хоч би деяк він на те пішов,
Із матір'ю нещасною щоб сталось?

Чужестранець

Нікчемні ланці! Кваші ви, лапури!
Та вам ще не такого лиха треба!
У сто разів господь на вас послав би
Нещастя, бо ви стоїте сього!

СЦЕНА III

Анастасій з плащаницею, за їм народ

Анастасій

Нащо, кажу, ви біжите за мною!
Гріх дарма лихо накликає на себе.
Гей, братці, розійдіться, розступіться...
Подумають, що чвару зняли.
Кажу вам, розійдіться: ви нічого
Тут помочи не вдієте, собі
Пеню тільки з дурниці вчините.

Народ (кричить)

Як можно? як се можно? Плащаницю?
Святую! Як? єврейськими руками?

Ми гроші заплатили; ми насильно
Закажем, щоб молитись нас пустили!

Анастасій

Святеє діло боронити віру,
Родину і закон свій. Бо котрі
Те роблять, ті перед вічним богом
Велику честь і славу залучають.
І ви б так добре, діти, учинили,
Коли б при іншим це було случаї.
Бо хто без всякої підмоги йде
На смерть, хоч будь воно й за праве діло,
Той душу й вік свій загубляє дурно,
І сам собі погибель заподіє.
Оттак, бач, вам: що зробить ваша кучка?
І вас пов'яжуть і поб'ють, і другим
Наробите ще горя: дозиратись
І більш втіснити стануть; і тоді
Не те, щоб бог прийняв усерд'є ваше,
А ще за тих, кого в напасть введете,
Пред богом відповідь дасте. За кого
Отсе ви піднялися? За мене?
Та я від сього умиваю руки!
Коли вже бог священника свого
Не рятував, чого ж ви заходились?
За церков, за христа? Господь небесний,
Коли б йому було угодно тєє,
Без вашій помочі їх покарав би:
Огненні ріки нізпустив би він
На ворогів своїх, коли б схотів —
Бог милосердний. Його милосердію
Кінця нема. Він ворогів своїх
Прощає й милує. Смертельний гріх
Занапащати душу дурно. Відступіться!
Я боронить святую церков мушу,
Бо я її послужник. Хай потягнуть
Мене в темницю, хай катують, мучуть:
Не перший мученик од їх я буду;
А ви ідіть собі, молитесь богу,
Терпите, плачте, вп'ять таки молитесь
І вп'ять терпите, бо і бог терпів наш.
От лик святий, із їм я умирати
Готуюсь: іменем його — ідіте!
Чого ж ви ще хиляєтесь? розходьтесь!
Воїстину скажу вам: хто не піде,
Той буде супротивник богу й церкві.

Народ

Та як же ми тебе покинем?

Анастасій

Хто вам сказав, що я
Боюся смерті? — Ні! За віру вмерти
Моя потреба перша. Вам же, діти,
Не подобає погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкаві, уважте
Мені, священику своєму! Ради христа
І матері його пречистій і святих,
Ради великодня, що наступає...
Розходьтесь, діти... Що ви стоїте?
Ідіть же! Проклят той, хто з вас посміє
Не слухати мого глаголу!!

(Народ починає розходитись)

Добре!

Скажу вам: добре, — сто разів скажу;
Неначе камінь спав з душі у мене!
Тепер я весело піду на смерть!
Благословить вас бог, отець небесний!
Моліться, діти! Він, отець наш милий,
Змилується над дітьми.

Петро

Скажи, будь ласкав, що се за новина?
Дивлюсь і слухаю, й не втяв нічого.
Дзвонили к службі: пан-отець з народом
На ринці опинились! — Чи нова
Пеня настигла?

Анастасій

Не дуже то й нова.
Зібрав був грошей я, і заплатив
Єврею Овраму за святую службу,
З умовою такою, щоб сьогодні
І азвтра не було запрету. Він
Оддав ключі; ударили у дзвін:
Ізбігся люд; я службу був почав
І, так як то закон повеліває
Христові страсті споминать сьогодні,
Взяв плащаницю з алтаря й несу....
Як тут у двері єврей й закричав:
За плащаницю треба особливе

Платити. Я йому й кажу: змилуйся,
Я вже віддав тобі. Чого ж ти пнешся?
Ти ворог божий, єврей, не слід тобі
Ходить сюди, як служиться. А він
Схватив із рук у мене плащаницю
Й давай її ірвати та тріпати...
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг із церкви й прямо
До старости — жаліться на нас.

СЦЕНА IV

Зацвилюхоський з жовнірами й єврей Оврам прибігають

Зацвилюхоський

А осьде він, мурмило довгогривий!

Оврам

Так, він, вельможний пане! Він — розбійник!
Він бунтовник! Се утікать хотів!

Зацвилюхоський

Не утече, кабан. Гей, хлопці, швидше!
Гей, оступіть лишень його шаблями!
Ось ми йому дамо, як утікати!

Анастасій

Не думав я й не думаю втікати.

Оврам

Ні, ні... Вельможний пане, ні! Він бреше!

Анастасій

Язик єврейський бреше. Що ви привели
По одного ватагу цілу?

Зацвилюхоський

В тюрму тебе узяти, вражий руський.

Анастасій

Озьміть. І коли б ви малу дитину
Прислали взять мене, я все б сказав:
Озьміть!

Зацвилюхоський

Ач, дияволове руське серце!
І не змінивсь в лиці.

Анастасій

Чого ж змінитись?
Ви думаете, страху завдали,
Як вас сюди ватага приплелася?
А що казав Христос наш, як євреї
Прийшли по його? Легіони б цілі
Небесних янголів явилися зразу,
Коли б я захотів.— Тим я скажу вам,
Що проти вашого заліза в мене
Є оборона й поміч ще кріпчіша...
П'ять слов сказать і де б взялася поміч...
І вся б ватага ваша вмить розбіглась.

Зацвилюхоський

А що він каже це — сей хлоп, шизматик?

Анастасій

Те я кажу, що лишні отсі шаблі;
Вони б мені нічого не зробили,
Коли б я сам не покоровсь.

Зацвилюхоський

Мовчи!

Анастасій

Мовчатиму.

Зацвилюхоський (Овравові)

Кажі ти, що він діяв?

Оврам

А як же, пане! Чвару піднімав!
І справді чвару. Заплатив він гроші
За службу... Але в їх є полотенце,
Що на сей день розстелють серед церкви,
Та поспівають трохи, та усі
І лізуть цілувати. Він же грошей
Не дав за се, та ухопив, тай хоче
Нести посеред церкви розіслати...

А я стою коло порога й бачу...
І тільки він на голову нап'яв,
А я у церкву: гроші, кажу, гроші!
А сучий піп не те, щоб покоритись —
Ще лаятись, а люд увесь на мене,
Та так, що трохи не забили, пане.
От справді, пане, трохи не забили!

Анастасій

Ти брешеш!

Оврам

Ні, то він все бреше;
А я так отак правду говорю!
Він з церкви вкрав його: спитайте лиш!

Зацвириховський

Украв? А? а?

(Анастасій мовчить)

Мовчить, так кориться. Ну, де ж сховав?

(Анастасій мовчить)

Кажи, де дів те полотенце?

(Анастасій мовчить)

Кажи.

(Б'є його по щоці).

Анастасій (підставляє щоку)

Бий удруге.

(Зацвириховський б'є)

Чужестранець (підходить)

Стривайте. Чи не гріх се таки вам
Так ізнущатись? Защо ви б'єтеся?
Мерзенному єврею, бач, захотілось
Поглумувати з христ'янина! Ти, Оврам,
Чи як тебе зовуть, єврейська пика, скільки тобі
за плащаницю грошей?

Оврам

Та вже дасте хоча десяток злотих.

Чужестранець (кида йому гроші)
Озьми хоч двадцять, сучий син, падлюка!
Тай убирайся ік чортам у пекло.

Оврам

Щей лається? (Тихо). Так, справді двадцять злотих.

Зацвириховський

Що ти за чоловік?

Чужестранець

Я прохожаний.

Зацвириховський

Се гарно. Гей, сюди лиш, хлопці!
Озьміть лишень отсього мацапуру!

Чужестранець

Защо?

Зацвириховський

За те, що ти мені здаєшся бісом.
Як подивись на тебе, так тільки
Тобі йти по дворах шматків прохати:
Сліпий, кривий, обшарпаний з одежі
А гроші як полову розсипає!

Чужестранець (підходить до його й показує
йому тихо щось похоче на лист паперу)

Не комезись. Гляди.
Я завтра сам до старости піду.
Погано глядите ви своїх руських,
Ідїть собі, а я до їх пристану.

Зацвириховський

А, добре, знаю. Розступіться, хлопці!

(До Анастасія)

Іди собі хармаркати у церкву
Над полотенцем, як казав Оврам.

(Овразу)

А ти єврейська пика, щоб не смів
Ти цілий тиждень докучати нам,
Бо гроші оддали тобі усі.

О в р а м

Твоя в сім воля, мій вельможний пане.
Я б і не те, та сее вам ізвісно...
Велику пошліну за одкуп правляють.
Ще тільки попрохав би щось вас, пане,
Бач, завтра в їх аж двічі з корогвами
Круг церкви ходють...
Так щоб іще за корогви щонебудь.

Чужестранець

А скільки?

Зацвириховський

Як, єврейська утроба!
Стривай, от ми дамо тобі! Геї, хлопці!

О в р а м

Ох, паночку! ой, лишечко! Простіть!..
Змилуйтеся, не буду, я не буду...

Зацвириховський

Гляди, не дуже...

О в р а м

Ні, я так... нічого...
І справді, так... нічого... я нічого...

Зацвириховський.

Ач, бісів єврей, злякався!

(Тихо чужестранцеві)

Добре добре. (Відійшли).

Анастасій (чужестранцеві)

Що ти ні єсть, чи з добрiстю чи з змислом,
Ти добре діло нам зробив. Спасеть
Тебе господь! Тепер, хто хоче, люди...
Збирайтеся. Ходім молитись богу.

(Народ збирається)

СЦЕНА V

Герцик з товпою хлопців

Герцик

Ні, братці, ні; се вже хоч як, так ні!
Терпіте, коли хочете, я ж... спасибі!
Хоча і пропаду, нехай же знає
І він як зачіпав мене.

Петро

Що він?

Один із хлопців

Послухай, брате; що ти зробиш криком,
Почують...

Герцик

Що? Ти думаєш, що я
Такий, як ви? Ні, братці, знайте,
Що батько мій полковник був, еге!
Він, бісів, що хіба? Адже, я бачу,
Він дума, що тепер, як вже Лисенка
Нема, так він, що хоче, те і робить!
Ні, друже, стій! Ще я живий, здоровий
На твою голову.

Дехто з народу

Що, і тобі погано?!

Герцик

О, трясця їм! Погано? От! — Та їм
Ще поганіше буде. (Оглядається кругом).
Е, тут багато вас! Та все знакомі,
Усі колись були нам приятелі.
Ото лиха година! Перш як часто
Бувало бачились, як ще покійник
Отець живий був, а тепер забули.

Один з хлопців

Ні, пане. Вже за кого, а за тебе
головами радніші наложити!

Герцик

Ви знаєте, хто я?

Другий з хлопців

Пан Герцик.

Герцик

Мій батько вмер за вас, як із покійним
Лисенком ви хотіли підніматись,
Умер за всіх у муках, у тортурах...
Не показавши ні на кого, все
Прийняв на себе,— ви ж мене забули!

Один з народу

Його отець був добрий чоловік!

Другий

Спасенная душа!

Один з хлопців

Ні, пане, не забули. Що ти хочеш,
У всім тобі радніші послужити!

Герцик

Якого ви ще лиха не терпіли?
Ще як хіба з вас ворог не глуливсь?
Псу лучча честь, ніж кожному із вас!
Чого ж ждете ви?

Анастасій

Божої ласки!

Герцик

Бог бачить наші біди, бог нам буде
Помошником. Послухайте лиш, братці:
Ви терпите усі, а я не хочу.
Із вас глумуються, ви їм покірні;
Я не такий! Мене не зачіпай!..
Послухайте лиш, товариші. Вчора
Й мене з'обидив староста проклятий:
Одняв у мене заручену дівку,
Лисенкову сестру, мою коханку,
Одняв і держить в себе, мість паплюги.

Я був хотів до себе на весілля
Вас звати після свят; а він украв,
Вхватив її, як вовк ягня, до себе.
Почувши, що Лисенка вже забили,
Він дума, що тепер його вже воля
Знущатись над його сім'єю. Братці!
Багато вам ляхи робили лиха;
Ви все терпіли — я терпіть не хочу!
Піду до його зараз, тай уб'ю...
Уб'ю... отсим пістолем вистрелю! От-як!
Що після буде, хай і буде! — Лучче
Смерть, ніж така недоля і поруга!

Один з хлопців

Молодець!

Другий

Добрий Герцик чоловік!

Третій

Щире серце!

Четвертий

Його батько вмер за нас!

П'ятий

Він сирота!

Шостий

Сирота! бідний сирота!

Сьомий

Не дамо погибати Герцикові! Самі погинемо
за його!

Один з хлопців

Лучче смерть, ніж наруга, говорили діди наші.
(Народ турбується; шум, шопотня)

Анастасій

Пан Герцик! Нащо ти людей турбуєш?
Схотів пропасти сам, так пропадай.
Навіщо ж ти підмовляєш і других?

Герцик

Пан-отче!..

Анастасій

Послухайте, міряни! Хто з вас піде
За їм, той буде ворог християнству,
І я, по власті богом мні наданій,
Запрет на всіх кладу проти закона
Так діяти. Тепер свята субота:
Тоді хотіли в церкву, от і можно!
Відперта церква. Щож ви стоїте?
Ходімо. (Повертається; народ стоїть).

Герцик (в серцях кидається до його)

Ти мабуть з'їв од ляхів прочуханів,
Ну, їж; ну, кланяйся їм — вони ще раз
На щоках обірвуть тобі волосся!..
Чого ж ти люди добрі зводиш, попе?

Анастасій

Ходімо, добрі люди, швидше в церкву,
Бо сонечко звернуло вже на захід.

Герцик

Стій, стій, не ворухись! Я дам тобі!..

Петро

Семене, що ти? Блекоти об'ївся?
Гов, хлопці! Що ви стоїте, безумні?
Не бачите? Він мабуть одурів!
Священика!.. Ах, бісів син, анцихрист!
Ох, супостат! Рука твоя проклята
Посміла!! (Народ оступа Герцика.) В'яжіть його!

Герцик

В'язать? Ах ти, стара собака!.. Як?
Мене в'язать?.. Кишки тобі скоріш
Я розв'яжу шаблюкою сією,
Ніж ти до мене смітимеш торкнутись!
(Обмахує коло себе шаблею)

Стогадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірків, перевертні,
Ви — байстрюки, жіноцькі підхвістки!

Юди всі, христа продали вдруге!
Вам всім, бачу, дать по десятку злотих,
Так ви хоч зараз в нехристі радніші...
Чорт з вами! (Обертається назад).
Будьте ви прокляті повік
Од бога! Хай забуде вас, як ви
Його забули! Йдіть собі на піч
Коло жінок качатись, отто ваше.
А я за себе сам один ще справляюсь...

Народ

Семене! Брате! Ми твої усі:
Роби із нами, що ти схочеш, всюди
Веди нас — вправо, вліво, хоч куди,
На муку, на смерть, в пекло... Ми радніші...
За віру православну, за родину!..

Анастасій

Семене Герцику, утихомирся!
Послухай лиш мене... Твоя єсть воля —
Хоч вважиш, хоч не вважиш, се як знаєш —
Тільки послухай...

Герцик

Що там буду слухать?
Не бійсь, хоч ти і піп і свят закон
Толкуєш, та я й сам, що діять, знаю.

Анастасій

Я знаю й вірю, друже. Ти на мене
Розсердився, та овсі дурно, друже.
Хіба я ражу, щоб ляхам коритись,
Або що? Ні, Семене мій коханий!
Хай бог спаса: душа у мене руська.
І так мені на світі жити важко,
У вічнім пеклі я б радніш прийняти,
Ніж мучитись, на тее дивлючися,
Як віра православная страждає
І добрий наш народ бідує гірко...
Та тільки те, що все мені вас жалко,
Тим жалко, що, мість визволення і щастя,
Залучите ви нове бідування!
Бо з чвари вашої добра не буде;
Половляють тільки та ще більше будуть

Втіснити, от і все! А моя рада:
По-моему, відправить до гетьмана
Хмельницького тихенько і прохати,
Щоб він ізмилювавсь, прислав нам поміч,
Бо ми вже страждемо не вміру. Так!
Тоді б ми вислобонилися, вражих
Ляхів повиганяли б геть відсіля,
І то не так, як виганяли другі,
Що переріжуть всіх та перетоплють!
Спаси від сього, боже! Гріх великий
Відплачують злочинцям по-зłodійськи,
Бо нам не помсти треба, а слободи.

Чужестранець

Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І отсей лист велить вам прочитати (читає):
„Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втісняють руських, і що досі
Не вислобонились Переяславці.
Оттим отсе, кохані православні,
П'ять тисяч війська посилаю в поміч.
Повибивавши всіх ляхів проклятих,
Умісті з нами славте, діти, бога,
Що спас свій люд від тяжкої недолі“.

Петро

Як?

Чужестранець

Так. (Шум між народом).

Герцик

Вони сього не стоять, тай не хочуть.

Чужестранець

Готове військо, я його привідця.
Увечері, як стане вже смеркати,
И католики в костюл свій ізберуться,
Намітьте кожний дім, де лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зараз,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопиться відсіля із пекла.
Уранці всі ви будете слободні,

І день святий великдень буде двічі
Святіш для нас: умісті з воскресенням
Христовим ми святитимемо й наше
З пекельної неволі визволення.
Уранці всі ми будем християни,
Увечері сьогодні будем звірі.
Щоб шани із ляхів не дасть нікому,
Щоб ні одиний не утік від смерти,
Катуйте їх; маленька дітвора
Щоб іспеклась у полоні сьогодні...
Щоб завтра не було тут ляцького і духу:
Бо так велить вам пан вельможний гетьман!

Всі

Смерть католикам! Смерть їм супостатам!
Весь рід скоренимо!

Чужестранець

Не дуже то гвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку;
А ти, роззяво, свою матір. Всім
Розвага буде вранці.

Петро

Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласкав,
Наш визволителю, хто ти такий?

Чужестранець

Лисенко! (Усі в криком до його кидаються; розпроси,
шум, гвалт).

Тихше, тихше!

Голоси

Як? Що? Хіба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи мабуть се брехня, що вражі ляхи
Тебе убили? Ні, увесь на ранах! Правда!
Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! мана!

Лисенко

Ні, не мана — Лисенко, люду добрий!
Лисенко я... Вам чудно, дивно бачить
Мене з труни уставшого? Вам страшно

Мерця живим углядіть! Не дивуйтесь,
Що для свого народа милосердний
Господь творить такі дивні дива.
Я знаю, братці, рознеслася чутка,
Що вороги Лисенка доконали,
Закатували голодом в темниці;
Що обомлілі руки вже не в мочі
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибель і мучення,
Вже не піднімуться, і що одна
Душа його безсильна, дивлячися
На гірку долю милої родини,
Літа над нею соколом по хмарах
І, бачачи братівське лихо, стогне,
І даром поривається, як хвиля,
Що по Дніпру в негоду похожає,
Клеочче, рветься, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити
І вихопитись із стрижня не мусить...
Так, братці, так, ся чутка справедлива.
Я справді вже мертвець. Я вмер для миру
І для себе. Вже я не чоловік;
Вже я не той Лисенко, що між вами
Колись найліпшим козаком здавався,
Й поперед різвої кравчини жахом
На коню вороному вигравав...
Того Лисенка вже нема... Зостався
Якийсь каліка, хворий, перебитий,
Як дерево підрублене... От той,
Що називається Лисенком. Чудо,
Опудало — шуплік лякати, стовб
Потрухлий: от тепер Лисенко ваш!
Так, братці, я вже вмер. Се тінь моя
Прийшла до вас, свій рідний Переяслав
Кохаючи, спасти своїх братів;
Тобі, Семене, узвернуть коханку,
Тобі — твою безщасну матір, церков
І божу службу для тебе, пан-отче:
Усім оддать худобу і слободу,
І відомстити ворогам за смерть,
Так відомстити, щоб через двісті років
Іх правнуки Лисенка споминали...

Петро

Так, він! Лисенко він! Лисенко наш!
Як се тебе я не признав і досі?

Герцик

Мій брате!

Один з народу

Скажи ж нам, як ти визволився?

Лисенко

Через господню поміч. Вишневецький,
Не переспоривши мене у муках,
Що він і я вигадували поріз —
Я на ляхів, а він на руських, хитро
Хотів мене ізлапач, і миритись
Був захотів... А я собі на думці...
Ми вмовилися дати війську пільгу
На місяць. Я ж тимчасом намагався
Убратись у Немирів... Аж на лихо
Вони самі й над нас були лукавіші!..
У-в осени стояв я нишком з лагередом,
Як гульк! опівночі мене збудили
Якісь крики... Прочунявся я й бачу:
Стоять ляхи із голими шаблями.
Я спохватив шаблюку і рішився
Хоч і пропасти, так щоб не без слави.
Оттут то, братці, я руки ізбавивсь
І ока правого, і сі шрами
Скрізь по лицю zostалися з тої ночі...
Я бився, як скажений вовк; одначе
Мене зв'язали й повезли в Немирів...
Аж затрусився Вишневецький, як
Ізблизьку подивився на Лисенка!
Велів вести мене зараз в тортури...
Мене пекли, сікли, обидві ноги
Гарячими залізами сковали
І кинули у льох, щоб з пацюками
Та з жабами голодну смерть прийняти.
Вже сьомий день ізходив я й лежав,
Охлялий, хворий, слабий, ледве-ледве
Душа у тілі, й смерти дожидався...
Як тут мої голінні гайдамаки
В Немирів увірвались. Горе й лихо
Настигло на ляхів! Пан Вишневецький
Мерщій утік. Котрі ляхи поспіли,
Пішли за їм; котрі zostалися там,
У полон'ї та у залізах гинуть...
Почувши мою долю, гайдамаки

Мене мерщій вислобонили. Братці!
Багацько лиха я, ляхам подіав,
Багацько християнських городів
Повизволялись через мене...
А рідний Переяслав мій... Останній
Раз може я над ворогом потішусь,
Нехай же раз сей буде за родину!
Сьогодні ввечері ви всі слободні:
П'ять тисяч війська к вам прийшло на поміч,
П'ять тисяч, братці! Тільки з тим варунком,
Щоб ні одна душа з вас не посміла
Над ворогом ізмилюватись! В серце
Тому меч гострий, хто жалує серцем
Католиків! Удесятеро їм
Відплатимо за наші біди!.. Смерти
Їм мало! Братці! Болісти і лиха,
Скільки їх є на світі, зберемо
На супостатські голови треклятих!..
Хто вигадав сильнішу наругу
Над недовірками, тому більш чести!
Той буде перший поміж козаками!..

Голос 1-ий

Кості їм потрошим!

Голос 2-ий

Огнем палить!

Голос 3-ій

В багні топить!

Голос 4-ий

Всіх догори ногами перевішать!

Анастасій

Лисенко! Ось лиш розкажу тобі
Я приказку.

Лисенко

Аби була коротка.

Анастасій

Коротка. Був собі отець із сином.
Син, на лихо йому, був непокірний,

І все grubив проти отця, й не слухав;
Одначе добрий батько все терпів,
Все одбував, і був до його добрий.
Раз син вельми нашкодив у господі:
Тоді отець розсердивсь, тай прогнав
Дитя своє із дому. Син пішов,
І тільки вийшов із рідного двора,
Прийшлось йому іти через ріку...
Міст розломала половідь. Наш хлопець
Пішов у брод, як ось попав у яму,
І топне.... Бачачи те, батько
З вікна та до його — по саму шию
Ускочив у воду й витягнув його.
Що ж син? На другий день, мість дяки,
Бив батька!.. Ну, скажи ж, будь ласкав,
Що батько з сином мусить ізробити?

Лисенко

Що? Батько хай покине злого сина
І прожене навіки із господи.
А ти, пан-отче, хоч і замовчи,
Бо бачиться, чого ти хочеш...

Анастасій

Добре.

Ти кажеш: замовчи; одначе батько
По-твоєму покинуть сина мусить,
Так знай же, сину, знай і ти, люду добрий,
Що батько єсть — господь наш милосердний,
А непокірливе дитя — Лисенко;
Бо він в святім своїм писанні каже
Не діять лиха й ворогу лихому.
Ти знаєш се; одначе скільки крови, —
Не тільки винної, — такої скільки,
Котра колись покуту переважить,
Скільки пролив ти? Бог усе терпів,
Терпів, поки його святая воля
Терпить воліла, ждав, щоб ти одумавсь.
Ти не одумавсь — бог тебе скарав,
Оддав тебе суровим ворогам,
Одняв у тебе руку, око, тіло
Твое лишив, щоби душа спаслася;
І вп'ять зласкавивсь, як над сином батько,
Од смерти визволив, із пекла виніс
Всеміцною десницею своєю...

Що мусиш ти робить? Гарячим серцем,
Молитвою та добрими ділами
Принести богу дяку... Ти ж що робиш?
Ти б'єш його. Бо знаєш, що спаситель
Сказав: усе, що робиш ти для брата,
Ти робиш для його — добро чи лихо.
А брат твій лях такий же, як і руський,
Все чоловік, все божа твар така ж...
І вам усім не гріх таки? Господь
Почув молитви ваші і нещастя,
Послав до вас свою святую поміч,
А ви зараз, мість дяки, проти волі
Його йдете! Великий гріх вам, діти,
Великий гріх!.. Коли ви хочете щастя
І визволення милій Україні,
Так дійте вгодне богу, а не бісу...

Лисенко

(бере Анастасія за руку і обертає до церкви)

Он бачиш, церківка твоя, пан - отче;
Йди туди молитися за нас. (Бере у Герцика шаблю).
Одна душа посміє його послухать,
Всю голову мечем сим потрошу!..
Не дурно я прийшов вас визволяти,
Не дурно шлявся переодягнутий,
Не дурно випрохав в гетьмана поміч:
Усе ж для вас, усе за вас... Так знайте ж,
Що я старший над вами! Смерть і лихо
Усім ляхам! І мало-мальськи хто
Із вас не так — усіх зараз покину!

Народ

Що ти приказуєш, ми те тобі і зробим!

Анастасій

Не погубляйте своїх душ за помсту!

Лисенко

Не погубляйте своєї родини!

Анастасій

Послухайте, господь вас покарає!

Лисенко

Коли не так, усіх покину зараз!

Анастасій

У церкву, братці! День велик сьогодні!
Хай проклят буде той, хто злим жаданням
День смерти бога — спаса закаляє!..
(Йде, за їм ніхто; Лисенко йде у другу сторону, за їм усі)

ХОР

Хор усіх

Та вже засвітила зоря весняна!
Ущухнули криги на рідній ріці,
І золотом сія горидвіт по луці;
І стали понурії нетрі вдягатись,
І стали к лещиннику бджоли збиратись;
І звір'я грає, і птаство співає,
І коник дорожку, ржучи, починає:
Всім радощі й щастя звістила весна —
І щастя не має Україна одна!
Україно, Україно! Така твоя доля!
Забули тебе рятувать із неволі!
Забули сусіди і діти родини;
Чи й ти, милий боже, забув Україну?

Хор хлопців

Дівчата - небожатоčka,
Не чуєте весни?
Чому ви не співаєте,
Не водите танків?
Чому ви не квітчаєте
Чорнявих кіс своїх?
Чи хочете співаночки,
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки,
Щоб ми вам заплели?

Хор дівчат

Не треба подаруночків,
Готуєм їх для вас.
Ой, знаєм ми співаночки,
Ой, є у нас вінки!
Іспершу ви родиноньці слободу узверніть

І спершу чужестранців ви
З родини проженіть.
Тоді приходьте гратися
Із нами на луку;
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками заквітча!

Хор усіх

Сніг спорив з землею: мовчи ти, земле!
Не страшно мені тепер сонце твоє!
А сонце почуло і сніг розтопило,
І землю квітками і зіллям скрасило.
І ти, ворог пишний, на нас так казав
І бога, безумний, на сміх підіймав;
А бог нас послухав — і суд твій настиг;
І ти перед богом розтанеш як сніг!

СЦЕНА VI

Лисенко виходить, Марина біжить до його

Марина

Де він? Де він?

Лисенко

Тут, сестро, тут.
Дивись на його, коли ще признаєш...
Моя безщасниця! Моя голубка!
У шпонах в рябця... Ох, моя миленька!

(Цілує її)

Марина

Мій боженьку! Чи се ще ти, мій брате?
Каліка, старець! Ох, моя головка!..

(Припада йому до грудей)

Лисенко

Не приторкайся, сестронько, лицем
До моїх грудей: ляцькі кулі щоки
Тобі замулюють... Кості вийшли з м'ясом,
Лице твоє біленькеє надавлюють...

Марина'

Дозволь, мій брате! Чи не змиють сльози
Шрамів твоїх... Губами висмокчу
Весь гній із ран тобі... Ох, боже!
Не має ока!.. О, мій брате любий!
Хоч би одно у мене можна вирвать
І вставить в ямку! Я б була радніша...

Лисенко

О, не кажи сього!.. Не плач, мій янгол...
Бо швидко я й не втерплю і заплачу...

Марина

Мій брате!! (Плаче)

Лисенко

Не плач же, сестро! Хоч тепер не плач:
Бо плакати ніколи. Я на часинку
Зійшовся тут з тобою. Треба діло
Налагодить...

Марина

О, знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назарили.
О, я тебе сховаю!

Лисенко

Ні, сестрицю!
Не об схованні річ... Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюди я. Вранці будем
Ми вже слободні. Ввечері сьогодні
Ні один лях від кари не втече...
— Різати, пекти,
Знущатись, наругатись над ляхами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигдаєм вкупі,
Що й чорт злякається... Чого ж ти, сестро,
Поблідла так? Чого ти затрусилась?
Ей, баба, баба! Що то вже за рід
Жіночий ваш! Ну, добре: тим, сестрицю,
Отсе тебе я викликав, щоб часом

Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо скоріш к Дніпру до мене:
Там я тебе сховаю... Чом ти зблідла?
Не бійсь!.. Там знайдеш ти свого Семена.

Марина

Як, зараз?!

Лисенко

Зараз, зараз. А, тепер я бачу,
Чого жажнулась ти! Ти пригляділась,
Що в мене правої руки нема,
І що, коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силі буду
Оборонить тебе. О ні, кохана!
Не дасть ще ліва ганьби. А й хоч ліву
Згублю, у зуби застромлю шаблюку,
А все таки сестри не дам в поталу.

Марина

Брате, брате!

Лисенко

Ану тебе! Ходімо швидше...

Марина

Мій братоньку! Убий мене, заріж —
Я не піду з тобою.

Лисенко

Що се, сестро?!

Марина

Семена я ніколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досі
Я убиваюся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолі
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв... Ох, брате мій! Для чого
Не трісне груди у мене, щоб з посліднім
Диханням вилетіло страшне слово!..
Бий, ріж мене — я старосту люблю,
Бий, ріж мене — я по любові до його,

Щоб відв'язатись од Семена, перейшла...
Я, родом руська, ляха недовірка
Як душу полюбила, і за його
Радніша йти на смерть, на катування!

Лисенко

Ти?

Марина

Я!

Лисенко

Моя сестра?

Марина

Твоя сестра.

Лисенко

Лисенкова?

Марина

Лисенкова сестра.

Лисенко

Іди за мною.

Марина

Не піду.

Лисенко

Не підеш?

Марина

Ні, не піду.

Лисенко

Так я тебе насильно
Озьму, заставляю позабути ляха
Свого, заставляю вийти за Семена.

Марина

Насильно не заставиш і не озьмеш.

Лисенко

Чом?

Марина

Перш ніж ти мене із міста здвинеш,
Я кров'ю розплинись перед тобою!

Лисенко

Ах, ти, змія! Ти ще мене лякати?!
Іди, кажу тобі, за мною зараз!

Марина

Я вже тобі сказала — не піду.

Лисенко

Так я тебе уб'ю на отсім місті.

Марина

Бий! Вбить себе я дамся, тільки
Іти в неволю — ні.

Лисенко

Ох, ти, паплюга!
Так се тобі у козаків неволя,
А у ляхів так воля?!

Марина

Так!

Мені і воля і слобода з милим...
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно зтягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбила з їм. Та ти б таки подумав:
Коли б справді він мене в неволі
Держав як полюбовницю свою,
Чи я б отсе до тебе вийшла?.. Він би
Так і глядів за мною, куда б я
Ні повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще є душі на се. Ти дуже мало
Пізнав свою сестру... Ні, брате! Перш
Обняв би він моє холодне тіло,
Ніж взяв за теплу руку, коли б так

Як полюбовницю схотів нелюбий
Мене держати біля себе... Він
Мене не силував — сама прохалась,
Щоб захитив од Герцяка мене.
Коли б ти не прийшов сюди з ляхами
За прежнє розплатитись, чесним шлюбом
Ми б спарувались після свят. Тепера
Вже нам не жити на світі укупі...
Як вірна заручена ляжу з їм
В одній могилі.

Лисенко

Гаспид! диявол!
Не ляжеш з їм в одній могилі! Зараз
Мечем тобі я груди рознесу;
Його ж живого спечемо уранці...
Здихай!

(Замахується на неї шаблею, і бачачи, що вона сміло стоїть і вітрошки не
ворушиться, останувивсь)

Ти не боїшся смерті?

Марина

Не боюсь.

Лисенко

Ну — ти Лисенкова сестра!

Марина

Його.

Лисенко

Ти скажеж полюбовнику сзому,
Ти все йому повідаєш зарані
І визволиш його від смерті?

Марина

Ні,
Сього не буде! Визволять від смерті
Не буду я ляхів. Святую помсту
Моїх братів не зраджу я. Я руська!
За глум, за наругу, за неволю,
За кров і сльози рідних ти прийшов
Із ворогами розплатиться глумом,
Наругою, неволею і кров'ю;
Прийшов захитить од посміху віру,

Позбавить рідних горя, із родини
Сміття чужее вимести... Багато
Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішника у пеклі д'яволи —
Катують нас католики... Але
Господь рішив: родина слобониться,
І ляцька кров із неї рідну змиє...
Ох, брате мій! душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Мені ворушить... Ти за се не бійся!
Не зражу вас; не тільки що не зражу,—
Того, котрого я люблю як душу,
Як божий світ, як, братіку, тебе —
Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: біжи, тебе убити хочуть...
Сама вам помагатиму. Не дурно
К йому приходив пан Зацвилюховський
І щось казав, щоб він берігся! Може
Він поміча; бо щось вже турбувався,
Почувши, що народ чогось стовплявся...
Я відведу його од стереження;
Я заведу його сюда, як смеркне,
Й сама тобі коханка передам!..
І вкупі з їм, обнявшись кріпко, кріпко —
Під братниною шаблею загину...

Лисенко

Як смеркнеться й почнуть дзвонить в костьолі,
Щоб ти була з їм тута й дожидалась.

Марина

Буду.

Лисенко

Та ти ізрадиш?..

Марина

Ні, не зражу!

Лисенко

Добре.

Будь проклята од мене і од бога!!

(Обов виходять)

ХОР.

Перша половина

Славим велику силу кохання!
Чудне й предивне твоє панування,
Над усе ти на світі сильніш!
Те, що і доля сама розлучає,
Те, що натура забороняє,
Ти парувеш до купи й мириш.

Друга половина

Славим велику любов до родини!
Ти зогрівав ти серце, що стине,
Холодїш, що палає чим другим!
Ти розриваєш, що доля зв'язує,
Нівечиш те, що натура вказує,
Приязнь ти робиш гидким.

Перша половина

Серце коханням у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилося;
Нерозривне вічне кохання його.

Друга половина

Мення „родина“ для їй не нове,
Серце в їй руське, а не чуже:
А родина для руського вище всього.

СЦЕНА VII

Ніч. — Марина з старостою ідуть умісті.

Староста

Коли б не твої чорні очі, дівко,
Що так на мене гляючи либонь
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіма святими, не поплівсь би дурно
Сюда я. Люди наші в церкву йдуть,
А староста, що влітку не видали
Ніколи пішого, блукає ніччю
По улицах!.. Куди мене ведеш?

Марина

Сюда. Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!

Староста

Душко ти моя!...
Хоч би у річку радніш! Но, ради бога,
Що ти задумала отсе таке?

Марина

Послухай, мій Францішку: аж ти поляк?

Староста

Я твій коханий, твій жених...

Марина

Е, ні!

Кажі мені, що я в тебе питаю:
Ти поляк?

Староста

На що споминати те,
Що я радніш б, в сам забути часом?

Марина

Ти поляк, а я руська.

Староста

Ох, не рви
Ти мого серця бідного!.. Що хочеш,
Проси в мене, кажи мені... Але
Отсе що ти вигадуєш?.. Марино!

Марина

— Руська!

Староста

Ти янгол божий, з неба
Злетівший, руська для народу тільки,
Як я для його поляк, а між нами
Немає різниці, ми дружка дружку
Не станем пострікати. Наші душі
Одна пред другою, як перед богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!

Марина

Ти мене любиш! я люблю тебе!
Одначе — все ти поляк, а я руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хіба се нам щонебудь запевняє?..

Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,
Ти не ховаєш в серці злої думки?..
Ти може хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім — поглумитись і прогнати!..
А може що і гірше... Хто запевнить
Тебе у тім, що я одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тимчасом другою не вихопляю
Ножа із пазухи? і може в чарці,
Що коли піднесу тобі з вином,
Усипані отруї?.. Спать без ляку
Не мусиш ти, коли у одній хаті,
Під одною стріхою з тобою, спить
Душа вкраїнська! Ти на себе скажеш:
Я так божився, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоках
Лилися сльози, я кохаю вірно...
Хіба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од поляка вкраїнець? Де, скажи,
Зосталась на Україні одна церква,
Де б лях із руським не клялися дурно,
Обманюючи бога і себе?..
Скільки разів, цілуючи вкраїнця,
Для його гибель поляк заготовляв?..
Ви вмієте і плакати і божитись,
І раді стать навколошки, і бога
Призвати дурно, тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити...
Чи не погигло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний,
Як клятьбами, божінням і сльозами
Опутали Острияницю ляхи?..
З тієї години кожний поцілунок,
Що лях вкраїнцеві дає, схожий
На той, що Юда господа давав...
Дарма і клятьби й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене:
Вона божилась, скажеш, так по щоках
Її лилися сльози; ні, вона
Мене кохає вірно... А хіба
Як руські, так ляхам і не платили
Тим, чим ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби руського для ляха теж,
Що клятьби й сльози ляха для сього...

Хіба Лисенко, той Лисенко самий,
Що ви недавно тільки перестали
Лякатись, він, кажу, хіба не клявся
Й не плакав перед вами для того,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з ляхами те, що й думать страшно:
А я Лисенкова сестра... Францішку!
Чи чуєш? Я Лисенкова сестра.

Староста

Марино!

Марина

Погляди на город
Отсей. Чи так він устрівав великдень
Перш, ніж лиха година нанесла
Вас, злодіїв?..

Староста

Марино! мила, люба!
Коли хоч трохи ти мене кохаєш,
Змилуйся, не нагадуй; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в сім винен.
Не я старший, не нарікай на мене
Одного...

Марина

Ти в сім винен, ти в сім винен!
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між тим євреї в Переяславі
На одкупі церкви святії держать,
Ксьондзи на людях їздять до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурах або з голоду здиhaють...
Весь Переяслав стражда і бідує,
А ти старший у всім Переяславі!

Староста

(кидається навколяшки).

Марино, пошануй!..

Марина

Ви шанували
Нещасних руських, як у вас прохались?
Пощанував сьогодні ти ту жінку,

Що привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох...
На три дні празників!.. Пошанував!

Староста

Марино! Лихо!..
Біда мені! мороз дере!.. Пусти!
Пусти... ходімо швидше!..

Марина

Стій, Францішку!
Ще я тобі скажу, зачим сюди
Тебе я привела. Вночі сьогодні
Лисенко, брат покійний, появився
І став над постіллю мою. Страшно
Текла із його кров: увесь на ранах,
Посічений, опалений без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик... Він підійшов до мене
І так сказав: Не бійся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб пострікати тебе. Сієї ночі,
Коли задзвонять у костьолі, ти
Свого коханка приведи до Альти:
Там покажись йому...

Староста

А от і дзвонять!
Ні, мабуть він пожартував з тобою:
Немає, бач, і досі! Ну, ходімо!

Марина

(вихватив у його шаблю і біга, махаючи нею).

Так! Дзвонять, дзвонять, дзвонять! Гей, залітайтесь
Ви, чорні ворони, на Переяслав!
Тут добра вам потала буде! Дзвонять!!
Се дзвонять ще до церкви... Католики
Збираються молитись богу тихо...
А що, як інколи задзвонять інак,
Задзвонять так, що в кожного поляка
Волосся настобурчиться! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по інших
Українських городах...

Староста

Ох, що се, що се?
По всіх церквах вже й руських дзвонять...

Марина

Дзвонять! (Регочеться)
Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеться: „смерть ляхам!“

Галас

Смерть ворогам!
(Пожар, гук, крик, плач).

Староста

Ізрада! Чвара!

Марина

Ні! Розправа, помста!
Багато лиха руські одбували,
Нехай тепер поплатяться й ляхи!..

Староста

Марино! Шаблю, шаблю!..

Марина

Ні! Не дам
Тобі я шаблі! (Кидає в річку). В Альту! Хай
Лежить вона на пам'ять нашим внукам!..
Так, милий мій, коханий мій Францішку!
Нема надії, ми загинем разом,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув - крикнув на грізную кравчину...
Уранці Переяслав слобониться;
Сьогодні пощитаються з ляхами.

Староста

Марино! Що се?

Марина

Помста і слобода!

Староста

Куда мені біжати? що робити?
Пожар! різня!..

Марина

І помста і слобода!

Староста

Змія! Я задушу тебе! Ти перша
Ізгинеш...

Марина

Перша із тобою вкупі.
Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,
Ми згинем вкупі. Я тебе кохала
І за кохання згину.

Староста

Мати божа!

Марина

Молитись — дарма! Божий суд настигнув!

Староста

Марино, серце! Що ти робиш?

Марина

Те, що
Робить я мушу. Як дівчина руська —
Я допомгла братам своїм і ляха
Старшого привела на згубу руським;
А як твоя коханка — вмісті згину
Під руськими шаблями.

Староста

Я чую —
Сюди біжать... в мене немає шаблі...
Немає бережіння... Лихо! смерть!..
Марино! Що ти наробила?..

Марина

Серце

Мое! мій милий! мій коханий! мій
Францішку вічно любий... Чую, чую!
Йде смерть до нас!.. О серце! дай, прилипнем
Губами дружка к дружці і загинем!..

(Кидається йому на шию і цілує його)

СЦЕНА VIII

Лисенко, Гердик, козак з списами, з ліхтарнями, шаблями прибігають товпою

Лисенко

Тут, тут вони! Сестра не обманила!

Гердик

(кидається з шаблею на старосту)

А, злодій!.. А!.. Добравсь до тебе!..

(Хоче його ударити, та побачивши, що Марина його обнімає, остановився).

Марина

Бий... Що ж ти став, Семене? Бий нас двох!

Гердик

Марино! Що се? Ти його цілуєш?

Марина

А що ж таке, що я його цілую?
Коли його заб'єш, я жить не хочу!
Бий нас обох!.. Бий, ласкав будь, Семене!

Гердик

Чи я отсе зустріти думав?.. Боже
Мій милий!.. Ти, моя Марина любя,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на світі, для котрої чвару
Почать рішився...

Марина

О, душа нікчемна!
Так ти не за своїх братів недолю,
Не за родину шаблю піднімаєш —
За дівчину, паскудний бахур!.. Знай же,

І ви всі знайте, добрі люди. Правду
Скажу вам перед смертю. Я Семена
І не люблю, ніколи і не хочу
Любить! От мій Францішок милий, любий:
Із їм радніша вмерти. Брате, чуєш?
Я діло сповнила своє, сповняй же
І ти своє! (Обійма Францішка).
Убийте нас укупі!

Лисенко

Гей, хлопці! Розлучіть їх!

СЦЕНА IX

Анастасій (вбігає).

Горе! горе!
Гнів божий обертається на гордих!
Рука господня помстників карає!

Лисенко

Що ти, пан - отче?

Анастасій

Пощануйте, ради
Христового святого воскресення!
Євреї боялись тіла у суботу
Зоставить на христі: ви, християни,
В ту ніч, коли спаситель, любий наша,
Замучений за грішних чоловіків,
Воскрес і сущим в гробі дарував
Живот, ви кров лете й пожар підняли!..
Народ, як дикий звір, розлютувавсь,
Все б'є і ріже й палить, бідні діти
Об каменюки розбиває!.. Горе
Та лихо нам! Ох, пощануйте, братці!..

Лисенко

Пан - отче, дарма просиш!

Анастасій

Діти! братці!
Ви закаляли празник божий! Ви
Глумуетесь із божій благодаті,

Ви зводите його святую ласку! Горе
І лихо помстникам!..

Герцик

Пан - отче!

Анастасій

Не позирай на мене так гнівливо,
Щоб бог на тебе не поглянув так же.
Бо я вже бачу: много світового
Добра тебе позбавив він сьогодні!
Семене! ти полковник Переяславський!
Ти маєш волю: пошануй ляхів!

(Герцик відвертається, Анастасій бере його за руку).

Семене! Ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на світі дав пожити,
Ще мало твое серце одбуло... Тепер
Для його наступу дві радощі, і перша —
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам: ти ще її не знаєш!
А друга — то диявольська радість,
Щоби потішитись над їх бідю: ти
Не знаєш і сії... Ох, брате! Друга
Тобі здається приязніша першій!..
Семене, ти ще молодий!.. Ох, друга
Страшная радість і не довга, скоро
Її туга і мука заміняє;
А перша радість продовжиться довго,
Весь вік твій буде розважати тебе,
І після смерти в вічну райську радість
Переjde... Змилосярдися, Семене!

Галас

Ге, бісів син! Тепер прохатись вмієш?
А як колись мій батько у тюртурах
Прохавсь, забув? В огонь, розсучий сине!..

Герцик

Пан - отче, чуєш?

Анастасій

Чую, синку! чую...
Ти спомянув і про свого отця,
Що мученицьку смерть прийняв за правду...

Його душа тепер у божім царстві
Ликве з янголами... Не турбуй
Її покоя помстою. О, гірко
Душі на світі тім, коли на сім
Гріх за її творять! Тепер твій батько
І в царстві невеселий став: він бачить,
Що ти за його хочеш відомщати;
А праведнії душі дуже плачуть,
Коли побачуть, що на світі роблять
Худее крівні їх... Семене, синку!
Ради душі покійника отця,
Ради спасенія твоїй душі...
Ось я, старий, аж в ніжки поклонюся
Тобі — змилуйся! пошануй!.. Сльозами
Всі ноги обіллю тобі — змилуйся!..

(Становиться навколюшки)

Герцик

Пан-отче, встань! що бо ти робиш се?

Анастасій

Ні, я не встану, буду тут лежати,
Пски або тебе вблагаю в ласку,
Або заб'єш мене... Ти чоловік,
Ти християнин... Змиლოსердись, синку,
Коханий, брате, батьку милий мій,
Змилуйся! (Кланяється до ніг)

Герцик (кидається до його навколюшки).

Устань свята душа... Я винен, винен!
Ох, я тебе зобидив... Ох, прости
Дурного! Бачу я: великий гріх
Мені... Прости мене...

Анастасій

Ні ти не винен...

Крий боже, ти не винен! Я прощаю
Тобі усе — уваж же ти! О, ради
Христа, змилуйся... Погляди, із кожною
Часинкою десятки душ там гибнуть...

Герцик

Пан-отче... Що мені робити?.. Я
Не властен, є старший: прохай Лисенка!

Анастасій
Лисенку... Змилосьердись!

Лисенко
Годі, годі! Сього не буде!

Анастасій
Не гріши, не вводь
Своїй душі у напасть... Мало літ
Вже може жить тобі: пора подумать.
День прийде, коли бог тебе заставить
Дать одповіт за все твоє життя...
Ох, тяжко буде в день той одвічати!
І рани не спасуть тоді тебе...

Лисенко
Ще раз тобі скажу: сього не буде.

Анастасій (кидається йому в ноги)
Ні, буде! буде!... Чи хіба не жінка
Тебе вигодувала? Чи ти в лісі
Родився між звір'ями? Чи в тобі немає
І серця чоловічого?... Лисенко!
Багацько крови й сліз, що ти пролив,
Перед богом справедливим ізбралось...
Багацько ти проти закона діяв...
Одно хоч добре діло на віку
Своїм зроби, і бог тобі простить...
Простить! Одна сльоза, що проливає
З покути грішник, ізтирає гріх,
І злодій робиться вп'ять сином божим
Змилуйся...

Лисенко
Сього не буде.

Анастасій
Змилуйся!..

Лисенко
Хоч не проси, сього не буде.

Герцик

І я із їм тебе прохати хочу:
Він правду каже, нащо гріх нам брати
На душу... Бог уп'ять за се скарає.

Лисенко

Ти просиш визволить ляхів?

Герцик

Еге!

Лисенко

Ти баба, не козак! Гей, хлопці! хлопці!
Озьміть отсього рюму од мене
І закажіть, щоб швидше всіх губили!
Всіх перерізать до півночі! Так,
Кричіть, що я велю...

Анастасій (встає і одвертається).

Тепер хоч годі!
Роби, як знаєш. Я іду відсіль...
Піду у ліс або в болото лучче
З гадюками, з вовками жити, ніж
З тобою... (йде пріч).

Лисенко (довго дума: потім обертається, дивиться пильно в ту сторону.
де пожар і різня; потім підходить до Анастасія і тихо говорить).

Пан-отче! Ти казав: багацько крови
І сліз зібралось перед богом. Правда,
Багато! Що, як я їх пошаную,
Простить мені господь?.. Кажи тихенько!

Анастасій

Простить, усе простить.

Лисенко (трошки подумавши, кричить).

Гей, хлопці;
Біжіть: щоб зараз перестали різать
Ляхів! щоби усіх живцем зібрали
І дожидались ранка. (Хлопці біжать).
Правда, правда!
Пора знести покуту...

Герцик

Брате рідний!

Анастасій

Спасена душа!.. (Анастасій і Герцик обіймають його).
У сей час радість
Великая на небі настає...
Моліться, діти!

(Герцик і Лисенко скільки там разів хрестяться на схід сонця).

Лисенко (обтирає сльози)

Швидше, швидше, хлопці!
Біжить іще і зупиняйте їх!
Кричіть, що я велів всіх шанувати!..
Пан-отче! Дай, я руку поцілую
Тобі, мому спасителю. Ти серце
Мені звернув, ти з богом примирив
Мене... Святий! (Цілує руку).

Анастасій

Не нарікай святим!
Єдин бо свят господь наш Ісус
Христос: йому молись і дякуй, сину.

Лисенко

Так, правда, правда: ізробити добре
Солодше в сто разів, ніж зле!
О, як мені тепер на серці легко!..

Козак (що держав старосту)

А з сим же що робити?

Лисенко

Відпустить.
Коли усіх прощать, так всіх... А справді:
Як Герцик зна! Я за родину
Йому простив, простиш ти за невісту?

Герцик

Марино! Дітьми ми росли укупі.
Тоді батьки, любуючися нами,
Зарані в жартах спарували нас.

І ми росли, і теж кохання наше
Росло із нами. Батько твій покійний,
Вмираючи, благословив нас. Ти
Перед їм хворим поклялася вірно
Любити мене, клялась мені і потім —
Клялась і зрадила... Бог із тобою!..
Іди з тим, кого кохаєш. Хай
Господь тобі дарує щастя й долю!..
А я... дай боже, щоб моя погибель
Тобі на душу не лягла!.. Дай боже!

(Відходить).

Лисенко

Нехай іде собі — чорт з нею!

(Староста до Марини протяга руки).

Марина

Геть!

Я не піду з тобою, бо я руська.
Ще раз тобі скажу, Францішку: руська!
Тим не піду з тобою... В ті години,
Коли брати мої і одновірці,
Вислобонившись од неволі й лиха,
Од вашої кормиги, чистим серцем
Приносять богу дяку за спасення —
Я бути ізрадницею їх не хочу!
Я не піду із вами, з ворогами
Моїй родини, шляться із прокляттям
На серці і від бога і від рідних...
Я не твоя, Францішку, не твоя!
Кохання наше закінчилось. Годі!
Коли не довелось з тобою вмерти,
Тепер уже я не твоя!.. Прощай!
Прощай, мій милий, мій єдиний любий!
Прощай на вічне... (Обійма і цілує його)
І ви прощайте, добрі люди! Боже,
Спаси й помилуй вас!.. Семене, я
З'обидила тебе, я каюсь: винна,
Бо я тебе обманювала. Лихо
І гріх мені... Бо я нераз казала,
Що я тебе кохатиму й кохаю,
Що ти мені миліше світа... Я
Брехала!.. Ох, Семене, я брехала!..
Ніколи зроду серце до тебе

Не налягало — я ж тобі брехала!..
Прости мене, забудь мене, і вірно
Служи родині й богу... Милий брате,
Прощай і ти! Дай боже, щоб одбувши
І горя і лиха навкінець упокоївсь
Ти на родині з вірними братами
Та приятелями, щоб твоє серце
Було і чисте й радісне — мов небо
Після дощу, як сонце хмари згонить;
Щоб, дивлячись на милу Україну,
Слободную й щасливу, тобі
І весело і радісно було!..
Прощайте, люди добрі! Хай господь
Хранить родину нашу! хай вона
Цвіте собі, як макова квітка!..
Благослови мене, пан-отче добрий:
Я йду у монастир. Прощайте, добрі люди!
(Відійшла, усі дивляться на неї з дивуванням).

Лисенко

Озьміть його й ведіте к недовіркам.
Уранці хай під вашим нагляданням
У дім свій піде ізібратись.

Староста

Кохавши за життя таку душу,
І утеравши навек се кохання —
Мені збирати нічого на світі...
Чого я тут не долічивсь?.. Лисенку!
Ви одоліли: завтра вранці наші
Ляхи, котрі сьогодні вас топтали,
Із города повийдуть, як вигнанці,
Із соромом, з наругою, за посміх
Блукати по світу... Ви одоліли!
Кровава свара наша закінчилася
І ви ще, одолівши нас, як добрі
Нас милуете! О, ви добросерді!

... Я не дивуюсь —

Тобі огидло все одно та теж:
Ти й вигадав сильнішу наругу
Над ворогом своїм... Ти молодець!
На вигадки голінний. Ох, козаچه!
Чи справді думаєш, що, один раз
Пощанувавши нас, ти стер всю кров,

Що проливав два роки по Україні?
Чи справді думаєш, що одним разом
Ти розщитався з нами?.. Рідна кров,
Що вслід тебе текла, і сльози бідних,
Випалені, внищені країни —
Кричать мені о помсті проти тебе...
Життя мені не дороге. Лисенко!
За всі твої наруги і мучення,
За всі біди і лиха і напасти,
Що так колись на нас розтошно сів,
Тепер зо мною пощитайся! — Бийся!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку).

Герцик

Безумний!

Лисенко

Е, ні! він ще й храбрувати!
Оттак то, бач, їх шанувати, проклятих!
(Вихоплює шаблю; січується).

Лисенко (проколює старосту)

У пекло, к шайтанам, своїм братам!..

(Староста захитався; потім ухопив обома руками шаблюку, равнувся на Лисенка, ударив його, Лисенко його удруге, і обидва попадали на землю)

Герцик

Лисенко! брате! ранили... лихо! лихо!..
Швидше сюди! перев'язати...

Лисенко (лежачи)

Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всі перев'язки... Я кінчаюсь... Ляше,
Нам смерть обом... прости мене
За смерть твою, я за свою прощаю...

Староста (лежачи).

Лисенку! дякую!.. Ти слобонив
Мене зо світу, де нема нічого
Для мене... Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примірі нашім
Примириться із Польщею Україна!..
Ой!.. Герцику... перекажи Марині,
Що я її кохаю... (Умирає).
(Козаки збігаються коло Лисенка.)

Лисенко

Ох, душно!.. Підведіть мене хоч трошки...
Де пан - отець?.. А! осьде він: у мене
Вже й очі мутяться... Прощай, пан-отче!

Анастасій

О господи! Твоя і власть і воля!

Козаки і народ (прибігають з криком)

Слобода! слобода... Нащо се і хто приказав
шанувати Ляхів?..

Анастасій

Мовчіть... Вже й так господь вас покарав!
Згляніть: ваш визволитель осьде мертвий...

Народ (кричить)

Лисенку! батьку! Хто його? Ох, дайте
Сюда убийника! Розірвемо!
Ізпечемо!.. Наш батьку рідний! Нащо
Покинув нас?..

Лисенко (тихо)

Ох!.. розтебніть мені... я хочу трошки
Сказати їм щось, та дайте мені водиці...

(Анастасій побіг за водою; Герцик піддержує йому голову; Лисенко а'е)

Народе православний!.. Знайте всі,
Що і вояк бути мусить чоловік
Християнин... Усіх ляхів
Повипускайте завтра вранці... Хай
Ідуть собі із богом до родини...
Прощайте, братці!.. Хай вам бог допоможе!
Моліться всі за грішну мою душу!

(Вмирає).

Герцик

Не дише, вмер!..

Голоси

Умер!.. умер!.. (Голосять).

Анастасій (над тілом)
Умер, як лицар і як християнин!
Його душа, покутою й добром
Очищена, увійде в божє царство,
В збір праведних воїтелів христових.
Прощай, рачителю слободи й віри!
Нехай на пізні годи твоя слава
Останеться на пам'ять українцям!..
Несіть його до церківки святої...
Своею смертю дав він нам слободу.

(Обертається до народа)

Народе вірний, православний, добрий!
Бог вчув молитви ваші, приклонивсь
До нашої недолі, слобонив
Од вражої кормиги і нарік
Своїм народом. Славте, славте бога!
Ходімо в церкву: ніч велика, все
Ісповнилося світу; кожна твар
Да веселиться, бо христос - спаситель
Воскрес із мертвих! Радуйтеся, люди,
І хваліте господа!

Крик народа

Слава богу!
Слава богу!

(Усі ідуть; за їми несуть тіла)

Герцик (позаді їх)

А як мені — і празника немає!

ЗАГАДКА

(З народньої казки)

Іван Миколаєвич Розумний, пан.

Хома } слуги і потішники його.
Ярема }

Іван Поклоненко, селянин.

Маруся, дочка його, а потім пані.

Олексій, прикащик.

Селяни.

Панська двірня.

I

У пана в будинку Пан, Хома, Ярема

Пан. От, друзяки, як я знуд ^{ся}сь, якби ви знали! Кажіть лиш мені ^{ка}зку.

Ярема. Хочете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чого ти в'язнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома (штовхає Ярему). Гвалт! Пане, чого він б'ється!

Ярема. Пане, хай він іде відсіля! Йому в хліві з свинями бути, а не тут з панами.

Хома Яремо, не лайся, а то так учешу, що аж у вухах за-дзвенить!

Ярема. Хомо, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Пан. Ну вас! годі! Кажи, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то...

Хома. Добре, пане. Яку ж вам казати? Стривайте, отсієї ви ще не чули; слухайте! Був собі цар, а в царя трое синів: два розумних, а третій дурний...

Пан. Ану тебе з такими казками! Се все на одну статтю: цар, та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні востануться дома ханьки мняти, а дурень якунебудь королівну собі запобіжить. Кажи ти, Яремо, а ти, Хомо, ні чичирик; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вб'ю. Що се справді?

За вашою лайкою ніколи кавки не послухаєш! Ярема стане казати — Хома перебиває, Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі боже!.. Ну, кажи Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й казати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов ув одне село, питається на ніч — ніхто не пускає. Так усе село пройшов, ніде його не приймають ночувати, а зима була. Пройшов уже все село, тільки на ріжку остання хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустять, так тоді ляжу на дорозі тай замерзну. От і став стукати; а чоловік з хати й каже: пушу, та тільки щоб ти трошки поспав, а опівночі устав та до самого світу казки казав. А старець каже: добре, казатиму. Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поспав, прокинувся тай дума: як же я буду казки казати, коли ні одної не вмію? Тай давай навдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: „стою, пробі рятуйте, стою!“ Він за поріг — кричить щось: „мокну, пробі рятуйте, мокну!“ Він не попав у двері, та у коморю, а там дві свічки стоять і два голуби цілуються. Він відтіля та у другу коморю, аж і там дві свічки горять і дві гадюки кусаються. Він відтіля та на двір та під повітку, а там щось кричить: „стримлю! пробі, рятуйте, стримлю!“ Він на город, аж там два стоги стоять, один більший, другий менший, а з меншого у більший жито сиплеться. Він з городу в поле, а там щось кричить: „стирчу, пробі рятуйте, стирчу! хоч затніть, хоч зірвіть та покиньте!“ Він і вернувся. Увиходить у хату до господаря тай пита його: що то, каже, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: „стою, пробі рятуйте, стою?“ Ну, пане, як думаєте, що се таке? Одгадайте, що воно таке отсе усе.

Пан. Ні, не відгадаю. Кажи, так знатиму.

Ярема. Ото як він спитав про те, що кричить: стою, пробі рятуйте, стою! А господар і каже: то невістки йшли спати, та рогачів не поклали.

Хома. Так оті рогачі й кричать!

Ярема. По шкоді й лях мудрий. Ну, пане. Що ж то, каже, що я вийшов у сніи, а там щось кричить: мокну, пробі рятуйте, мокну! „То, каже, невістки пили та коновку у воді покинули“. Ну, а те, що я не попав у двері та у коморю, а там дві свічки горять і два голуби цілуються? „То, каже, один мій син із жінкою у любові живе“. Ну, а те, що я попав у другу коморю, а там теж дві свічки горять і дві гадюки кусаються? „То, каже, другий син з своєю жінкою несогласно живуть“. Ну, а те, каже, що я побіг під повітку, а там щось кричить: стримлю, пробі рятуйте, стримлю? „Та то сокирою хлопці щось робили тай покинули сокиру, устроївши у дворітню“. Ну, тож що таке, каже, що я побіг на город, а там стоять два стоги, один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеться? „То, каже,

мої сини возили з копицького, та украли, так се з їх та у хазяїнів стіг пересипається". А те, каже, що як я вийшов у поле, так щось кричить: стою, пробі рятуйте, стою! хоч затніть, хоч зірвіть та покиньте? „То, каже, zostались колосся на ниві, так вони перестояли своє врем'я, так того й кричать... Ну, тепер сідай та снідай!“ — Сказав казку.

Пан. Мудро зложено, біс його батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема. Куди тобі, кваша!

Пан. Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, що вам і не снилось. (Хома і Ярема лащуться коло пана). Що є на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Ярема. Хто його зна! Ситчіш — либонь ваша милость?

Пан. Дурню!

Хома. Свиня, та, що ік різдву на сало годують.

Ярема. А швидчіш над усе заїць.

Пан. Шолопаї!

Хома. Ні, пане: швидчіш над усе кішка.

Ярема. Е, пане знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан. Не втяли, хлопці.

Хома. А що, пане, мені дасте, коли відгадаю?

Пан. А щоб ти хотів, щоб я тобі дав?

Хома. Жупан ваш, пане, що комір червоний та цвяхований золотом. Уже б як вийшов на улицю, ото б дівчата задивлялись!

Пан. Ну, добре, дам.

Ярема. Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаєш. Звісно, панська загадка: куди нам простим!

Пан (поглажує пузо). Знаєте що, хлопці? (Хома та Ярема коло його лащуться). От що, хлопці. Тепер неділя, люди всі в селі, ідуть і зберіть усе село, і мужиків і жінок і дівчат, і скажіть їм отсю загадку, і скажіть, що мов „пан звелів об'явити усім, що хто сю загадку відгадає, то з тієї сім'ї пан за себе буде дівку сватати“. От як!

Ярема. А що ж пане: ніхто не відгада!

Хома. Та таки ніхто.

Пан. Як думаєте, хлопці, ніхто не відгада?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хоч як, так ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдуть, хлопці! Тепер неділя, так люди усі дома; йдуть... Ну, так як же, хлопці, іменно ніхто не відгада?

Ярема. Далибі, ніхто.

Хома. Де її відгадати! Ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдуть та так і кажуть, що де відгадують, так обіщав пан з тієї сім'ї дівчину за себе сватати. Ідуть, а я тимчасом вип'ю чарку горілки та чоґонебудь попоїм. От захляв!

Ярема. Та таки попоїжте, пане. З півдня крихта в роті не була, а до вечора ще далеко.

II

У пана ж таки в будинку.
Прибігають Ярема з Хоמוю, один другого попереджуючи

Хома. Пане, загадку відгадали!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко, а то бебехи повідбиваю.

Хома. Замовкла сопілко, мовчи, а то я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залящить!

Пан. Цитьте, навіжені! Кажіть, Яремо: що там таке?

Ярема. Прийшов до вас чоловік, пане.

Хома. Бреше. То Іван Поклоненко.

Пан. Чого ж йому треба?

Хома (швидко). Що дочка його, Мар'єю її звати, так ту загадку, що загадували, так прийшов її батько...

Ярема. Ач яка пелька! узяв би тай запхав.

Пан. Покличте того чоловіка, що прийшов; вас і до півдня не розбереш. (Увіходить Іван Поклоненко).

Іван. Здравія жолаю, Іван Миколайович! З добрим здоров'ям вашу милість поздоровляю. (Кланяється).

Пан. Здоров був! Ти Поклоненком прозиваєшся?

Іван. Тошно - сь так - сь, судир!

Пан. Чого ти прийшов?

Іван. До вашої милости, по вашому господському приказанію...

Пан. Коли я тебе кликав?

Іван. Не положіть панського гніву. (Кланяється в ноги). Я б і не тее... не посмів би був, так боявся, щоб гірше вашої милости не прогнівити. Не положіть гніву! (Ще кланяється).

Пан. Прощаю, прощаю. (З слізьми на очах). Ти гарний чоловік. Я от - як люблю, як мені хто у ноги кланяється!

Іван. Ми суть раби ваші зовемося, не сміємо слухатись вашого приказу, довжні те сповнять, що ваша милість велить.

Пан. Так, так. Се я люблю. На тобі четвертак, Іване.

Іван. Защо зволите жалувать? Ми не заслужили.

Пан. Озьми, братець, за твое ширее серце, що ти мене шануеш.

Іван. Як же ми сміємо вашої милости не шанувати! Ви нам єсть пан, ми через вас ситі й діті. Подозвольте поцілувать вашу ручку.

Пан (з радістю). На. (Протягає руку, Іван цілує).

Іван. Не положіть гніву, будьте ласкаві. По вашому приказанію я прийшов до вашої милости по тій часті, що вашій милості згодно було нам простим людям премудрую загадку загадати і звеліли, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милости, буцім вона ту загадку відгадала.

Пан. Коли се було, що я загадку загадував?

Іван. У неділю, пане.

Пан. Я щось забув, який сьогодні день?

Іван. Вівторок, пане.

Пан (думає). А, згадав! Що на світі є ситніш, швидчіш і миліш? Так, так!.. Хлопці казали усім людям, і ніхто не відгадав.

Хома. Ніхто.

Ярема (мотає на його головою). Осика!

Пан. Що ж я тоді сказав, що я дам тому, хто відгадає? га? Як пак я тоді сказав? Сто рублів грошей дам, чи як?

Іван (кланяється). Изволили запомнить, судир. Ваша милость обіщались з тієї сім'ї дочку брати, де загадку відгадають.

Пан. Так, так! тепер згадав. Ну, щож? відгадав? Кажі: що на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Іван. Ситчіш над усе земля, швидчіш — око, а миліш — сон. Не положіть гніву, пане!

Пан. Як? відгадав?

Хома. Так і є: стало бутъ, швидчіш над усе земля, ситчіш — сон, а миліш — очі. Так воно й є!

Яремо. Тюлю! Ситчіш на усе очі, швидчіш — сон, а миліш — земля. От як, ти, квач!

Пан. Ну, що ж мені тепер робити? Тебе за себе заміж брати?

Іван (кланяється). Воля ваша, пане!

Пан. Та се овсі не знать що! Се халепа!

Іван. Не положіть панського гніву, се одгадала дочка моя.

Пан. Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван. Мар'я, пане.

Пан. Так се мені її заміж брати? А щож вона, хороша?

Іван. Не стак то, поганенька.

Пан. Погана? Отсе так! От наробив я діла!

Іван. Не положіть панського гніву. Я б не осмілюся, та ваше приказаніє.

Пан. Ну, ну, ти добрий чоловік. (Думає). Ну, що ж тепер робити?

Іван. Воля вашої милости.

Пан (ходить по кімнаті). Жениться! Ах, біс його батькові! Що ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!.. Ну, іди собі, пошлю старостів!

Іван. Ми суть вірні і примірні раби ваші.

Пан. Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти Яремо, дайте йому чарку горілки! (Хома і Ярема побігли).

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома (штовха Ярему). Уб'ю!

Ярема (штовха Хома). Уб'ю!

Пан. Як ви смієте при мені битися? (Б'є Ярему). Защо ти його б'єш? Защо ти його б'єш?

Ярема. Ой, ой!
 Хома (на вколішках). Помилосердуйте, пане!
 Пан. Іди горілки неси. (Хома пішов). А ти в мене (б'є Ярему) оттакечки, оттакечки!
 Ярема (плаче). Він мене попереду зачепив.
 Пан. Не бреши, не бреши! От тобі ще! от тобі ще! (Проганя Ярему. До Івана). Прощай, чоловіче!
 Іван. Не положить панського гніву. (Пішов).
 Пан. Отсе халепа! Як тут мені бути? (Хома з горілкою іде).
 Ти що?
 Хома. Горілку несу Іванові.
 Пан. Я вже його вислав.
 Хома. Так вернути?
 Пан. Як вернути? Вернути?! Ах, ти падлюка! Давай сюди чарку! (Бере чарку і випиває разом). А! (Утирається). А! (Тупає ногами). А! (Копилить губи). А! (Б'є кулаками). От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан! А! (Бере його за груди).
 Хома (біжить плачучи). Матінко моя, навіщо ти мене породила!
 Пан (оставсь один, скригоче зубами, очі налили, кулаки стулив і кричить).
 Увесь світ сокрушу!

III

В хаті у Івана Поклоненка

Маруся сидить ув одній сорочці і тче. Увійходить Хома та Ярема, Хома з хлібом, а Ярема з яйцями. Ярема вихватув у Хоми хліб, а Хома у Яреми яйця.

Хома (виступає до Марусі). Його благородіє Іван Миколайович посила тобі поклон і жалує тебе на велике опекунство... Давай хліб!

Ярема. А дауски! (Хома вириває хліб, Ярема не, дав хліб розломил на дві половинки).

Маруся (тимчасом співає пісню).

Ой коли б я, мій паночку,
 Трошки багатенька,
 Наплювала б я на тебе
 Й на твого батенька.

Хома. Що ж ти тепер наробив!

Ярема. Се ти...

Хома. Брешеш, ти!

Ярема. Брешеш, онцихристова довбешка! (Заміряється кулаком і кидається на Хому. Хома підставля кошість із яйцями, Яремин кулак вибиває кілька яєць з кошелю).

Маруся (скочила). А що се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солом, ще й шелестять! Та вас тут пов'язати треба.

Хома. А що! От ми тепер зв'яжемо отсього бісового сина!

Ярема. Дурню! Се так на сватанні кажеться?

Маруся. Ох, ви виросли—ума не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаяться, візьму тай роздягну... Ну, оттак. Не кушить мовчаночка. Кажіть: чого есте прибули до нас?

Ярема. Од пана.

Хома. Цить, не так треба.

Маруся. І на се мабуть кебети нестало! І самі не знають, чого прийшли. Так я ж вам скажу: прийшли ви за тим, що всяк купує, а ніхто не продає.

Ярема. Як се так?

Маруся. Ова! Умієте з паном своїм загадки загадувати—так і ні. Ажеж я одгадала вашу, а ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдеться самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватається, а ніхто з молодого не набивається. От воно й виходить, що всяк купує, а ніхто не продає.

Хома. Так.

Ярема. Так.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватання. Де ж ваш хліб, панове старости?

Ярема. Отсей навіжений, бузувірний...

Хома. Отсей еретик, щоб йому на тім світі...

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти. Ну, та чого барилу з кухви глузувати! Хороші старости! Тай молода не згірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода ув одній сорочці їх зустріває. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим ув одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очі, так зав'язані.

Хома. Як се?

Маруся. А, умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Тай куди вам, таким бейбасам! Якби собака дзвякнула, то я б і вчула; а якби віконниці у хаті не зачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бач!

Хома. Де ж твій батько?

Маруся. Поїхав до млина.

Хома. А коли вернеться?

Маруся. Коли поїде на об'їзде, так вернеться увечері, а як навростець, то у полі й заночує.

Ярема. Від чого ж так?

Маруся. А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навростець, а там дорога погана, тихо їхатиме, вечора прихватить, то у яру сидітиме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заем плакати.

Ярема. Еге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіда, так мати пішла над нею сидіти; а як у нас умре, так певно ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на заєм плаче.

Хома. Ач!

Маруся. Чим же вас частувать, панове старости: чи прибилю, чи убиллю, чи тим, що на бога дивиться?

Хома. От, кати його батька!

Ярема. Що ж се таке?

Маруся. Що? мабуть не хватає глузду? Прибиль — то молоко, бо як з корови надоїм, то й корова ціла і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годується та росте; а убиль — то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, що на бога дивиться, то сирівець, онде стоїть у кутку. Він у нас давнішній та кислий, та як нап'єшся його, то так і задереш угору голову до образів, що онде стоять. А що се у вас за яйця, панове?

Хома. Пан прислав.

Ярема. Тобі пан прислав. (Один на другого грізно позирнули).

Маруся. А навіщо їх мені? Хто таки на сватанні молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почастує.

Ярема. Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток сих яєць і висиділа кранку курчат.

Хома. І щоб панові на обід поспіли.

Ярема. А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нічого скажуть! Давайте яєць, давайте! Деж тут десяток? Тут усього шість.

Хома. Отсей бузувір...

Ярема. Отсей хранцюз...

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побили здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висижу і вигодую і к обіду панові поспіють, та тільки нехай пан зробить з однолітків плуг та виоре ним рілля та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку і змолотять, щоб було чим курчат годувать, тоді й курчата мої панові поспіють на обід. Оттак же, йдіть і скажіть, та глядіть: не забудьте!

Хома. От біс його батькові! Яка ж ти з сина й мудра, Марусю!

Ярема. І від чого ти така розумна, скажи, будь ласкова!

Маруся. Ну, ну! Нічого тут довго... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома (хоче йти попереду, а Ярема дорогу йому заступає). Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні я. (Розставляє кудакі).

Маруся. Ізнов гризетесь! О, тай увірились же ви мені! (Хватає їх за свити та дує під поли.) Отже вам! нехай горить!

Ярема. Де горить? (Скидає свитку).
Маруся (підхвачує свитки). Отже вам, щоб не лаялись! А що, казала роздягну, отже й роздягла! Ідіть тепер в одних сорочках, а' свитки згодяться курчат укривати.

Ярема. От тобі на! А се все ти...

Хома. Уб'ю вражого сина!

(Побігли. За дверима чути: кричать та лаються).

IV

У пана в будинку.

Пан роздянутий лежить на постелі. Хома музи б'є долонею, а Ярема лоскоче пана по п'ятах

Пан. Ач! справді, неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепитися. Озьми, Хомо, пляшку та налий води мені за пазуху. (Хома робить се). Послухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з п'ять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. Нащо ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Як, пане?

Пан. Так! щоб вас сей та той! Хіба я не питав вас: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, ей-богу, ніхто! А тепер і вийшло чорт зна що! А все через вас.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешеш, гирявий! се все ти!

Пан. Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одержу за губили через свою лайку та сварку, і діла до пуття не довели. От я вас! Ей, Васильку! (Увійходить хлопець). Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай їм Михайло пів сотні дубиняк у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедику, помилуйте!

Пан. Ні, ні, не помилую. Веди їх, Василечку!... Та постій, нехай тепер не б'є: я сам устану та піду. Я от як люблю, як людей б'ють, а вони кричать.

(Хома та Ярема, плачучи, вийшли. Через кілька хвилин увійшов Олексій).

Олексій. Продав я, пане, пшеницю в городі і скупив усе, що треба по домашньому.

Пан. Добре. Почім же ти продав пшеницю?

Олексій. По сім з копою митої четвєрть.

Пан. А що ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій (скороговоркою). Та се, видите, судир, по той части, що купець набавляє по рублю затим, що йому не перевозити, та вп'ять за містяне... стало быть що на місці купив, по рублю, так воно як його зчести, то мало розниці. Та вп'ять і те, що купець гроші давав, а я товаром забирав, а воно як на товар так завжди дешевше продається.

Пан. Ну, може. Скільки ж грошей? Усіх шість четвертей, по сім з копою — сім та сім чотирнадцять, та ще сім, то вийде... а кат його батька! вийде... вийде... двадцять один, та ще сім, то двадцять вісім, та ще сім, то тридцять п'ять, та шість полтин, то три рублі, то тридцять... тридцять вісім. Так, Олексію?

Олексій. Так, ваше благородіє, достошно так.

Пан. Деж гроші?

Олексій. Ось подозвольте поглядіть, що я тут купив.

Пан. У, багато! Скільки всього? Ітого сорок п'ять рублів. Та се, стало буть, ти на свої ще гроші купував?

Олексій. На свої, судир, Іван Миколайович!

Пан. Так скільки отсе ще тобі грошей слідує?

Олексій. Ізвольте полічити, судир.

Пан. Три... ні, два цілкових: так, чи що?

Олексій. Істинно так, судир, Іван Миколайович.

Пан (дає йому гроші). На ж тобі.

Олексій. Покорніше благодару, судир. (Бере написаний лік і ховає у кипінню).

Пан. Ну, послухай, Олексію! зроби мені, будь ласкав, що я в тебе попрохаю.

Олексій. Що прикажете, судир?

Пан. От бачиш, Степановичу: загадав я людям загадку.

Олексій. Знаю, судир, і обіщались з тії сім'ї панію собі взяти, де відгадають, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан. Отж то й е! Що ж тут мені робити? Брати її не приходиться: пани сміятимуться, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна!

Олексій. Справедливо говорите, судир!

Пан. Тотож і е! Як же з нею мені розв'язатись? Я вже думав і так і інак. Хотів їй ще загадку загадати, так хлопці мої, Хома та Ярема, таки ніяк не втихомирються: що пошлю їх, то вони задеруться і діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та по-моєму просто послать тай сказать їй, що не буде сього ніколи, а то і овсі не посилять: так воно й минеться.

Пан. Не можна, Степановичу, погана слава піде. Скажуть: що се за пан, що раз скаже так, а вдруге інак.

Олексій. Ну, так от як: послать її батька щонебудь продавати, а опісля сказати, що мов обманив, тай не брать дочки і його ще випарить.

Пан. Еге, і так не годиться. Чоловік добрий — батько, слухняний, та вп'ять таки поганой слави не минеш. А я видумав от як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав. (Підскакує). Звелю їй приїхати до мене, та

тільки так, щоб ні санями, ні возом, сама щоб була ні боса ні обута, ні гола ні вдягнута, ні волом ні конем, ні війком ні голубею, ні з гостинцем ні без гостинця. (Регочеться). От як! отсе так! нехай розгада! Як думаєш, Олексію?

Олексій. Хто його знає, пане. Здається, трудно щонебудь видумать.

Пан. Так от я тебе пошлю переказать їй отсе. Чуєш?

Олексій. Гм! Мені, ваше благородіє, якимсь не пристало. Ви звольте послати когонебудь молодшого, а то я вже старий, та вп'ять мені якимсь не подобно.

Пан. От іще! Хіба старі та і не ходять сватати? Хто ж і сватом буває, як не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти мені — от як мені послужиш! (Дає йому асигнацію). Ось на тобі! Будь ласкав, зроби те, що я прошу.

Олексій (думає, потім кланяється). Для вашої милости піду, а то далибі нізачо б не пішов, якби не ви прохали. Треба послуhati свого пана, та ще такого доброго... Коли ж мені йти?

Пан. Зараз іди.

Олексій. Піду, судир. (Виходить).

Пан. Васильку, поклич мені хлопців, Хому та Ярему. Розкажу їм, що я придумав: тож то сміятимуться!

V

На дворі у пана. Пан, Хома, Ярема, Олексій

Олексій. Се, пане, хто його зна, що й таке! Сказала, що „приїду до пана так, як його милость приказує“.

Хома. Ого!

Ярема. Лиха матері приїде. Бреше!

Пан. Нехай собі їде. Ужеж вона, бісова дочка, сьогодні взна, як з паном водитись. Іди собі, Олексію. А ви, хлопці, приведіть сюди хортів, та усіх, таки усіх... та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидше.

(Хома та Ярема біжать, попереджаючи один другого).

Олексій. Пане, пане! Їде наша краля, та ще яка! Як казала так і є.

Пан (вбіг на рундук). Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(В'їзжає Маруся без сорочки, ув'язана неводом, на одній нозі дірявий черевик, друга нога боса та личком перев'язана; сидить на якихсь гренджолах, що з одного боку колеса, а з другого полов. До гренджолів прив'язана палиця, а до палиці ликом козел. Під пахою у неї заяць).

Пан. Отту її, отту її!

(Маруся кидає зайця. Собаки вшкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук).

VI

У пана в хоробах. Пан, Маруся одіта панею, Олексій

Олексій (увійшов, поклавшись панові, а на Марусю позирнув). Прийшли, пане, вп'ять ті мужики, що судяться об сокирі. Чимнебудь звольте кончить. Уже й то щодня сюди вештаються, нічого не роблять, на панщину не ходять, тільки все основу снують од дому до двору. Пожалуйте, розсудить їх зовсім.

Пан. А кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра придуть.

Олексій. Та щож з сього буде? Усе завтра та завтра. По моему совіту, ваше благородіє, взять тай перепороть обох, щоб не позивались за чорт зна що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену діло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопці. Хіба сам пан не зна, що й сказати? Твоє діло знать — прийшов, сказав тай годі, а то ще з совітами тискаєшся! Геть відсіль! Гляди, щоб торби не злякався!

Олексій. Та що ж мені, пане, сказати?

Маруся. Іван Миколайович! Нащо ви справді водите людей? Розсудить їх тай годі. Скажи, нехай підождуть біля крильця. (Олексій вийшов).

Пан. Послухай, Марусю: знаєш, що я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? що се? Я тут пан, а не ти!

Маруся. От уже й розсердилися! Бачите, які ви, пане. Хіба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не смію нікуди вступатись? Олексієві — так можна, а мені так ні? Хіба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан. О!

Маруся. А тож що? Не уступайся, кажете, у мої суди; а багато ви насудили сами? З незнать чого люди у двір цілий тиждень вештаються, і ніяк і досі їм суду не дадуть.

Пан. Та бач, Марусю: діло, кат його матір, заплуталось. Скоро то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю, думаю, ночі не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну, та все думаю.

Маруся. Є чого думать! Два дурні сокиру знайшли тай не ладють, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зразу розсужу.

Пан. Так будуть люди сміятись.

Маруся. Чого?

Пан. Скажуть: ач який пан! Не розсудить людей своїх сам.

Маруся. От тобі на! А я хіба не пані? Вони не сміятимуться. Ходім!

Пан. Ну, ходім! Та тільки се так один раз, у другий щоб ти ніж не сміла мішатись у суд мій. — Хлопці, винесить стули на рундук; підем судить-рядить.

(Хома та Ярема, попихаючи один одного, відчиняють двері на ганок. Пан з Марусею вийшли тай сіли)

Пан. Ну, гляди ж: один раз тай тільки; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся (на Хому та Ярему). Ви чого тут стоїте, шолопаї? Вам тут не місце. (Хома та Ярема пішли).

Пан. Навіщо ти їх прогнала? Не хочу, ей-богу не хочу. Що се таке? Ти командуєш у мене? (Скочив).

Маруся. Сідай, сідай! Люди сміються. (Пан сідає).

1-ий мужик. Ізнов ми до вашої милости. Розсудить, пожалуйте.

2-ий мужик. Зробіть панську ласку, розсудить.

Пан. Ну люди добрі... От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить... Просить лишень тепер молоді пані...

1-ий мужик. Буде ваша ласка, Мар'я Ивановна.

2-ий мужик. Пожалуйте, судариня.

Маруся. А що там у вас таке?

1-ий мужик. Знайшли ми, судариня, сокиру удвох, та ніяк не поділимось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! так щож будеш робить? лізе тай лізе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледів. Розсудить нас, пані.

2-ий мужик. Ей-богу, неправда! Отже нехай мене злидні поб'ють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А він каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Та й пішов за нею, а він попереді забіг та й ухопив. Отсе й та сокира, у Олексія була вона: ось подивіться, от, на та сама.

Маруся. А що тобі робить сокирою?

2-ий мужик. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-ий мужик. Я хотів був попрохати в пана поїхати у ліс коляк нарубати: тин розвалився.

Маруся. Зніміть з топорища сокиру. Тобі (2-ому мужикові) на сокиру, а тобі (1-му мужикові) на топорище.

1-ий мужик. Як же се так, пані?

Маруся. Ніпівслова! Розсудила, ідіть же собі геть!

(Іде два мужики прийшли.)

1-ий мужик. Розсудить же й нас, пані-матко!

Маруся. А об чім?

Пан. Я вас розсужу. Марусю, тобі казав: не смій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся. А я на те пані! Ну, та яке мені діло! Судить, коли хочете, й самі. Ваші люди, ваша й воля.

Пан. Чого ви?

1-й мужик. Ночували ми, пане, отту ніч у полі, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись уранці, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: моя кобила привела лоша. А він каже: ні, мій віз привів.

Пан. Трудне ваше діло! Не знаю, як і розсудить. Знаєте, що? От що: приходьте ви завтра увечері; я подумаю і розсужу вас.

Маруся. А чого тут іще до завтраго тягнути? Ви, пане, їх розсудить.

Пан (подумавши трохи). Отщо! Ти кажеш: твоя кобила привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пане, ей-богу кобила.

Пан. А ти кажеш: твій віз?

2-ий мужик. Віз, пане, звісно що віз; ажеж ми на возі їхали.

Пан. Отщо: пустить лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобили, так кобила.

(Мужики пускають лоша. Воно сліпе, побігло до воза).

2-ий мужик. А що не моя правда вийшла? От бач, я ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся. Отже й не так треба! Де таки видано, щоб віз привів лоша? Ви, пане, от як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажеш: віз?

2-ий мужик. Звісно, що віз: ажеж лоша до воза побігло.

Маруся. Добре. Озьміть же лоша та поставте його посередині: коли кобила до його прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки отщо: хто збрехав, того бить.

2-й мужик. Бог з їм зовсім, пані; нехай уже його кобила привела!

(Мужики пішли)

Пан. Як? що се таке? га? Мене пересужувать та переряжувать? пана? Ог як? (Б'є вікно). От як! (Хита двері). Матері твоїй сто болотяних! (Зустрів Василька і почав його скубти, приговорюючи). От як! от як! (Василько побіг, пан за ним).

Маруся. Зовсім розум розгубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан (вертається). Марусенько, любочко, кришечко! Прости мене, що я на тебе покричав.

Маруся. Що бо ти робиш се, пане? Ну, навіщо воно схоже? Люди сміються, скажуть: „скрутився пан“. Далибі, аж мені через тебе сором!

Пан. Далибі, не буду! Нехай мені сей та той, коли буду! Прости мене! (Цілує). Отже я поїду на лови, Марусю, а ти оста-

нешся у мене господарювати, то вже що хочеш, те й роби.
У всім даю тобі волю.

Маруся. Щоб опісля кричав?

Пан. Ні, ні, не буду ніколи кричати, не буду. (Іде, потім вертається). Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, що є в мене кращого тобі й ліпшого, тай іди собі геть! І не хочу, і не хочу! — іди зараз!

Маруся. І піду, ей - богу піду, і не плакатиму!

Пан (радий). Підеш?

Маруся. Піду, аби дав мені узяти щонайкращого.

Пан. Бери, бери, тільки одв'яжись. За тобою і мені життя нема.

Маруся (пішла і принесла пляшку горілки). Так прощай же, Іване. Миколайовичу! Нічого з вами робить! Тепер я вже не ваша пані. Попрошаємось та розлучимось на вічні віки.

Пан. А се що? Для чого?

Маруся. А як же? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо на останку тай розлучимось навіки.

Пан. І то добре.

Маруся. Пийте, Іване Миколайовичу, призволяйтеся.

Пан (п'є). Іди собі, іди, а пересуджувать та переряжувать я себе не дам! (Ще п'є). Ох - ох - ох - ох!

Маруся. Чи отсе ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан. Ох - ох - ох - ох! (П'є і плаче).

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан. Прощай, моє серденьточко, моя ластівка! Ох, боже мій, боже мій! Прощай!

Маруся. Вип'ємо ще.

Пан (п'є). Ох - ох - ох - ох! (Підскачив). Хто сміє против мене грубити? Ніхто, ей - богу ніхто! (Хоче йти, та захитався. Б'є себе по кишені). Гроші є! (Б'є себе по голові). Розуму багато! Чого мені? Пан! На всю губу пан! Ох - ох - ох - ох! (Упав на стіл головою).

Маруся. Нехай лише засне.

Пан (стогне).

Маруся. Гей, хлопці! (Увійшло два чоловіки). Запряжіть мені шолудиву кобилу у той віз, що гній возють. (Чоловіки пішли).

VII

Вулиця біля панського двору

На шолудивій кобилі Маруся везе п'яного пана у возі

Маруся. Ньо, ньо, урагова! Ньо, ньо, диманова! Ньо!

Діти (біжать за нею). Тю - тю! Кир - кир!

Маруся. Геть, жевжики, а то як свисну, так аж під греблю закотитесь!

Хлопчик. Се пан твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирайся! (Хвиськає хлопця, він одбігає).

Пан (прокинувся). Гей!

Маруся. Ньо!

Пан. Що се таке? Ой, що се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся. Ньо!

Пан. Осьде церква, от сад, онде будинок... Я з будинку їду...

Маруся. Ньо!

Пан. Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? Що я таке єсть?

Маруся. Ньо!

Пан. Се Маруся. Гвалт! Ти... куди ти мене везеш, чи в пекло, чи що?

Маруся. Додому.

Пан. Як додому? Ой-ой-ой! (Скочив). Як се я тут опинився? Ти мене вкрала чи що?

Маруся. Ти мені сам оддав себе.

Пан. Як?

Маруся. Чи ти тямиш, що ти мені казав?

Пан. Я тобі велів з мого двору убиратись!

Маруся. А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, що мені найкраще.

Пан. Ну?

Маруся. А мені кращого нічого нема у твоїм домі над тебе: я тебе полюбила. Ти мені казав, щоб я узяла, що мені є кращого й милішого; отже я узяла тебе, тай везу.

Пан. Ах, біси твоєму батькові! Що се таке? Хіба ж отсе ти від мене й не відв'яжешся?

Маруся. І, сьогодні ж й не думай! Хоч що хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан. Ну, нічого робити! Мабуть така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь пан оженився на простій, се мабуть трапляється.

Маруся. Ще б то!

Пан. Так поїдем же, коли так, додому, і от тобі хрест святий перед церквою: не буду вже ні кричати, ні виганяти тебе... Таки так заплюшу очі тай на світ не дивитимусь. Роби, що знаєш, во всім твоя воля.

Маруся. Ну, от бачиш? Оттак би й давно! Оттепер і розумний став.

(Пан сів на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок)

УКРАЇНСЬКІ СЦЕНИ з 1649-го року

СЦЕНА I

Київ. Перед Софійським собором. Дзвонять по церквах. Зима. Козаки проходять в розвалені Золоті ворота. Нарід стрічає їх.

Бурсаки з Академії (співають):
Te Moysen salvatorem
Canamus!
Russiae liberatorem
Celebramus!

Діти зі школи (співають).
Честь богу, слава!
Навіки хвала
Війську Дніпровому,
Що з божої ласки
Загнало ляхи
К порту Висляному!
А рід проклятий
Єврейський — стятий:
Чиста Україна!
А віра святая
Крином прощівляє:
Ізчезла унія!

Хмельницький. Честь богу, слава богу, милії браття!
Після многих віків недолі і карі поглянув на нас милосердний
з свого найвищого фрону, не дав дорешти ім'яні нашому
згинуті! О, коли б то милость його була до віку, а не на го-
дину, не для того, щоб горе наше стародавнє стало гірше після
недовгої потуги! О браття, браття! Чи вже така бідна доля
присужена від пана бога нашій Україні, що і в час побід, коли,
з добрим skutком завершивши тяжку працю визволення
церкви і народу руського з неволі лядської єгипетської, звияж-
ное військо наше уступаєть у град сей великий, навіть і у сей
час туга замість радости мусить серця наші обважати. (Звертається
до козаків). Чиє серце не обважиться скрухою, помишляючи о
судьбі града сього, колись славна і горда столиця вольного і

самостоянного народу руського, предків наших, град повний злата і срібла і каменій чесних, тепер бідна руїна, могила першої слави! Чиї очі не обілляються слізьми, дивлячись на красоту храмів божиїх, на землю низпровержену? А особливе на храм сей, де сідали на столі старосвітські князі наші, де лежать забутії потомками сирітські кості їх, на плац сей, де збиралось стародавнє віче, де руськії люди ствержали устави своєї волі! Куди ні поглянемо, усюди зобачимо пилом припалії сліди слави і свободи предківської і недавнії сліди недолі, поруги і неволі нашої! О, земле, земле руськая! Довго стогнала ти, посіяна костями і руїнами, полита сльозами і кровію дітей твоїх! Чи не кончиться ж довга ніч твого запустіння? Чи не взійде тепер над тобою щиро-ясная зоря визволу? Помолімося, братія, єдиним серцем і єдиними устми всещедрому богу, да сотворить пам'ятен для потомків наших і богат плодами щастя і обнови Русі день сей, день нашого приходу у стольний старий наш Київ.

СЦЕНА II

Входять: Хмельницький, Виговський, Немирич; полковники: Вешняк, Чорнота, Деджала, Адамович і другі; Кисіль, небіж його, ксьондз Лештовський, М'ястковський, Позовський і інші поляки

Хмельницький. Будьте гостями милими та любими, шановні панове, просимо найнижше бідну мою хатину навідати і хлібом-сіллям не побрезгувати. Що бог нам дав, полагаємо од чистого серця. А що було, то нехай не вертається; озьмемо приклад з сім'ї: де ворог чоловічеського рятунку розгнітить огонь ворожди і брати спираються, сварються, а іноді й подеруться між собою, а напотім помирються, зайдять та зап'ють свою свару і знову вкупі братами живуть. А що добро, що красно, аще не жити братії вкупі! Так і ми вчинимо. Наша свара—домова; ласкавий король пробачить нам виступки наші, дасть нам охрانی привілеї, а жінка наварить борщу та поставить горілки на стіл: так ми заїмо й зап'ємо усю першу колотню, тай житимемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавну єсть такий обичай, що коли мирються, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорять москалі, що „кто старое помянет, тому глаз вон“. Отсе прохаючи ваших милостей на обід, я наказав, щоб не наймичка і не стряпка готовила страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вісники нам ласки короля нашого.

Кисіль. In principium подобає вашой милости, пане гетьмане війська його королевської милости запорозького, урожаний значний пане Богдане, сполне зо всім військом його милости запорозьким *gratiam agere* найвищому маєстату божому, же

conservat vos в нерозірваному союзі з Реччю Посполитою, terra libertatis де латво було вам домотивитися, що в вас боліло, де вольність процвітає, як не можна того налізати нігди ні в християнстві, ні в поганстві, — бо всюди неволя, а сама тільки Корона Польська вольністю сLINE. В'єдиній Короні Польській ваша милость моглась од найяснішого короля його милости такую consuetudinem одібрати.

Д ж е д ж а л а. Та король як король, але ви, королевнята, броїте много і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польщі, бо то не годиться. Ми знаємо, що ти єси кість од костей наших, а тепер одщепився і пристав до ляхів.

М'ястковський. Пане полковнику запорозький! Шануючи вашу милость повинісьмо занотовати вашей милості, що річ його милости воеводи не до пана полковника, а до пана гетьмана належить.

Кисіль. Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаєш, що я естем твоїй милости з давних літ найширший amicus. Я того доказав. Син в справі отцевській, servus fidelis в панській, так щире non possit ходити, як - ем я ходив у тій нещасливій колотні Війська Запорозького з Річчю Посполитою, як я diebus et noctibus правдиве працюючи, аби illam iridem нового життя in coelum patriae invocare, проводив — у тім бога найвищого testem facio, а що я ратів в тей традиції не тільки в Польщі, але в чужих краях, то тим єдине утішався, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передся взято, которую віру купно зо мною ваша милость приймаєш і для prosperitatem Війська Запорозького, на той кінець жеби не прийшло in postremum exitium. Любо тож мене omnes опочно щецовали, а я cum gaudio з Варшави виїхав і тих їх милостей панов, котрих мені колегами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішалисьмо, приносячи пробаченне прешлих виступков вашої милости, libertatem videbis religionis грецької, авкцію реестроваго війська, restaurationem давніх прав і свобод запорозьких і вашей милости дозор і обмишлеванне з належними signis, туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом Iohannis Casimiri regis nominis. Приймаючи такі великі упоминки од його милости короля, пана свого, aegnum est, пане гетьмане, жеби вдячним ригере, з татарами foedus nefandum розервати, хлопів од розляння крови утримувати, не приймаючи тих colluvies, котрі понині perfidissime sanguinem nobilem прагнуть, под свою protectionem, але розказуючи їм послушенство панам і нагорло караючи ребелянгов, ab arrandum vulgus insanum reddere, нарешті до комісії з нами, комисарами його милости Реч Посполитою, celerrime приступити.

Д ж е д ж а л а. Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою отсі клейноти, булаву та червону хорогву та грамоту, то се все, вибачайте на сїм слові, цяцьки а більш нічого. Ми не діти і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми

ярмо панське, з себе скинувши, та вп'ять наділи на шию. Нехай зслизнуть ваші солодкі дари: шаблею розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Україна нехай застається.

Хмельницький. Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошаліли сьогодні, панове, що наперед старшого суєтесь та у мене одвіт з голови вибиваєте? За таку велику ласку, що мені його милість найясніший король оказав і уряд над військом дав і прошле преступство мое пробачив, за те дякую найнижше. А що до комісії, то вона зараз зачатися і одправоватися не може, (бо) війська в загаєнню немає, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не смію нічого учинити. — Тай нащо у сей веселий і любезний для мене час об тім рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують а потім вже розпитують: відкіль він і пощо прибув. Вибачайте, пани комісари, коли недоладу. Сідайте та вип'ємо по чарці. Ганно! почасть лишень з своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрий господині подобає. (Ганна угощує гостей горілкою; вона частує з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою).

Хмельницький. Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді. Ми люди прості і не дуже виховані, п'ємо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дає шабля, як правдивим воїнам належить. Та у нас єсть таки й венгерські і німецькі вина; давно ми сього не знали, а як бог став особливе благословляти наше оружје, то ми і ґрунтовніше і багачче почали жити. Просимо панів за стіл. (Сідають). Я разом радий і нерадий, що отримав таку честь, що ваші милості не побрезгували увійти у мою козацьку хатину і моєї хліба-соли покуштувати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильність бачу, а не радий тим, що ми, по своїй простоті, не уміємо ваших милостей належити прийняти. Самі бачите, як у нас все просто, по-хлопськи. Дяка богу, що поборов за нами на Пилявецьких полях, де панове ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та ложки срібні й золоті, а то б прийшлося таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира приязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисіль. Добрий анти(с)паст!

Кисіль. Ваша милість, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаєш, щирим наперед послушенством Речі Посполитій, вірним захованнем в повинности своїй, отдаючи запомінню, як було перед тим, взаємні долегливості.

Хмельницький. Істинно так, пане воеводо. Давайте ж нам на стіл, жінки, все, що припасли. (Подають страви).

Ксьондз Лентовський. Шануючи вашу милість, ясневельможний пане гетьмане, і всіх вас, панове старшина козацькая,

повинен я на *quidquam* одважитися, як смиренний служитель олтаря божого. Хоча всходня гречеська віра і не належить до єдиної святої апостольської церкви, однак ми згодимся з вами *in dogmatibus*, але завше повинні сьмо оддалитися од богомерзких еретиків, апостатів, наслідовців проклятого Арія. Мабуть добре ненавидите ви нас, козаки, що навіть побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе прийняли *in persona* Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Сей зополний зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсіваннем насіння душевредного на ниві Христовій наволок на себе праведний суд костьола, который присудив його, як члена зловонного і прокаженного, одсікти для спасенія вірних, а він як зрадник утік і пристав до вас. Ви жахнетеся, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. (Всі слухають з дивуванням. Немирич спускає очі).

Хмельницький. Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люди і не час і не місто нам об тім тепер диспутовати: бо ваша милость не суддею до нас прибув еси.

Лентовський. Не суддею, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти *haereticus, apostata, nasledovec* Арія проклятого. Я читав - єм твою *libellam*, де ти написав, що більш *et clarius* бога познаєш *in natura quam in libris sanctorum patrum*; що *Iesus* Христос страждав за свою *doctrinam*, а не як *victima irae coelestis*, тим же *spiritu veritates* надхнутий, который і *sapientiae humanae causa erat*, і же для спасенія чоловіка не суть *necessariae* обрядки і церемонії костьола святого. Тебе присудили спалити, а ти утікесь і пристаєсь до козаків, розносячи всюду *venenum foetidum haeresiae*. Кождий правовірний християнин повинен з тобою *pec edere, non dignus es* голови своєї піднести *caelum ac solem videre*; *non debet* земля кості твої *accipere*; *pulvis tuus* буде *in potentia infernali*, ім'я твоє — поношеніє *hominibus*, а *genus* коли *fuerit*, *semen diaboli* буде *per saecula saeculorum*. Кажі при панах козаках: віруєш у святу трійцю?

Немирич. Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не мені тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів моїх.

Джеджала. Се, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здається, що ти ближчий брат сьому ксьондзові, що так на тебе озвірився.

Немирич. Коли, панове, я не варт того, щоб називатись вашим братом, то все - таки я ваш слуга. Бо здається я був під Львовом і під Замосцем, і може хоч за сю перев'язану руку дасте ви мені і заборонитись і наречитись вашим слугою.

Молодий Кисіль. З пана — слугою! О tempora, o mores! o perfidia!

Немирич. А пан Ісус Христос не зробився хіба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають святе письмо і на кожний случай приведуть *textum*, а од того пильно уникають, що їх милостям очі виїда. Ти питаєш, пане Лентовський, чи вірую я у святую трійцю? Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була *imago* тей трійці у трьох видах і перший вид тей *imaginis* — то правда, і ви сього не приймаєте, бо завше говорите неправду і *sensum verborum* Христа перевертаєте за для вашої користи, ошукуючи незмисленії люди; другий вид тей *imaginis* — то братолюбіє, і ви сього не приймаєте, бо клянете і гоните братів ваших і направляєте брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тей *imaginis* — то розумна воля, і ви сього не приймаєте, бо втісняєте слабих і кланяєтесь сильнішим од вас, і других тому навчаєте. А козаки — те знають і не приймають, бо встали за правду, братство і за свободу, і тепер раді з вами, як вільнії з вільними і рівнії з рівними, побрататися, — а ви не хочете!

Хмельницький. Що пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша святая інквізиція, знайшовши у його книжці, котрої ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він того уникаючи до нашої восточної віри утік, то таке вибавенне божої волі приписати маємо. У нашій святій восточній церкві ніколи не було й не буде інквізиції, ми нікого не палимо, а хто, по-немощі розума, заблудить з правого путі, того ми відсилаємо до пастирів наших чесних, самі по простоті своїй у те не уступаючи. А вашу милость, пане ксьондже, повторне і найнижше прошу — тую розмову перервати, бо і мені і всім нам вона не подобна.

Лентовський. Єднак, яснотельможний пане гетьмане, розваж ваша милость, чи подобно слухати богопротивнії речі мені, котрий естем *membrum ecclesiae*...

Хмельницький. Пане ксьондже, я тут господар! У третє і останнє кажу вашій милості мовчати.

Вешняк. Мовчи, попе! Твоє то діло нам те задавати. Іж пиріг з грибами, а язик держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорозьких полковників шанувати!

Хмельницький. Тихо, полковнику!

Виговський. Пане полковнику! Ти всю нашу справу нівечиш!

Вешняк. А що він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом рие!

Лентовський. Правий боже, будь нашим свідком! Чи се ж на новії кривди і ін'юрії ми до вас приїхали, козаки? Чи се ж нам *гесотренсум* за те, що ми отримали стільки праць і нещастя, поки прибули до вашої милости, аби принести вашій милості пробаченне і ласку од короля, пана вашого?

Хмельницький. Пане ксьондже! Вашій милості не подо-

бало починати тії зачіпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичай лагодних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: нащо ж чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику! За кривду, що учинив еси панові ксьондзові, повинен еси пробачення прохати, або виходити зараз з хати.

Вешняк. Прохати пробачення у ксьондза! Та запорозький козак не погне спину навіть і перед самим метрополитою. Я пійду лучче з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш йти зо мною? Я б тобі дав там доброго прочухана! (Виходить).

Хмельницький. Тепер покоштуємо вина отсього, що мені прислав його милость Ракочи, мій щирий приятель. Гарне вино, столітнє. Жінко, піднось панам! (Ганна частує вином). Вип'ємо перший кубок на здоров'є нашому найяснішому королеві, панові нашому милостивому!

Кисіль. Нехай панує згода і мир меж Руссю і Річчю Посполитою за ціле його корольованне! І нехай далекії потомки із сльозами радості читають в гісторії про день сей, початок тривалого покоя і щастя обоїх людів!

Молодий Кисіль. Як то мило, як то любо пити за здоров'є свого пана в домі у того, з ким постановляється мир, а зважа з рук гарної господині.

Хмельницький. Дякую за похвалу моїй жінці вашої милости. Істинно вона для мене великий скарб на світі.

Лентовський. І добрий малжонк для жони теж найвищий скарб на світі. Пані Хмельницька тим найбарзій щаслива, що у приязні малженській з вашою милостю знайде одраду од недавнього горя, що її милость постигло.

Хмельницький (зо вадержуванім гнівом). Про якеє недавнє горе ваша милость говориш?

Лентовський. Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здешанського, которого окропно замордовали козаки в Барі, коли він не схотів прийняти всходньої віри, *fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae*.

(Ганна упускає тацу з чаркою і закриває очі руками. Всі порушаються. Немирич підбігає до Ганни і говорить щось до неї, а потім випроваджує її).

Хмельницький. Не турбуйтеся, ясновельможнії панове комісари: моя жінка — баба. Будемо пити!

Кисіль. Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудиції не відав *leges hospitalitatis*.

Позовський (тихо до ксьондза). Немирич приємну офіцію виконує у козаків *cicisbeo galante* молодой гетьманової.

Лентовський (тихо до Позовського). Добра пара: апостата з чужоложницею. Немиричу *fas est* Хмельницького *gloriosissima facta cornibus coronare*.

Хмельницький. Здається мені, що жінці моїй горе об отцю добавила притомность його милости пана Лентовського, ксьондза

римської віри; бо того не можна забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, заручену зо мною, гвалтовне хвачено за шию в костюл і примушено до слюбу з тим бенкартом литовським, п'яницею польським, розбишакою українським. Того я не забуду, бо того не забудеш, хоча б і хотів, що дуже вгризлось в серце. Ха, ха, ха! Чи можна, панове ляхи, забути Україні всі рани й болісті, що од вас терпіла вона, бідна, обшарпана сирота? Чи можна навіть дальнішим потомкам забути поношення ім'яні нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, священників божих посажених на паль, дітей в казанах зварених... Ні! Ні! (б'є рукою в стіл) швидше огонь з водою поєднуються, ніж Русь наша з Польщею вашою!

Кисіль. Єжели в Речі Посполитій єсть люди, которі чинили вашей милості кривди і тепер незичливі, то найбільше таких, которі щире жадають здоровля і споного мира і згоди всему Війську Запорозькому. Ціла отчизна неповинна за одного або за кілька зухвальщов. Полецаймося на бога і на пречисту матер його, жеби нам з неба одібрати такую мисль і скруху, щоб могло все то ся в ліпше обернути. Я не апробую поступков тих, которі до вашої милости негрешні. *Lavo manus meas* і прошу найнижше умироти справедливії афекти, позираючи на нас комісаров як на щирих приятелей вашої милости, приносячих згоду отчизні, которой вірним сином ваша милость бути маєш.

Хмельницький. Шкода говорити! Все, що ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуться. Знаю я вас ляхів добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тоді до нас *padam do póg, calujemy rączki*; а як скоро біда минула, то ми у вас *psa! krew* найпоследніші з тварі, хужче собаки. Просто реку, пане воєводо: ви приїхали не для того, щоб щиро мир і згоду постановити, а на те, щоб нас одурити. Іде об здоров'ї нашим і цілости всеї руської нашої отчизни на дальнії потомки і годи, того легко важити неможно. Ваша милость ладно мовиш о пробаченні королевськом та споминаєш про наші преступтва; а об тім ані слова, щоб нас удовольнити. Бо Річ Посполитая повинна оказати нам справедливость на всіх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад, пан Вишневецький: він то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо й стали у Білої Церкві шукати примир'я і заспокоєння од короля, князь, його милость, почав тревожити козаків, священників лупив, мучив, на полі вбивав, свідрами очі викручував і інші муки задавав. Треба конешне, щоб його скарали за те, і не буде нічого доброго, коли його не скарають. Винен і пан Краковський, що на мене наступав, коли я *in angustis Borysthenis* свою душу уносив, але той одібрав своє; винен і пан хорунжий і всі, що козаків, молодців заслужених Речі Посполитої, у хлопів

обертали, лупили, волосся таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над всіми їми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісією, а в Литві Радзівіл кров ллє; з одного боку нас лагодними листами та компліментами обсипають, а з другого на нас наступають. Нещиростю, панове ляхи, нічого не зробите. Коли хочете мира, так миріться так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати, а коли ви то сеє, то онеє, то будемо лучче воювати: або мені зо всім Військом Запорозьким пропасти, або всій Польщі і всім дукам, королькам і шляхті згинуті.

Кисіль. Вздихнувши *de profundis cordis mei*, мушу я слухати тії орації, так невзгодні з тим, що перед сим за годину ваша милость мовив еси. Защо ваша милость докоряєш мене нещиростю? Чим *dignus sum* тей ганьби? Тим хіба, що терпів од своїх і од чужих обегли і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста сього поносити? Козаки спалили мої маєтки, хлопцї мої власні, приставши до ребелії, шукали життя мого, без притулу *profugus et pulsus*, не маючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, уроженого шляхетства: там мене *vocabant* зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив, все одно тільки *verbum* било на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми їдучи до вашої милості по розруйнованої і спаленої країні — і холоду, і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою *tremolare*, — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкове *verbum pacis et fidelitatis*! Ах, не надовго! Ти докоряєш нещиростю нашу комісію; чому ж перед сим не спитав еси: в чім буде та комісія? Чи можно осужовати те, *quid fierit*? Приступи до трактатів, тоді і говори, чи широко, чи нешироко ми прибули до тебе.

Хмельницький. Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісії! Не Павлюк я вам і не Острянин! Я наперед знаю, що з сеї комісії нічого не буде. Война! война у тих трьох або чотирьох неділях! Виверну я вас всіх ляхів догори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде, щоб вільний був собі та етинав шляхту, дуків, князів... Согрішить князь, уріж йому шию; согрішить козак і йому теж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть се королеві і всім станам вашої Речі Посполитої. Що? Чи не шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть: а хочби й не були, хочби їх було п'ятсот тисяч, не переможуть вони руської запорозької і татарської мочі. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде панувати на цілий світ!

Кисіль. Пане Богдане, урожаний, почитивий гетьмане Війська Запорозького! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, еднaк

приписую її афекту, властивому найбарзій великим душам, котрій, скоро обачуться, латво приходють *ad meliorem mentem*. Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнищим слугою, не смію помислити, щобись ваша милость оддав в руки поганих без причини не тільки ляцьку і литовську землі, але і віру руськую, всходнюю, і церкви святії, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая полекають нам докінчати з вами *mitiores conditiae*. Ежели вашой милості кривда сталася од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорозького; ежели Військо Запорозьке жалується на личбу албо на ґрунти, то король його милость обіщує удовольнити вас у тім: нехай козацького війська буде не тільки десять, але і дванадцять тисяч, навіть і п'ятнадцять; од вашої милости то єдине потребується, жеби ваша милость розервав зв'язок з татарами, прирожденими ворогами народа руського, вернув бранців польських, узятих козаками в час замішання, одступив од черні, щоб хлопи орали, панам своїм слугували; коли хочете, лучче йдіть на турків або на татар: Реч Посполитая в тім вам не запинає, ліпше поганих бити ніж християн. На такі кондиції пан гетьман запевне позволить?

Хмельницький. Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було в той час трахтовати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Дніпром і на Дніпрі, і після Жовтоводської й Корсунської іграшки,—тепер уже часу не маєш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, що замислив: виб'ю із ляцької неволі народ руський—весь! Перш я воював за шкоду і кривду свою, тепер воюватиму за віру православну нашу; допоможе мені вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступаю, бо то права рука наша, щоб ви хлопства не знесши у козаків не вдарили. Двісті, триста тисяч своїх мітиму; вся орда прийде на поміч, ногайці стоять на Саврані, мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл на світі, готов все учинити, що я схочу: вічна наша козацька приязнь, світ її не розірве. За грядущою войною не пійду, шаблі на турки і татари не підніму; буде з мене місця на Україні, на Подолі, на Волині, досить мені часу й достатку в землі і княжестві своїм—по Львов, по Хелм, по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнім ляхам: сидіте, ляхи, мовчіте, ляхи! Дуків, князів ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати, я їх і там знайду; не зостанеться мені жодного князя, ні шляхтюка на Україні, а котрий схоче з нами хліба їсти, нехай же Війську Запорозькому послушний буде, а на корм не брикає,

Джеджала. Уже минули ті часи, коли нас сідлали ляхи нашими людьми християнами. Були нам сильні драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми під Пилявцями, що то за ляхи: не ті вже се ляхи, що перед тим бували та били турка, москву, татари, німці, не Жолкевські, не Ходкевичі, не Конецьпольські,

не Хмілецькі, але Тхоржовські та Зайончковські, діти в залізо поубирані. Померли од страху, скоро нас узріли; не було нас в середу тільки три тисячі, а коли б до п'ятниці почекали, ні один би лях живцем до Львова не утік!

Хмельницький. Мене патріярха в Києві на сю войну благословив і з жінкою моєю дав мені слюб і гріхи мої розрішив і кончать ляхів розказав. Як же мені його не слухати, великого, старшого голови нашого, гостя любого? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та у дорогу були готові, без возів, без гармат,— знайду я то у ляхів. А хто б з козаків взяв одну колясу на войну, кажу йому голову стяти. Не возьму і сам з собою жадної, хіба юки та сакви.

Позовський (тихо до Лентовського). От зажарта bestія!

Лентовський (до молодого Кисіля). Що за патріярха такий? Чи то його милость метрополіта киевський?

Молодий Кисіль. Ні, то *proscriptus* якийсь *excommunicatus ob gravia scelera*; мотавсь по світу, ніде його не прийняли, а в Україні найшов собі овечок.

Хмельницький. А що ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то річ завойована.

М'ястковський. І погани, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязні доброї. Через мене самого, літ тому з дев'ять, Ібрагим султан, отоманський цезар, даровав королеві його милості кількасот в'язнів з галер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи подданий короля його милості і слуга, взявши булаву і хоругвов од пана, не хочеш слуг панських і дворян рукодайних панові своєму оддати, не шаблею, не на пляцу битви, але кондиціями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послов і комісарів, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволі тримаєш: що ж ми об твоєй зичливості і послушенстві розуміти маємо?

Хмельницький. Я їх пущу тоді, коли мені жадної заціпки не буде од ляхів, і тепер би навіть пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечніше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто моє Бар на Поділля; от я і послав йому сказати, коли не послухається, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тоді одного брата поставлю на палі на єднім конці города, а другого на другім: нехай дружка на дружку дивляться!

М'ястковський. А хіба козаки того не роблять? В Києві мало що за час замішання скільки побито шляхетного стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звір лютує, ляхів останки шукають навіть під землею, і неповинна кров струменями тече у Дніпр, взиваючи до бога, як кров Авеля.

Хмельницький. Не казав я неповинних забивати, але тих, котрі над вірою православною знущалися. Мій Київ, я князь і воевода киевський, бо мені його бог дав навіть і без шаблі.

Кисіль. Пане гетьмане запорозький! Non vides пришлих речей, соесус фортуною настоящею, которая скоро кому почне над міру ludere, того скоро і відступить: ad vitrum подобне, которое, скоро упадне, то і розіб'ється. Рач дати fidem зичливості моїй, коли Війську Запорозькому хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спущайся на децизию війни, покинь contra Polonos, розгніваних consiliares, iram et spem victoriae, не усилуй Польщу згубити, Русь хочачи tollere. Одступи татарів. Чи ти думаєш, що ради піднесення віри руської і народа руського вони вам допомагають? Вони на розлучення наше самі сподіваються. То для них bonum, коли ляхи, Литва, Русь, козаки будуть inter se битися і один другого губити, а вони всіх sparsim заберуть. Розваж, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою cum gratia цертує, а коли ти його ласку postponуєш, то рушить на тебе військо всею силою. Повір, пане Хмельницький, коли погордуєш моею радою, нічого не знайдеш, тільки одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницький. (зрушений). Пане воеводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти його держатиму, поки життя мого стане і поки вольности не доб'юся. Ліпше голову положить, ніж у першу неволю повернутися. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливість своєї справи і вірую, що бог потягає за правду. Короля як пана шануємо, панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями. Єднак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів, коли щиро схочете на те шлюбования позволити, то і змиритись нам не трудно буде, а коли ні, то я не стану од упартості війни, а зрадливого покою — не хочемо!

ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ НОЧЬ

Трагедия, написанная на южно-русском языке Н. И. Костомаровым (1840).

Перевод Александра Корсунова

Тако свободився народ руський з под
іга Ляцького Єгипетського.

Летопись

Ой у нашої, у славної Україні
Бували колись прешрашні, злигодні
години

Ніхто Вкраїнців не ратував,
Ніхто за їх богові молитв не посилав.
Тільки бог святий їх не забував...
Отже й пройшли, івойшли злії невгодины:
Немає нікого, щоб нас подоліли!

Народная Дума

ЛИЦА:

Переяславский Староста.
Анастасий, священник.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанаас, его племянник.
Прохожий.
Еврей Абрам.

Зацвилюхувський, польський
офіцер.
Марина, сестра Лысенкова.
Козаки.
Переяславці.
Польские солдаты.
Хор.

Действие происходит в городе Переяславе, накануне праздника Воскресения
Христового в 1649 году.

СЦЕНА I

Петро, Прохожий

Петро

И будто правда все, что ты сказал?

Прохожий

Иль Днепр у вас разлился так широко,
Что вести к вам с той стороны доходят,
Как из Москвы далекой?... Заднепровье
Пылает,— будто молния зажгла.

Стекаются отовсюду гайдамаки ;
Пастух свой посох променял на пику,
Покинул пахарь ниву — лемехи,
Серпы пошли в военные снаряды ;
Коней седлают старики и, даже,
Бабье и дети стали козаками.
Что · день приходят к гетману дружины,
Собралось громаднейшее войско:
И лях и еврей не знают, где бы скрыться.
В Покутьве, по Подолу, на Волыне
Все города освободились : всюду
Убили старост, взяли замки с бою,
Солдат же ляхов вытолкали в шею,
Попам служить нигде уж не мешают ;
И, сняв с себя кровавую одежду,
Козак идет во храм молиться богу.

Петро

Недаром учат : уповай на бога :
Он милосерд ; хотя и покарает,
А все таки помилует потом.

Прохожий

Да разве здесь о том не говорят ?

Петро

А что тебе сказать, и сам не знаю !
И рад бы в рай, да нам грехи мешают !—
Что сделает наш город бедный !.. В нем
Поганых ляхов, что сурепы в просе.
Кто посильнее был да побойчее,
Ушли, или врагами перебиты ;
Остались только женщины да дети,
Больные да изменники. Нашлись бы
Такие, может, что пошли б на ляха ;
Но все у нас поотнимал, треклятый,
Ни денег нет, ни сабли, ни ружья...
Что делать ! — Хорошо, где сила есть !

Прохожий (Показывая на грудь) :

Здесь наша сила ! (Показывая на небо) :

Там надежда наша !

Я — человек бывалый : много видел ;
Сам перенес не мало бед и горя...
Смотри : нет глаза правого, руки
Нет правой — отрубили, да вот здесь

В груди сидят две вражеские пули...
Хоть золотом меня всего осыпь,
Оно иметь не будет силы той,
Как эти раны; с ними смело я
Могу сказать украинцу любому:
Смотри и знай: я родине служил;
И ты, брат, должен послужить ей так же!
Да и тебе, почтенный мой, скажу я:
Вы все, как вижу, ропщете на долю,
Освободиться ж — силы нет у вас.
Вот если б ктонибудь за вас вступился,
Тогда б вы храбро подняли носы!
Пусть вместо вас идут на смерть другие,
Вы станете кричать: ах, славно! славно!
Уж ляхов нет: мы перебили всех!..
У гетмана Хмельницкого есть сила;
Он рад помочь всем нашим городам:
Да помощь посылает только тем,
Которые восстать умели сами,
Как например: я видел то в Каневе.

Петро

А Расскажи, что там произошло?

Прохожий

А вот что. Дело делалось в субботу
На масляной. Поляки и евреи,
Понапившись, свечера бесились,
А ночью — где упал кто, там уснул.
Вдруг, в полночь слышат — колокол! звонят!
Глядь — все в огне: пожар... шум... трескотня...
И громом раздается „смерть врагам!“
Тут ляхи, не пропившие еще
Свой ум, — скорее стали собираться;
Сказали старосте; а он, треклятый,
И не был в городе — весь день кутил
В монастыре: монахов выгнал вон,
А понавел с собою шлюшек подлых.
Очнулись, — глядь: а мертвыми телами
Все улицы покрыты дочиستا.
Сбежалось войско; строилось покуда,
Да снаряжали пушки, самопалы, —
И рассвело... И закипела драка!
Прошло не больше часа — русским плохо;
Хоть пропадай! А староста приехал
И выслал кастеляна: „Об’яви,

Что я их всех до одного прошу,
Пусть повинятся".—Этот только вышел,
Рта не успел разинуть — чубурахнул!
„Уж если умереть, так все умрем!“
Так наши дружно закричали.— „Режьте,
Губите нас — погибнем козаками!“
Взбесился староста, велел за это
Всех убивать, всех резать и губить:
Детей и стариков, — чтоб не осталось
Ни душеньки живой. Тогда глазам
Кровавое позорище предстало!
Во всех углах пошел угар в Каневе,
И таял снег от крови, как от солнца.
Всех резали нещадно до полудня;
И каждый, до кого дошел черед,
Зажмурится, бедняга, скажет: боже!
Твоя то воля! — с тем и кончит век...
Как вдруг умилился господь:
Откуда ни возьмися гайдамаки
С Лысенком — трах! — и окружили город!
Узнали ляхи, бросили резню
И на защиту замка поспешили...
А наши, отдохнувши отыскали
Оружие, — да к ним! И заметались...
Они, как угорелые коты,
Туда - сюда; а уж Лысенко в замке.
Враги и уши опустили; он же, —
Как увидал, какой справляли праздник
Они над русскими, — велел своим:
Чтоб ляхов всех, евреев и унийтов
Нещадно истребляли... Пусть им это,
Сказал он, будет платой за невинных.
И с половины дня прощенного начав,
Весь понедельник, до другого утра,
Над нехристями вволю потешались:
На Тясмине - реке сложили горку
Из тел еврейских; ввечеру, и утром,
И днем, и ночью резали; семь тысяч
Католиков пропало как собак;
Детей и женщин, правых, виноватых —
Всех перебили... Не ушел никто,
И некого уж было бить во вторник,
За старостой послали в монастырь:
С своими он вельможными панами
Был привезен, забитый в кандалы...
Изжарили в тот вечер всех панов,

А с старосты содрали кожу. — Так
Отместили наши лютому врагу!
Потом открыли в середу все церкви
И господу молебен отслужили.

Петро

Да; хорошо, что вышло так, что кстати
Случились казаки; не то — пропали б
Ни за что, брат, ни про что. Так и мы...
Ну, что мы сделаем, хоть и восстанем?
Потопчут нас, как травку в поле. Здесь
От казаков пособия не дождешься.

Прохожий

На что вам их? — Вы сами козаки!
Каневцы разве ждали козаков?...
Кому неволя станет костью в глотке,
Тому и жизнь и смерть — одно. Желает
Тот смерти сам. Ты говоришь не то!
Или вы сами в ляхов обратились,
Или они не притесняют вас. —

Петро

Куда тебе, не притесняют! Если б
Ты видел, как вчера — о, стыд и срам! —
В костел епископ униятский ехал
На литанию. а его коляску
Тяжелую везло двенадцать русских,
И еврей был кучером! — Вот, посмотри:
Великая суббота, завтра праздник;
А мы не знаем праздника, в церквах
Все дни служенья не было: евреи
Проклятые церквей не отпирают;
На откупе святыню держат... Счастье,
Коль завтра сложимся, чем заплатить, —
Не то — придется с праздником проститься.

Прохожий

Ну, и никто у вас не ворохнулся?

Петро

В один и тот же год два возмущенья
Здесь были. Ну, и что ж? — Узнали ляхи;
Переловили всех — перевязали,
Да к старосте свели: там все и сгибли.
На одного надеялись мы крепко...
Того уж нет!

Прохожий.

А кто это?

Петро.

Лысенко, —

Вот этот самый, что ты говорил.
Ведь он, когда ты хочешь правду знать,
Из нашего Переяслава. Будет
Лет пять уже, как он покинул нас.
Он был казак, — не перенес неволи.
Когда господь послал на нас беду,
Он не стерпел, — собрал кое кого,
Да и поднялся мятежем на ляха.
Что ж: дело вышло не под силу. Враг
Раз во сто был сильнее его отряда.
Покуда наши собрались, — Лысенко
И вся его козацкая дружина
У старосты в подвалах очутились.
Вот староста призвал к себе Лысенка
И стал его допрашивать; а тот
С ним говорит, да хватъ за пистолет,
И бац в него; а сам скорей в окошко...
За ним толпой погнались ляхи с криком:
А он себе и ухом не ведет!
Он добежал до Альты. На обрыв,
Да в реку; а за ним, бедняжкой, градом
Посыпались пули... Спас господь,
И не одна его не зацепила...
И переплыл он счастливо реку.
С тех пор уж мы Лысенка не видали.
Его искали долго ляхи, даже
Червонцев триста пятьдесят сулили
Тому, кто приведет его: — напрасно!
Ну, вот теперь, как слух о нем пронесся,
Что он воюет все да ляхов бьет, —
У нас было народ заговорил,
Что если не забыл своих Лысенко,
То, может быть, нас выручить придет...
Да! на него была у нас надежда,
Да ветром та надежда разнеслась.

Прохожий

Как так?

Петро

Да разве ты о том не слышал,
Что с ним случилось? Воевал, сердечный,

Да и довоевался. Вишневецкий
Поймал его в Немирове. Не знаю,
То правда, или нет; а говорят...
Да уж тебе об этом знать бы лучше.

Прохожий

И я слышал.... Об этом говорили.
(Звонят).

Петро

Ну, слава богу! (Снимает шапку и крестится).
То, верно, Анастасий упросил
Евреев, чтобы позволили служить;
И то, бедняжка, целый день вчера
Ходил собирать на службу по дворам;
А жидовье проклятое за службу
За каждую по пяти золотых лупить.
Вот, наконец, и на святую паску
Бог приведет быть может помолиться!
Как вспомнишь о годах давно минувших,
Так сердце рвется. То-то было время!
Бывало, как сподобит нас господь
Дождаться воскресения Христова,
То будто свет повеселеет: радость
Объемлет всех. — Лишь Светлый день придет —
От радости все горе позабудешь....
Все на тебя приветливо глядят,
И сердцем все благодарят творца...
А что теперь!! О, боже милосердный!
За что же ты детей своих караешь!
(Вздыхает).

СЦЕНА II

Опанас (прибегает с криком и плачем).

Опанас

Ой, дядюшка! Ой, бедная головка!

Петро

Что это? — Бог с тобою, Опанас!

Опанас

Ой, дядюшка-голубчик! Ой, беда!
Беда и только! — Матушку схватили...

Петро

Кто? Как? За что? Рассказывай, не мучь...

О п а н а с

Ой, к старосте солдаты повели,
Да говорят — умрет голодной смертью.

П е т р о

Владычица святая! Неужели?..

О п а н а с

Ой, дядюшка! Беда нам да и только!
Ведь говорил я : матушка, оставь!
Ну, что, как чорт какой войдет? Так нет!
Ты попусту стращаешь, говорит,
Теперь они к нам не придут. — Ну, вот,
Мы с праздником! Беда нам да и только!

П е т р о

Да что случилось? Говори скорей!

О п а н а с

Да пасхи все! Хотела пасхи печь!
Я говорил, и крепко говорил;
Что ж? — Не послушалась. — Как я сказал,
По-моему и вышло. — Только в печь
Сажать хотела... а они как тут!
Как крикнут! — Матушка, ей богу право,
Насилу устала на ногах.
Они ее за косы ухватили,
Да из избы — я к ним, — они меня
Толкнули в грудь, да так толкнули сильно,
Что до сих пор болит, ей-богу право!..
Они ее поволокли, а я
За ними вслед... — Все кланяюсь, прошу их:
Ой, сжальтесь, честные господа!
Не сиротите вы меня, беднягу!
Не мучьте бедной матери моей!
Просил, просил; — но ляхи в ус не дуют;
Я все таки прошу, не унимаюсь.
Один и говорит: Пошел ты к чорту!
Вы оба, сволочь, мать твою, мерзавка
Изодохнет с голоду в подвале панском.
Схватил меня потом и отшвырнул;
И матушки уж больше я не видел.

П е т р о

Сестра моя, страданица святая!

О п а н а с

Ой, дядюшка! Да научи ж меня!
Родной ты мой! — Скажи же, что мне делать?

П е т р о

Чем я могу помочь тебе, несчастный!
С тобою разве плакать да терпеть?...
О, господи! За что ты так караешь?...
Молился богу, бедный Опанас!
Где человек не может пособить,
Там помощи от бога ожидают.

О п а н а с (Плачет)

Что будет с матерью!... Ой! Ой! Ой! Ой!

П р о х о ж и й

Ну, что ж ты плачешь, ну, чего визжишь,
Как скверная девчонка? — Срам! — Мужчина,
Козак!... Грудной ребенок так не станет
О матери реветь, как ты, верзило!
Аль батько куклы с торгу не привез?!

П е т р о

Послушай, добрый человек; впервой
Мы встретились. Еще не знаю я,
Откуда ты и кто такой. Казался
Ты мне таким приветливым и добрым,
Теперь не знаю... Будь ты тем, что есть;
Но выслушай меня: кто в бога верит,
Считает за великий грех смеяться
Над горем ближнего. Ты здесь чужой;
Тебя никто не мучит, не теснит:
Оставь же, бога ради, нас несчастных,
Не смейся ты над нами... берегись:
С небес господь насмешку ту услышит!

П р о х о ж и й

Тебя, знать, дядя, горе с толку сбило!
Когда б ты понял, что я говорил,
Так не сказал бы чепухи такой. (Опанасу).
Прилично бабам, детям хныкать, плакать;
А не такому телепню-облому.
Несчастью помогут разве слезы?
Воротят мать тебе?... Нет; видно, вправду
И русские переродились... Как!

В ногах у ляха подлого валяться,
И сглаживать ему слезами путь....
В беде не слезы помощь, а железо!

Петро

Эх! Что ты это говоришь, любезный!
Ну, если б он на то пойти решился,
Что сталося бы с несчастною старухой?

Прохожий

Вы дрянь, вы розмазня, вы хуже баб!
На вас грозу бы не такую надо!
Хотя б господь вам во сто крат тяжеле
Беду послал — вы стойте ее!

СЦЕНА III

Анастасий (с плащаницею, за ним народ).

Анастасий

Зачем бежите вы за мною, дети!
Грех на себя зло даром накликасть.
Эй, братцы, разойдитесь, расступитесь!
Подумают, хотите бунтовать....
Не сможете помочь в такой беде;
Самих себя погубите и только.

Народ (кричит)

Как можно! Как же можно! Плащаницу
Святую! Как? Еврейскими руками?
Мы деньги заплатили; мы заставим,
Принудим, чтоб молиться нас пустили!!

Анастасий

Святое дело — веру защищать,
Да родину, да свой закон; и те
Защитники пред господом предвечным
Венчаются и славою и честью.
И вы бы, дети, сделали добро,
Когда бы то в иную было пору.
Кто не собравшись с силами идет
На смерть, хотя б и за святое дело,
Тот жизнь и душу губит понапрасну.
Тот сам себе устраивает гибель.
Вот и теперь: что сможет ваша кучка!
Повяжут, перебьют вас; и другим
Наделаете бед: следить начнут

И больше будут притеснять; тогда
Не только бог не примет вашей жертвы,
Да и за тех, кого в беду введете,
Ответ ему дадите. — За кого
Теперь вы поднялись? За меня?
Я умываю руки в этом деле!
Когда уж иерея своего
Господь не защитил, — так вы то что?
За церковь, за Христа? — Господь небесный,
Когда бы то ему угодно было,
Без вашей помощи их покарал бы;
Коль восхотел бы — на врагов своих
Он напустил бы огненные реки
Но, милосерд господь. И нет конца
Его любви святой. Врагов своих
Прощает, милует... Смертельный грех
Губить напрасно душу... Отпустите.
Я должен защищать святую церковь:
Я — алтаря служитель. Пусть потащат
Меня в темницу, пусть терзают, мучат:
Не первый я замучен ими буду;
А вы идите да молитесь богу,
Терпите, плачьте, да опять молитесь,
И вновь терпите: сам господь терпел!
Вот лик его: я с ним иду на смерть;
Велю вам именем его: идите!
Ну, что ж еще стоите, — расходитесь!
Воистину скажу: кто не пойдет,
Тот будет враг и господу и церкви.

Народ

Да как же мы тебя оставим, отче!

Анастасий

Кто вам сказал, что смерти я боюсь?
Неправда, дети. Умереть за веру —
Мой долг святой, долг иерея. Вам же
Не следует идти на гибель. Дети!
Прошу вас, умоляю: уступите
Мне, своему священнику. О, ради
Христа и матери его пречистой. —
Его святых и праздника господня,
Идите, дети... Что ж стоите вы?
Идите же. — Будь проклят, кто посмеет
Ослушаться глагола моего...

(Народ начинает расходиться)

Вот хорошо! Вот это хорошо!
Как будто камень спал с души моей!
Теперь пойду я весело на смерть!..
Благослови же вас отец небесный!
Молитесь, дети! Он — отец наш добрый,
И над детьми он сжалятся своими.

Петро

Скажи, пожалуйста: что это значит?
Смотрел и слушал — ничего не понял.
Звонили к службе; а священник с миром
На рынке вдруг... Не новая ль беда
Постигла нас?

Анастасий

Не новая совсем!

Собрал было я деньги, заплатил
Еврею Абраму за святую службу,
С условием таким, чтобы сегодня
И завтра не было запрету. Он
Отдал ключи; начался звон обычный;
Сбежался мир; я стал было служить,
И, так как наш закон повелевает,
Христовы страсти вспоминать сегодня, —
Взял плащаницу в алтаре — несу...
Вдруг еврей вбегает в церковь и кричит:
За плащаницу надобно особо
Платить. Я говорю ему: помилуй;
Я заплатил тебе; чего ж ты лезешь?
Ты — божий враг, ты — еврей: не след тебе
Ходить сюда во время службы. Он же
Из рук моих как схватит плащаницу,
Да как начнет ее трепать и рвать.
Не вытерпел народ: сбил с ног еврея.
Он закричал и выбежал из церкви
Да к старосте — знать жаловаться будет.

СЦЕНА IV

Зацвилюховский с солдатами и еврей Абрам прибегают

Зацвилюховский

А, вот он где, козлище бородатый!

Абрам

Так, пан, вельможный пан! Так он разбойник!
Он бунтовщик! — Должно хотел бежать!

Зацвилиховский

Не убежит, кабан. Гей, вы, ребята!
Гей!— Сабли вон да окружить его!
Вот мы ему покажем, как бежать!

Анастасий

Я не хотел и не хочу бежать.

Абрам

Нет, нет, вельможный пан! Нет, нет!— Он лжет.

Анастасий

Язык еврейский лжет.— К чему, скажите,—
За мной одним вы привели толпу?

Зацвилиховский

Чтоб отвести тебя в тюрьму, негодный!

Анастасий

Берите... Если б, даже, вы ребенка
Прислали взять меня, то я сказал бы:
Берите!

Зацвилиховский

Га! Вот дьявольское сердце!
Не побледнел.

Анастасий

Да отчего ж бледнеть?

Вы думаете — страху напустили,
Что притащились целою оравой,
А что сказал Христос, когда евреи
Пришли за ним? — Сказал им: „Легионы
Небесных сил явились бы сейчас,
Когда б я захотел“. — Вот так и я
Скажу вам: против вашего железа
Есть у меня сильнейшая защита.
Пять слов сказать, и где взялась бы мощь...
И вся бы ваша сволочь разбежалась.

Зацвилиховский

Что говорит схизматик этот — а?

Анастасий

То говорю: не нужны эти сабли;
И я бы их ничуть не испугался,
Когда бы сам не сдался вам.

Зацвилиховский

Молчи!

Анастасий

Молчу.

Зацвилиховский (Абраму)

Ну, говори ты, что он сделал?

Аврам

А как же, пан! Он бунтовал народ!
Да, вправду бунтовал.— Он отдал деньги
За службу... но у них есть полотенце,
Что в этот день средь церкви расстилают,
Они поют над ним...
А ведь за это
Не заплатил он мне; и полотенце
Схватив, нести хотел уж, расстилать.
Но я в дверях стоял и видел все.
И только он на голову напялил —
Я в церковь:— крикнул: денежки подай!
А скверный поп не то, чтоб уступить,
Браниться стал; народ весь на меня —
Да так, мой пан, что я насилу спасся.
Чуть-чуть и в самом деле не убили!

Анастасий

Ты, еврей, все лжеш!

Аврам

Нет! Это сам он лжет;

А я — напротив, правду говорю!
Спросите: ведь украл он полотенце.

Зацвилиховский

Украл?— А?— А?

(Анастасий молчит)

Молчит,— так признавайся.

Ну, где же спрятал?

(Анастасий молчит)

Говори, куда
Ты спрятал полотенце?
(Анастасий молчит)
Говори же!
(Бьет его по щеке)
Так вот тебе!

Анастасий (подставляет щеку)
Бей и в другую щеку.
(Зацвилиховский бьет)

Прохожий (подходит)
Постойте. Ну не грех ли это вам
Так издеваться? И за что вы бьете?
Презренному еврею, вишь, захотелось
Над христианином глумиться!— Эй,
Абрам, иль как тебя, свиное ухо!
Что следует тебе за плащаницу?

Абрам
Да уж дадите хоть десяток золотых.

Прохожий (бросает ему деньги).
Возьми все двадцать, чортово отродье!
Да убирайся в ад ко всем чертям.

Абрам
Еще бранит! (Тихо)
Так, правда: двадцать золотых.

Зацвилиховский
Что ты за человек — а?

Прохожий
Я прохожий

Зацвилиховский
Так, так! Эй, вы, ступайте - ка сюда!
Возьмите - ка вот этого урода!

Прохожий
За что?

Зацвилиховский
За то, что кажешься мне чортом.
Что с виду то походишь на такого,

Что по дворам за милостыней ходит.
Слепой, хромой, в оборванной одежде:
А деньги как полу рассыпает!

Прохожий

(подходит к нему и потихоньку показывает ему что - то,
похожее на лист бумаги).

Не очень то ломайся! Посмотри...
Я завтра к старосте и сам пойду.
За русскими присмотр у вас дурной.
Идите же; а я останусь с ними.

Зацвилицовский

А, знаю! Хорошо.— Эй, отойдите! (Анастасию)
Ступай себе ты в церковь.

Абраму

А ты, свиное рыло!— Чтоб не смел
Нас беспокоить целую неделю,
Затем, что деньги все ты получил.

Абрам

Твоя в том воля, мой вельможный пан.
Я б ничего; да вам самим известно...
Берут за откуп пошлину большую.
Я только попросил бы вот о чем:
Извольте ли видеть, завтра дважды,
Два целых раза, мой вельможный пан,
У них с хоругвями вокруг церкви ходить...
Так надо что-нибудь и за хоругви.

Прохожий

А сколько?

Зацвилицовский

Как, еврейская утроба!!
Постой, вот мы тебе дадим!— Ребята!

Абрам

Ой, батюшки!— Ой, матушки! Простите!
Ой, сжальтесь!— Не буду,— я не буду...

Зацвилицовский

Смотри, не очень...

Абрам

Нет, я ничего...
Ей-богу, так... Я ничего... Я так...

Зацвилиховский

Вишь, чортов еврей, дрожит! (Тихо прохожему)
Ну, до свидания.
(Уходят)

Анастасий

Кто б ни был ты— наш друг или наш враг,
Ты сотворил добро нам. Да спасет
Тебя господь!— Теперь, кто хочет, люди...
Собирайтесь. Пойдем молиться богу.
(Народ сходится)

СЦЕНА V

Герцик с толпою молодых Переяславцев.

Герцик

Нет, братцы, нет,— уж как угодно, нет!
Терпите, как хотите... я— спасибо!
Ну, пусть я пропаду; пускай же знает
И он, как задевать меня.

Петро

Что с ним?

Один из молодых людей

Послушай, брат! Что сделаешь ты криком?

Герцик

Что же? Ты думаешь, что я
Такой, как вы?— Нет, братцы! Знайте все,
Что мой отец полковник был. Я вижу,
Проклятый староста себе
Вообразил, что коли нет Лысенка,
Так может все он делать, что захочет!
Нет, погоди!— Еще я жив-здоров
На голову твою.

Некоторые из народа

А что, брат, скверно?!

Герцик

О, чтобы чорт побрал их всех!— Мне скверно,—
Да им самим еще сквернее будет.

(Оглядывается вокруг)

А!— Здесь вас много! Все народ знакомый,
И все друзьями нам когда то были...
Да, вот беда! Хоть часто прежде мы
Бывало виделись, когда покойный
Отец еще был жив... Теперь забыли...

Один из молодых людей

Нет, за тобой пойдем мы всюду, пан!

Герцик

Вы знаете, кто я такой?

Другой

Пан Герцик.

Герцик

За вас отец мой умер, как с покойным
Лысенком вы восстать хотели:— он
Погиб в ужасных муках, в пытке страшной,
Но никого не выдал... На себя
Все принял он,— а вы меня забыли!

Один из народа

Его отец был добрый человек!

Другой

Был праведник — спасенная душа!

Один из молодых людей

Нет, пан; мы не забыли. Что ты хочешь,
Во всем тебе готовы мы служить!

Герцик

Какой еще беды вы не терпели?
Над вами как наш враг не потешался?
Честь лучше псу, чем каждому из вас!
Чего ж вы ждете?

Анастасий

Милости господней!

Герцик

Бог видит наше горе, бог нам будет
Помощником. Но вот что я скажу:
Терпите вы,— я не хочу терпеть.
Над вами тешатся: вы им покорны;
Я не такой!— Меня не задевай!..
Послушайте, товарищи. Вчера
Меня обидел староста проклятый:
Он у меня мою невесту отнял,
Лысенкову сестру, мою коханку,
И взял ее в наложницы. Уж я
Просить к себе на свадьбу собирался
Вас после праздника; а он украл,
Схватил ее, злодей, как волк ягненка,
Услышал, что Лысенко наш убит,
И думает, что над его семьею
Он может вволю потешаться. Ляхи
Наделали вам, братцы, пропасть зла,
Вы все перенесли — я не снесу!
Пойду к нему и застрелю его
Вот этим пистолетом.— Будь что будет.
Мне лучше смерть, чем это поруганье!

Один из молодых людей
Молодец!

Другой

Герцик — добрый человек!

Третий

Золотое сердце!

Четвертый

Его отец умер за нас!

Пятый

Он — сирота!

Шестой

Сирота! Бедный сирота!

Седьмой

Не дадим погибнуть Герцику! Сами умрем за него.

Первый

„Лучше смерть, чем поругание“ — говорили и деды наши.
(Народ волнуется, шумят, шепчутся)

Анастасий

Пан Герцик! Ты зачем народ смущаешь,
Сам захотел пропасть, так пропадай,
К чему же подстрекать других!

Герцик

Отец!

Анастасий

Послушайте, миряне. Кто пойдет
За ним, — врагом тот будет христианству,
И я, по власти, данной мне от бога,
Всем запрещаю. Это незаконно.
Теперь у нас великая суббота:
Хотели в церковь, — вот теперь она
Отворена. Что ж стали вы? Идемте.
(Поворачивается. Народ стоит)

Герцик

(рассерженный, бросается к нему)

Ты, верно, скушал тукманку от ляхов,
Ну, ешь, благодари: они еще
Нераз тебя накормят тумакami!
К чему ж людей сбиваешь с толку...

Анастасий

Пойдемте, дети, поскорее в церковь, —
Уж солнышко на вечер повернуло.

Герцик

Стой, стой — не шевелись! — Вот я тебя...

Петро

Семен, что ты? — Иль белены об'елся!
Ребята, эй! — Ну, что же вы стоите?
Не видите, что он совсем взбесился?
Священника!.. Ах, чортов сын, антихрист!
У, супостат! Рука твоя, злодей,
Осмелилась!!!

(Народ окружает Герцика)

Связать его!

Герцик

Кого связать? — Меня? Связать? — Ах старый хрен!
Меня вязать??.. Да я тебе кишки
Скорее развяжу вот этой саблей,
Чем ты осмелишься меня коснуться!
(Машет вокруг себя саблею)

Сто тысяч вам чертей! — Мерзавцы, дряни,
Холопы вы неверных, отщепенцы,
Вы — выпоротки, бабы вы хвосты,
Иуды все — Христа вы продаете!!
Чорт с вами!

(Оборачивается назад)

Прокляты вы вечно будете
От бога! — Пусть забудет вас, как сами
Его забыли! — Убирайтесь на печь
Валяться с женами. Вот ваше дело!
А за себя я справлюсь и один...

Народ

Семен! Родной! Мы все твои — что хочешь,
То делай с нами, — и куда желаешь,
Веди нас — вправо, влево! — Мы готовы
На муку, на смерть, в самый ад кромешный
За веру нашу да за край родной!..

Анастасий

Семен, голубчик, сын мой, — успокойся!
Послушай, что скажу тебе... Ты волен
Исполнить, или нет, — как знаешь сам;
Послушай только...

Герцик

Чего еще там слушать!
Хоть ты и поп, — писание толкуешь,
Да без тебя я знаю, что мне делать.

Анастасий

Я в том уверен, друг; но на меня
Ты вовсе понапрасно рассердился.
Да разве я советую, чтоб ляху
Покорствовать? — О, нет, Семен любезный!
От этого спаси господь: я — русский...
И так на свете жить мне тяжело...
Так тяжело, что вечное мученье
В гиене огненной я предпочел бы

Мучению смотреть на то, как вера
Унижена, — святая вера наша! —
Как страшно бедствует народ несчастный...
Да только вот что: мне вас крепко жаль,
Затем, что не свободу и не счастье,
А новую добудете беду!
Из бунта вашего добра не выйдет,
Вас передавят, да сильнее станут
Вас угнетать — и только. Мой совет
Вам: к гетману Хмельницкому послать
Тихонько, чтоб не знали, да просить,
Чтоб сжалился, прислал бы помощь вам,
Сказать, что мы терпеть не в силах больше.
Тогда бы верно мы освободились,
И ляхов злых прогнали б вон отсюда, —
Не так, как прогоняли их другие,
Что перережут всех да перетопят.
Спаси, господь! — Великий, тяжкий грех
Отплачивать злодеям злодеяньем;
Ведь вам не мщенье нужно, а свобода.

Прохожий

Пан гетман вам поклон свой посылает
И грамоту велит вам прочитать.
(Читает)

„Мы известились, что в Переяславе
Лях притесняет русских, и еще
Переяславцы не освободились.
А потому любезным православным
Пять тысяч войска в помощь посылаю.
Как перебыете всех проклятых ляхов,
То вместе с нами, дети, славьте бога,
Что спас народ свой от недоли тяжелой“.

Петро

Как?

Прохожий

Так.

(Шум в народе)

Герцук

Они того не стоят, не желают.

Прохожий

Готово войско: я его привел.
И вечером, как уж начнет смеркаться, ..

И в свой костел католики сберутся —
Наметьте каждый дом, где лях живет,
Ударьте в колокол и режьте их;
А мы услышим, явимся тотчас,
Кругом обступим весь Переяслав...
И ни одна проклятая душа
Из ада здешнего не ускользнет.
Да, все вы завтра будете свободны,
Вдвойне господень светлый праздник будет
Для нас святым: с Христовым воскресеньем
Отпразднуем и наше от врага
Из-под неволи адской избавленье.
Мы завтра утром будем христиане,
А вечером сегодня будем звери,
Чтоб не было пощады никому,
Чтоб ни один лях не ушел от смерти:
Губите их; пусть маленькие дети
Изжарятся в сегодняшнем пожаре...
Чтоб завтра ляхом здесь не пахло: так
Повелевает пан вельможный гетман!

Все

Смерть католикам! Смерть им, супостатам! Весь их
род искореним!

Прохожий

Не очень то шумите вы: услышат!
Ты, Герцик, возвратишь свою невесту;
А ты, разиня, мать свою: со всеми
Расплата будет завтра утром.

Петро

Кто ты,
Загадочный и странный человек,
Спаситель наш, скажи: кто ты такой?

Прохожий

Лысенко.
(Все с криком бросаются к нему; распросы, шум, крик)
Тише, тише!

Голоса в народе

Как? Что? Встают из гроба мертвецы?
Родной ти наш! Отец наш! Избавитель!
Так, значит, вздор, что ляхами убит
Ты был.—Нет! весь он в ранах! Посмотрите.

Скажи: ты жив, или воскрес из мертвых?
Дух, призрак ты, иль человек, как мы?

Лысенко

Не дух я и не призрак, а Лысенко,
Лысенко я... Вам чудно, странно видеть
Меня, из гроба вставшего? Вам страшен
Живой мертвец!— Не удивляйтесь, братцы,
Что для народа своего господь
Творит такие чудеса. Я знаю,
Везде носились вести, что враги
Лысенка доконали наконец,
Что уморили голодом в темнице;
Что руки омертвелые не в силах
Из них сердца живые вырывать;
Что ноги быстрые на их погибель
Уж не поднимутся, и что одна
Душа его бессильная, смотря
На долю горькую отчизны милой,
Над ней летает соколом по тучам
И, видя горе братьев, тяжело стонет
И тщетно рвется, словно как волна,
Что по Днепру катится в непогоду.
Шумит, клокочет, белой пеной хлещет,—
Как будто хочет берег весь залить—
И вырваться не может из русла...
Так братцы, так; весть эта справедлива:
Мертвец я вправду:— умер я для мира
И для себя. Я ж, я не человек;
Уж я не тот Лысенко, что меж вами
Красивейшим считался козаком,
И впереди дружины резвой вихрем
На вороном коне скакал и мчался...
Того Лысенка нет уже... Остался
Какой то изувеченный калека,
Что дерево подрубленное... Вот
Кто называется теперь Лысенком.
Не то воронье пугало— не то,
Согнивший столб теперь Лысенко ваш!
Так, умер я; а это тень моя,
Жалеючи родной Переяслав,
Пришла сюда для вашего спасенья:
Тебе, Семен, невесту возвратить,
Тебе твою старуху-мать; а церковь
И службу божью тебе, отец,—
Всем возвратить именье и свободу,

И отомстить врагам своим за смерть,—
Так отомстить, чтоб через двести лет
Их правнуки Лысенка вспоминали...

Петро

Так это он! Он сам! Лысенко наш!
Да как же не узнал тебя я...

Герцик

Брат!

Один из народа

Скажи же нам, как это спасся ты?

Лысенко

По милости господней.— Вишневецкий,
Не переспоривши меня в мученьях,
Что он и я выдумывали порознь —
На ляхов я, а он на русских,— вздумал
Меня на удочку поймать: мириться
Как будто захотел... Я сам не промах...
Условились мы войску отдых дать
На месяц. Я тем временем хотел
Пойти в Немиров... Да к несчастью, братцы,
Перехитрили ляхи нас;— тихонько
Я лагерем по осени стоял;
Вдруг — слышится мне в полночь крик какой то...
Проснулся я... И вижу! Ляхи
Вокруг меня — и сабли наголо.
Тут сам схватил я саблю и решился —
Хоть и погибнуть, но погибнуть славно.
Вот здесь то, братцы, я руки лишился
И глаза правого, и на лице
Остались эти шрамы с ночи той...
Я бился волком бешеным; однако
Меня связали,— повезли в Немиров...
От радости затрясся Вишневецкий,
Как на Лысенка посмотрел вблизи!
Велел потом меня пытаться: и жгли
Они меня, и секли,— ноги мне
В горячее железо заковали,
И в погреб бросили:— где крысы, жабы,—
Чтоб с голоду я умер между ними.
Седьмой уж день был на исходе,— я,
Измученный, лежал,— едва-едва
Душа держалась в теле,— смерти ждал...

Как вдруг мои лихие гайдамаки
В Немиров ворвались. Беда и горе
Тогда постигли ляхов. Вишневецкий
Скорей бежать. Из ляхов кто успел,—
Пошел за ним; которые ж остались,
Так те в огне, в железе погибали...
Услышавши об участи моей,
Меня тогда ж освободили.— Братцы!
Я много в жизни ляху зла наделал,
И много христианских городов
При помощи моей освободились...
А мой Переяслав родной... Быть может
В последний раз я над врагом потешусь,—
Пусть этот раз за родину пойдет!
Сегодня ввечеру вы все свободны:
Пять тысяч войска к вам пришлю на помощь,
Пять тысяч, братцы!—Только с уговором,
Чтоб ни одна душа из вас не смела
Щадить врага. Тому меч острый в сердце,
Кто близко к сердцу примет их беду.
Католикам мы в десять раз отплатим
За их кровавые злодеяния?... Смерти
Им мало!—Братцы! Сколько есть страданий
И мук на свете,—все мы соберем
На вражь головы треклятых ляхов!...
Кто большую для нечестивых казнь
Изобретет,—тому и чести больше:
Тот будет первый между козаками!..

Голос из народа

Мы разможем им кости...

Второй

Мы огнем

Их будем жечь...

Третий

Топить в болоте будем.

Четвертый

Всех вверх ногами перевешать их!

Анастасий

Лысенко! Дай-ка расскажу тебе
Я присказку.

Лысенко

Была бы коротка

Анастасий

Короткая — жил-был себе отец,
С ним сын, — да сын, к несчастью, непокорный,
Отцу грубил, не слушался его;
Отец же добрый все претерпевал,
Переносил и жаловал его.
Раз дома сын уж слишком напроказил.
Тогда отец рассерженный прогнал
Дитя свое из дома. — Сын ушел;
И только вышел со двора родного —
Пришлось ему идти через реку...
Мост полая вода снесла. Наш парень
Недолго думал — в брод пошел, — да в яму
Попал и тонет... из окна отец
Увидел — бросился к нему — по шее
Влез в воду — вытянул его. — Что ж сын?
На следующий день он, в благодарность,
Побил отца... Пожалуйста скажи:
По твоему: отцу что сделать с сыном?

Лысенко

Что? Пусть отец покинет злого сына,
Пусть из дому прогонит навсегда.
А ты уж помолчи: я понимаю,
Чего ты хочешь, батюшка, от нас. —

Анастасий

Ты говоришь — молчи; однако ж, сына —
По твоему — отец оставить должен.
Так знай же, сын, и все вы, дети, знайте,
Что тот отец — господь наш милосердный,
А непокорный сын его — Лысенко,
Господь в святом писании велит
Не делать зла и лютomu врагу.
Ты знаешь это сам; а сколько крови
Не только виноватой, — сколько крови
Такой ты пролил, что и покаяньем
Не искупишь? — А все господь терпел,
Терпел, пока ему угодно было:
Он ждал, что ты покаешься ему.
Ты не покался — бог наказал
Тебя, — врагам жестоким предал,

Лишил тебя руки и глаза, — тело
Казнил, чтобы душа твоя спаслася;
И сжалился потом отец над сыном —
От смерти спас тебя, из ада вынес
Всемощною десницею своею...
Что должен делать ты? — горячим сердцем,
Молитвою да добрыми делами
Благодарить его... Что ж ты творишь?
Ты бьешь его. Сам знаешь, что спаситель
Сказал: все, что ты делаешь для брата,
Ты делаешь ему — добро, иль зло,
А лях — твой брат такой же, как и русский;
Он — человек, он — божья тварь такая ж...
Как все вы. Ну, не грех ли вам? Господь
Мольбы услышал ваши и стенанья,
И к вам послал свою святую помощь;
А вы, неблагодарные, идете
Против него. Великий грех вам, дети;
Великий грех!.. Когда хотите счастья,
Освобожденья родине святой,
Так и служите богу, а не бесу...

Лысенко

(Берет Анастасия за руку и поворачивает его к церкви).

Смотри: стоит твоя там церковь, отче!

Иди ж себе туда за нас молиться...

(Берет у Гердика саблю)

Одна душа посмей его послушать,
Всю голову тому я разможжу!..
Не даром я пришел вас выручать,
Не даром шлялся я переодетый,
У гетмана не даром также помощь
Я выпросил: — все, все для вас... Так знайте ж,
Что я над вами старший! Ляхам всем
Беда и смерть! И маломальски кто
Из вас не так поступит, — всех покину.

Народ

Что ты велишь, мы то и станем делать!

Анастасий

Не погубите мщеньем душ своих!

Лысенко

Не погубите родины своей!

Анастасий

Послушайте — господь накажет вас !

Лысенко

Чуть - чуть не так — сейчас же вас покину !

Анастасий

Пойдемте в церковь ! День святой сегодня.
Да будет проклят тот, кто злым желаньем
День смерти бога — спаса осквернит !..

(Уходит один ; все идут за Лысенком, который пошел в другую сторону)

ХОР

Общий хор

Уж ветер повеял теплом и весной,
И льдины исчезли на речке родной,
И луг весь одет в горюцвет золотой,
Угрюмые горы спешат одеваться,
И стали к орешнику пчелы слетаться,
И явери играют, и птицы поют,
И весело кони в дорогу идут ;
Всем радость и счастье приносит весна ;
Не знает лишь счастья Украина одна !
Украина ! Несчастнее нет твоей доли !
Забыли тебя выручать из неволи !
Соседи забыли, сыны твои тоже ;
Забыл ли Украину ты, праведный боже ?

Хор юношей

Аль девицы - красавицы,
Не слышите весны ?
Зачем же вы не водите
Под песни хоровод ?
Зачем не убираете
Цветами кос своих ?
Хотите ли, чтоб песенку
Пропели мы для вас.
И вам, девицы красные,
Чтоб мы сплели венки ?

Хор девушек

Не надо нам подарочков,
Мы вам готовим их.
Мы много знаем песенок,
И есть у нас венки !
Старайтесь прежде родину
Свою освободить,
И всех иноплемеников,
Врагов ее прогнать ;

Тогда на луг придете к нам,
И будем мы играть...
И каждому красавица
Здесь песенку споет,
И каждого козачка
Цветами уберет.

Общий хор

Снег спорил с землею: „Земля, замолчи!
Не страшны мне ясного солнца лучи!“
Услышало солнце и снег растопило.
И землю цветами, травой покрыло.
И ты, гордый враг, так перед нами кичился.
Безумный! над богом ты даже глумился.
Но наши молитвы услышаны им,
И также как снег ты растаешь пред ним.

Сцена VI

Лысенко выходит, Марина бежит к нему..

Марина

Где он? Где он?

Лысенко

Здесь, здесь, сестра!
Вот он: смотри, быть может не узнаешь...
Несчастливая голубка ты моя.
— У коршуна в когтях ты очутилась...
(Целует ее)

Марина

О, господи! Да ты ли это, брат!
Калека, нищий!! Ах, ты, мой сердечный!
(Падает к нему на грудь).

Лысенко

Не прикасайся, милая, лицом
К моей груди: там вражьи пули щеки
Тебе надавят... ты о кости там
Лицо свое красивое испортишь...

Марина

О, брат! Позволь! — А может слезы смоют
Твои рубцы... Я высосу губами
Весь гной из ран твоих... О, боже мой!
Нет глаза!.. Господи! О, брат мой милый!
Когда б могла — я вырвала бы свой
И вставила тебе... О, я готова!..

Лысенко

О, перестань!.. Не плачь, моя родная...
Не то — я сам не выдержу — заплачу...

(Марина плачет)

Лысенко

Сестра, не плачь же! Хоть теперь не плачь:
Нам плакать некогда... Я на минуту
Сошелся здесь с тобою. Надо дело
Устроить...

Марина

Ах, да! — знаю, милый!
Чтобы тебя враги не увидали,
Тебя я спрячу, братец!

Лысенко

Нет, сестрица!
Речь не о том... Освободить тебя
От рабства, позора — город целый
Из-под неволи басурманской. Вот
Зачем пришел сюда я. Завтра будем
Мы все свободны. Вечером сегодня
Враг ни один не убежит от кары...
Над ляхами потешимся мы вволю.
Всю ночь их жечь и резать будем мы...
И твоему проклятому злодею
Такую вместе выдумаем казнь,
Что ужаснется чорт... Что ж ты, сестра,
Так побледнела вдруг... и затряслась!
Эх, бабы, бабы! Что вы за народ!
Так слушай же, тебя затем я вызвал
Сюда нарочно, чтобы в суматохе
Не сделали тебе чего дурного.
Ну, побежим теперь ко мне на Днепр:
Тебя я спрячу... Что ж ты так дрожишь.
Не бойся!.. Там Семена ты увидишь.

Марина

Сейчас?

Лысенко

Сейчас, сейчас... А! догадался,
Чего ты испугалась! — Увидала,
Что у меня руки нет правой. — Если

Твой враг пошлет в погоню за тобою,
То я не в силах буду защитить
Тебя? О, нет, поверь мне, дорогая!
Не положу я и на левую охулки.
Лишусь ее — возьму я саблю в зубы,
Но уж не дам сестры своей в обиду.

Ма р и н а

Ох, брат...

Л ы с е н к о

Э, полно! Ну, идем скорей...

Ма р и н а

Голубчик мой! — убей меня, зарежь —
Я не пойду с тобою.

Л ы с е н к о

Почему?

Ма р и н а

Я никогда Семена не любила.
Тебе напраслину сказали, будто
Его любить я не перестала.
Тебе сказали, что я поневоле
У старосты живу, что отнял он,
Украл меня... Ох, мой родной! Зачем
Не разорвется грудь моя! Пускай бы
С последним вздохом вылетело слово:
Бей, режь меня — я по любви к нему
Пошла, чтоб отвязаться от Семена...
Я, русская, и полюбила ляха
Неверного. Как душу полюбила!
И за него пойду на смерть, на муки...

Л ы с е н к о

Ты?

Ма р и н а

Я.

Л ы с е н к о

Моя сестра?

Ма р и н а

Твоя сестра.

Лысенко

Лысенкова ?

Марина

Лысенкова сестра.

Лысенко

Иди за мною.

Марина

Не пойду.

Лысенко

Не идешь??

Марина

Да, не пойду.

Лысенко

Так я тебя насильно
Возьму; и позабыть заставлю ляха.
Заставлю выйти замуж за Семена.

Марина

Насильно не возьмешь и не заставишь.

Лысенко

Как ?

Марина

Прежде, чем меня ты с места сдвинешь,
Я кровью пред тобою изойду.

Лысенко

Ах, ты, змея !! Тебе меня страшать !?
Я говорю : ступай сейчас со мною !

Марина

Я уж тебе сказала — не пойду.

Лысенко

Так я тебя убью на этом месте !

Марина

Убей, я дам себя убить ; но никогда
В неволю не пойду ...

Лысенко

Ах, ты, мерзавка!
Смотрите! Ей у козаков неволя,
А воля у поганных ляхов?!

Марина

Так!

Мне воля и свобода там, где милый...
Ведь я тебе уже сказала, брат,
Что не насильно староста увлек
Меня к себе, — что полюбила я
Сама его. Да ты сообразил бы:
Когда бы вправду он меня держал
В неволе, как наложницу свою, —
Могла ли бы к тебе я выйти?.. Он бы
Так и следил за мной, куда бы я
Ни повернулась. Я его невеста,
А не наложница; ведь у меня
Есть совесть, брат. Ты видно мало знаешь
Сестру свою... Нет! Он бы прежде обнял
Марины труп холодный, бездыханный,
Чем взял бы руку теплую ее,
Когда б хотел ее держать насильно
Наложницей своей... Да, он меня
Не принуждал, а я сама просила,
Чтоб меня от Герцика он спас...
Когда б сюда ты не пришел — с врагами
За прошлое сквитаться, — после святок
Мы сочетались бы законным браком.
Все кончено: теперь не жить нам вместе...
Как верная невеста, лягу с ним
В одну могилу.

Лысенко

Аспид! Дьявол!
Не ляжешь с ним в одной могиле! я
Убью тебя сейчас вот этой саблей;
Его живьем изжарим поутру...

(Замахивается на нее саблею; но, видя, что она смело стоит, нисколько не испугавшись, останавливается).

Ти не боишься смерти?

Марина

Не боюсь.

Лысенко

Ну, ты Лысенкова сестра!

Марина

Его.

Лысенко

Ты своему любовнику расскажешь,
Ты обо всем предупредишь его —
Спасешь его от верной смерти?..

Марина

Нет!

Я русская — и этого не будет, —
Не стану я спасать от смерти ляхов;
Не выдам я святого мщенья братьев, —
За унижение, презрение, неволю,
За кровь, за слезы кровных ты пришел
С врагами расплатиться униженьем,
Презрением, неволю и кровью;
От посмеянья веру защитить;
Родных от бед избавить; из Украйны
Сор чужеземный выместь... Претерпела
И терпит много бедная Украйна!
Как мучит дьявол грешников в аду,
Так мучат нас католики, но бог
Решил и родина освободится,
И вражья кровь с нее родную смоем...
Ох, брат! во мне ведь русская душа,
И наше горе русское терзает
На части сердце мне. Ты будь спокоен!
Не изменю, — не только вас не выдам, —
Но милого, кого люблю, как душу,
Как божий свет, как брата моего,
Я не спасу! Я не шепну ему:
Беги скорей — тебя хотят убить...
Сама вам помогу. — Зацвилюховский
Недаром приходил и говорил,
Чтоб он остерегался! Он уж, может,
Заметил что-нибудь: все волновался,
Как услышал, что сходится народ...
Я уведу его от обороны;
Он в сумерки придет сюда со мною, —
Я милого сама тебе отдам!..
И вместе с ним, обнявшись крепко, крепко —
Умру под саблей брата...

Лысенко

Ну, смотри же,
Как смеркнется и зазвонят в костеле —
Чтоб ты была с ним здесь и дожидалась.

Марина

Приду...

Лысенко

А вдруг изменишь?

Марина

Нет...

Лысенко

Тогда
Будь проклята и господом и мною!!
(оба уходят)

СЦЕНА VII

Ночь. Марина со старостою идут вместе.

Староста

Когда б не очи черные твои,
Что на меня так смотрят, будто тянут
Вслед за собою, то божусь тебе
Святыми всеми, не поплелся б даром
Сюда. Люди наши идут в церковь;
А староста, которого все лето
Никто не видел пешим, бродит ночью
По улицам!.. Куда ведешь меня?

Марина

Сюда.— Какой ты! Говорил, что любишь,
А уж ропщешь!

Староста

Милая моя!..
Да если б в реку ты меня вела —
Я и туда готов!— Но, ради бога,
Что это ты задумала такое?

Марина

Послушай-ка, Францишек: ты поляк?

Староста

Я милый твой. Я твой жених...

Марина

Э, нет!

Ты отвечай на то, что я спросила:
Поляк ли ты?

Староста

К чему же вспоминать
То, что я сам забыть готов порою?

Марина

Поляк? А я — русская.

Староста

Марина!

Не рви ты сердца бедного!.. Что хочешь,
Ты у меня проси и говори мне...
Но для чего... такие речи, друг мой?

Марина

Я русская.

Староста

Ты — ангел божий, с неба
Слетевший... русская ты для толпы,
Как для нее поляк я; а меж нами
Нет разницы. Не станем упрекать
Мы верою друг друга. Наши души
Одна перед другою, как перед богом.
Уверен я в любви твоей ко мне,
Как ты в моей к тебе: с нас и довольно!

Марина

Меня ты любишь! Я люблю тебя!
Но, ты — поляк, я — русская, Францишек!
Меня ты любишь, как и я тебя!
Но разве это в чем нас убеждает?..
Да, кто меня уверит, что, лаская
Меня такими сладкими речами,
Ты не хранишь на сердце думы злой?..
Быть может — хочешь обмануть меня,
Потешиться над девушкой простою,
А после — насмеяться и прогнать!..

А может быть и хуже... Кто уверит
Тебя, Францишек, в том, что, обнимая
Тебя одной рукой, я в то же время
Другой ножа из пазухи не выну...
И, может быть, в той чарке, что сегодня
Я поднесу тебе с вином,—отрава?
И даже спать без страха ты не можешь,
Не должен, коль в одном с тобою доме,
Под кровлею одной с тобою спит
Украинка... Пожалуй, ты ответишь:
„Я ей клялся; когда я говорил
Ей о любви, то по щекам моим
Лились слезы:—я ее люблю...“
А может верить клятвам поляка,
Его слезам—украинец? Скажи,
Осталась ли где церковь на Украине,
В которой лях и русский не клялись бы,
Обманывая бога и друг друга?...
И сколько раз, украинца целуя,
Поляк ему готовил втайне гибель.
Умеете вы плакать и божиться,
Упасть готовы на колени, все
Призвать создателя,—врага бы только
Лукаво обмануть и погубить...
Не так ли войско наше все погубло,
А вслед за ним и весь народ наш бедный,
Не так ли ляхи клятвами, слезами
Опутали коварно Острияницу.
И каждый поцелуй с тех пор, которым
Целует лях украинца, походит
На поцелуй предательский Иуды.
Напрасны клятвы, слезы!—Я не верю
Твоим слезам и клятвам!—Обо мне
Ты тоже скажешь: как она клялася,
У ней лились слезы по щекам:—
Она меня всем сердцем любит... Разве
Украинцы не воздавали ляхам
Тем, чем они их жаловали?—Слезы
И клятвы наши то же для поляков,
Что клятвы, слезы их для нас... И разве
Лысенко,—самый тот Лысенко страшный,
Которого недавно лишь бояться
Вы перестали,—разве, он не клялся,
Не плакал перед вами для того,
Чтобы губить вас лучше?—Да, Лысенко
То делал с вами, что и вспомнить страшно:

А я сестра Лысенкова!.. Францишек!
Ты слышишь.— Я Лысенкова сестра.

Староста

Марина!

Марина.

— Посмотри на этот город
Злосчастный — так ли праздник он встречал,
Покамест вас, злодеев, душегубцев,
Не принесло...

Староста

Марина! Жизнь моя!

Когда меня ты хоть немного любишь,—
Не вспоминай,— помилуй! — Так, ты правду
Сказала; но не я в том виноват.
Не я старшой; и одного меня
Не обвиняй...

Марина

Ты, ты в том виноват!
Ты — набольший во всем Переяславе.
Меж тем, в Переяславе евреи
На откупе святые церкви держит;
Ксендзы в костелы ездят на людях,
И каждый день десятки неповинных
От голода, или под пыткой мрут...
А ты — старшой во всем Переяславе!!!

Староста (бросается на колени)

— Марина, пощади!..

Марина

А вы щадили

Несчастных русских, что молили вас?
А женщину, что ныне приводили
К тебе, ты пощадил? За то, что пасху
Себе спекла, бедняжка, потихоньку,
Ты посадил ее на три дня в яму...
На три дня праздников... Ну, пощадил!!

Староста

— Марина! Горе мне! Беда!.. Мне страшно,
По телу пробегает дрожь... Пусти!
Пойдем скорей отсюда...

Марина

Стой, Францишек!

Еще скажу тебе, зачем сюда
Тебя я привела.— Сегодня ночью
Явился мне покойный брат Лысенко:
Он стал перед моей кроватью. Страшно
Кровь из него текла; изранен весь,
Изрублен весь, без глаза, обожженный
Он стал передо мной. Я испугалась,
Крик подняла... Он подошел ко мне
И так сказал: я знаю твой позор,
Сестра! — Не бойся: я не с тем пришел,
Чтоб упрекать тебя.— А в эту ночь,
Едва начнут звонить в костеле, должна ты
Возлюбленного к Альте привести.
Я там явлюсь к нему...

Староста

Вот и звонят:

Нет, он должно быть пошутил с тобою;
Ну, видишь: о-сю пору нет.— Пойдем же!

Марина. (Выхватывает у него саблю и машет ею).

Так! Так! Звонят, звонят! В Переяслав
Слетайтесь, птицы хищные, скорей
Здесь славная добыча будет вам!
Звонят! Но это звон простой, церковный...
Католиков молиться созывает...
А что, когда другой раздастся звон —
Такой, что встанут дыбом волосы
У всех поляков? А случилось — так
По городам украинским иным
Порой звонили.

Староста

Что это? Что?

И в русских всех церквах теперь звонят...

Марина. (Смеется)

Бывает страшный звон, как вместе с ним
Раздастся — вдруг: „Смерть ляхам!“

Голоса

Смерть врагам!

(Пожар, гул, крик, плач).

Староста

Измена! Бунт!

Марина

О, нет! — Расправа! Мщенье!
Досталось много бед на долю русских;
Пускай теперь поплатится и лях!..

Староста

Марина! — Саблю, саблю...

Марина

Нет, не дам
Тебе я сабли. (Бросает саблю в реку).
В Альту! — Пусть на дне
Лежит она на память нашим внукам...
Так, милый мой, мой дорогой Францишек!
Надежды нет; и мы погибнем вместе,
Погибнем разом! — Страшный час пробил.
Восстал Лысенко из могилы, грозно
Своей дружине грозной крикнул-гаркнул...
Переяслав освободится завтра;
Сегодня посчитаются с врагами.

Староста

Куда бежать? Что делать мне? О, боже!
Пожар! резня!

Марина

И мщенье и свобода!

Староста

Змея! Я задушу тебя! Ты первой
Погибнешь...

Марина

Первой; да, с тобою вместе,
Вот казаки невидно налетят,
Лысенко, Герцик. Здесь, обнявшись крепко,
Умрем мы вместе: я тебя любила
И за любовь погибну.

Староста

Матерь божья!!!

Ма р и н а

Молиться поздно! Божий суд настал.

Староста

Марина, что ты делаешь?!

Ма р и н а

Что делать

Мне следует. Как русская девица
Своим я братьям помогла, и к русским
Страшного ляха привела на гибель,
А как твоя возлюбленная, вместе
С тобой умру от русских сабель.

Староста

Слышу бегут... Нет сабли у меня...
Со мной нет стражи... Горе, горе! Смерть!..
Марина! Что ты сделала?...

Ма р и н а

Мой милый!

Душа моя! Мой дорогой Францишек,
Любимый до могилы!... Слышу, слышу!
Идет к нам смерть!... О, жизнь моя! Сольем
Уста в одно лобзанье и умрем!...

(Бросается к нему на шею и целует его).

СЦЕНА VIII

(Лысенко, Герцик, Казаки с копьями, с фонарями, с саблями пробегают толпою)

Лысенко

Здесь, здесь они! Сестра не обманула!

Герцик (бросается с саблею на старосту).

Злодей! Ага!.. Добрался до тебя!..

(Хочет его рубить, но увидевши, что Марина его обнимает, останавливается)

Ма р и н а

Бей... Что же ты, Семен, остановился!
Убей обоих нас!

Герцик

Марина! Что ты?
Целуешь ты его!!

Марина

А что ж такое,
Что я его целую? Если ты
Его убьешь — жить не хочу! — Семен!
Прошу тебя: убей обоих нас!...

Герцик

Ах! думал ли я это встретить?... Боже
Великий... Ты, моя любовь, Марина,
Моя невеста, ты, кого люблю
Я больше жизни, для которой бунт
Поднять решился...

Марина

Подлая душа!!!
Так это не за братьев ты своих,
Не за отчизну саблю поднимаешь, —
За девушку, презренный волокита!...
Так знай же ты, и все вы знайте. Правду
Скажу вам перед смертью. Я Семена
И не люблю, и не хочу любить.
Вот милый мой... Францишек, мой любимый:
Я умереть хочу с ним. Слышишь, брат?
Свое я дело сделала; так делай
И ты свое! (Обнимает Францишка).
Убейте нас обоих!

Лысенко

Ребята! Разведите их!...

СЦЕНА IX

Анастасий (вбегает).

Горе! Горе!
Гнев божий обращается на гордых!
Рука господня мстителей карает!

Лысенко

Что ты, отец?

Анастасий

Да пожалейте ж, ради
Святого воскресения Христова!
Евреи боялись тела в субботу
Оставить на кресте; вы, христиане,

В ту ночь, когда спаситель, любви наша,
Замученный за грешных человек,
Воскрес, и сущим в гробе даровал
Живот, — вы льете кровь, зажгли пожар!...
Народ, как дикий зверь, рассвиrepел,
Все режет, бьет и жжет... Детей несчастных
О камни разбивает!... Горе, горе,
Беда нам, бедным! — Пощадите, братцы!...

Лысенко

Отец, напрасно просишь!

Анастасий

Дети! Братья!
Вы омрачили праздник божий... Вы
Глумитесь над божьей благодатью,
Уничтожаете его любовь святую!
О, горе, горе мстителям!...

Герцик

Отец!

Анастасий

О, не смотри ты на меня так гневно,
Чтоб так же не взглянул и на тебя
Господь. — Я вижу: свет души твоей
Уж помрачился ныне перед богом!
Семен! Полковник ты переяславский!
Ты власть имеешь? пощади же ляхов!
(Герцик отворачивается; Анастасий берет его за руку).
Семен! Еще ты молод; еще мало
Господь тебе на свете дал пожить;
Так мало испытало сердце... Разом
Пришло к нему две радости: одна,
То радость христианская, — простить
Своим врагам... и ты ее не знаешь!
Другая, то уж дьявольская радость, —
Над их бедой потешиться... и этой
Ты не узнал... но для тебя она
Приятней первой кажется, Семен!...
Ах! брат! еще ты молод!... как ужасна,
Страшна и коротка другая! — Скоро
Ее печаль и мука заменят;
А первая продлится долго, долго...
Тебя весь век твой будет утешать,
И после смерти в райское блаженство
Преобразится... О умилосьердись!

Г о л о с (обращенный к ляху).

А, чортов сын! — Тепер пощады просишь!
Знать позабыл, как мой отец под пыткой
Вас умолял? ... В огонь тебя, антихрист!

Г е р ц и к

Что, слышишь, отче?

А н а с т а с и й

Слышу, сын мой, слышу!
Ты тоже вспомнил верно об отце,
Что до смерти замучен был за правду...
Его душа теперь в небесном царстве
Ликует с ангелами... не тревожь
Ее покоя мщением. О, горько
Душе на свете... Сын мой, ради
Души отца покойного и ради
Спасенья собственной твоей души...
Я, старый, даже в ноги поклонюсь
Тебе, — помилуй! сжался!... оболью
Слезам ноги я твои... — помилуй!...

(Становится на колени)

Г е р ц и к

Ах, батюшка! — Как это можно? — встань!

А н а с т а с и й

Нет, я не встану — буду здесь лежать:
Или тебя подвигну я на милость,
Или убьешь меня... Ты человек,
Ты христианин... Сжался, сын мой милый.
Умилосердись! (Кланяется ему в ноги).

Г е р ц и к (падает перед ним на колени)

Встань, душа святая...
Я виноват! Я виноват! Я знаю...
Тебя обидел я... прости же ты
Мне, глупому! — Я вижу, тяжело я
Грешу!... Прости...

А н а с т а с и й

Нет, ты не виноват!...
Невинен ты! — Я все тебе прощаю;
Но уступи и ты!... О, ради бога,
Умилосердись... Посмотри — там гибнут
С минутой каждую десятки душ...

Герцик

Что ж, батюшка, мне делать? ... Я невластен!
Есть старший: ты Лысенка попроси!

Анастасий

Лысенко! ... Пощади!

Лысенко

Ну, полно, полно!
Оставь!

Анастасий

О, не греси и не вводи
Своей души в напасть... Немного лет,
Быть может, жить тебе: пора подумать!
Придет день — тебя господь заставит
Ответ держать за все твоё житье...
Ох, отвечать в день оный тяжко будет!
Тогда тебя и раны не спасут!...

Лысенко

Уж я сказал: что этого не будет!

Анастасий (бросается ему в ноги)

Нет, будет! будет!... Иль тебя вскормила
Не женщина, не мать? ... Иль ты в лесу
Родился, меж зверей? Или в тебе
Нет сердца человеческого... Лысенко!
Уж много крови, слез, тобой пролитых,
Скопилось перед богом правосудным...
Ты много, много делал беззаконий...
Так сделай в жизни дело хоть одно
Ты доброе — и бог тебя простит...
Простит! — Одна слеза, что проливает
При покаяньи грешник, грех смывает —
Становится разбойник сыном божьим.

Лысенко

Этому не быть!

Анастасий

Помилуй!...

Лысенко

Не проси — не быть тому.

Герцик

Хочу и я тебя просить с ним вместе:
Он правду говорит — зачем нам грех
Брать на душу?... Господь накажет.

Лысенко

Пощады ляхам просишь ты?

Герцик

Ну, да.

Лысенко.

Ты баба — не казак! Ребята! Эй!
Возьмите от меня вы эту плаксу,
Да поскорей велите всех губить!
До полночи всех перерезать! — Так,
Кричите, я велю...

Анастасий (встает и отворачивается).

Теперь довольно!

Как знаешь, делай. — Я иду отсюда...
Я в лес пойду, или в болото — лучше
Со змеями, с волками жить мне, чем
С тобой!...

Лысенко

(Долго думает; потом оборачивается, пристально смотрит в ту сторону, где пожар и резня; потом подходит к Анастасию и тихо ему говорит:)

Ты говорил, что много крови
И слез скопилось перед богом. Правда!
Не мало — что ж, как я их пощажу, —
Простит меня господь?... Скажи тихонько!

Анастасий

Простит! О, все простит!

Лысенко

(Немного подумав, кричит)

Ребята! Эй!
Бегите — чтобы резать перестали
Врагов! Пускай живьем всех заберут
И ожидают утра...
(Те, кому приказано, бегут).

Правда, правда!
Пора покаяться...

Герцик

Любезный брат!

Анастасий

О, праведник!...

(Анастасий и Герцик обнимают Лысенка)

Тепер на небесах...

Настала радость, ангелы ликуют...

Молитесь, дети!

(Герцик и Лысенко несколько раз крестятся на восток).

Лысенко

(утирает слезы)

Эй, скорей бегите,

Ребята: — останавливайте их!

Кричите, что велел я всех щадить!

Дай, батюшка! я руку поцелую

Тебе, спаситель мой! Ты сердце мне

На путь наставил, с богом примирил

Меня... Святой!

(Целует у него руку)

Анастасий

Не называй святым!

Един бо свят господь наш милосердный.

Ему молись, его благодари.

Лысенко

Так, правда, правда: сотворить добро

Отрадней во сто крат, чем делать злое.

О, как теперь легко на сердце стало!..

Казак

(который держит старосту)

А с этим что же делать?

Лысенко

Опустить.

Коли прощать, так всех прощать... А, впрочем,

Как Герцик хочет: — Я уж за Украину

Простил его, — простишь ты за невесту?

Герцик

Марина! вместе мы с тобой росли.

Еще тогда отцы, любуясь нами,

Детей своих сосватали шутя.

И мы росли, и с нами вместе наша

Любовь росла. Отец покойный твой

Благословил нас, умирая. Ты
Пред ним, больным, — клялась вечно
Любить меня; клялась мне и потом —
Клялась и изменила!.. Бог с тобой!..
Иди же с тем, кого ты любишь. Пусть
Господь тебе дарует счастье, радость!..
А я... Дай бог, чтобы моя погибель
Тебе на душу не легла!.. Дай бог!
(Отходит от нее)

Лысенко

Пускай идет себе — чорт с нею!
(Староста к Марине, протягивая ей руки)

Марина

Прочь!

Я — русская: с тобой мне не идти!
Я — русская, Францишек, повторяю:
А потому и не пойду с тобой.
Меж тем, как братья и единоверцы
Мои, освободившись от неволи, —
От вашего ярма, приносят богу
Сердечную мольбу за избавление, —
Я не хочу изменницей их быть.
Я с вами не пойду, с врагами
Моей отчизны, по свету шататься
С проклятием от бога и родных...
Я не твоя, Францишек, не твоя!
Покончено с любовью нашей. Если
Не привелось с тобой мне умереть —
Так уж теперь я не твоя! Прощай!
Прощай! мой милый, всей душой любимый!
На век тебе я говорю: прощай.
(Обнимает и целует его)

И все вы, люди добрые, прощайте,
Господь спаси вас и помилуй!.. — Я,
Семен, тебя обидела и каюсь:
Я виновата, я тебе лгала!
О, горе мне и грех!.. Я говорила
Не раз, что я люблю тебя, что буду
Любить тебя, что ты милей мне жизни.
Лгала я!.. Ох, Семен! — Я все лгала!
Да! Никогда и сердце не лежало
К тебе, Семен; а я тебе лгала!
Прости меня, забудь меня и верно
Служи отчизне, богу... Милый брат,

Прощай и ты! — Дай бог, чтоб отдохнул,—
И горе и беду перетерпевши,—
На родине ты с верными друзьями,
И чтоб чиста и радостна была
Душа твоя, как небо, в час, когда
Дождь миновал и солнышко блеснуло.
Чтобы смотря на милую Украину,
Свободную, счастливую, ты мог
Расцвести и сам помолодевшим сердцем...
Прощайте, люди добрые! — Господь
Да сохранит отчизну нашу! Пусть
Она цветет,—цветет, как маков цвет!..
Ты, добрый батюшка, благослови
Меня: иду я в монастырь. Прощайте!
(Уходит; все на нее смотрят с удивлением)

Лысенко

Возьмите вы его и отведите
Покамест к ляхам. Завтра же, под стражей,
Пускай домой идет, собираться в путь.

Староста

Я существо такое в жизни встретил,
Какого не найти мне больше... Я
Любил его, потом его лишился,—
Чего ж мне ожидать еще?.. Лысенко!
Вы одолели: завтра утром ваши
Враги, топтавшие сегодня вас,
Из города изгнанниками выйдут
Со срамом и позором. Будут людям
Посмешищем служить... Вы одолели!
Покончилась кровавая вражда...
И вы теперь, как добрые какие,
Нас одолевши — милуете нас!
О, вы добры!.. Да знаешь ли, казак,
Что ляху смерть отрадней и пристойней,
Чем милость от врага. Я понимаю,
Что все одно и то же надоело
Тебе творить; так над врагом ты вздумал
Позорно насмеяться... Молодец!
На выдумки хитер ты!! Ох, любезный!
Да неужели ж ты вправду веришь,
Что раз один помиловавши нас,
Тем смысл нашу кровь, что проливал
Два года по Украине?— Веришь ты,
Что этим рассчитался с поляками?..

Родная кровь, что вслед тебе текла,
Тобою раззоренный целый край,—
Все вопиет о мщении тебе...
Теперь мне жизнь не дорога. Лысенко!
За все твои ругательства над нами,
За все беды, и зло, и все напасти,
Что щедро так на нас ты расточал,—
Теперь со мной расплачивайся! — Бейся!!
(Выхватывает у казака из рук саблю)

Герцик

Безумный!

Лысенко

Э! Да он еще храбриться вздумал.
Вот и изволь их миловать проклятых.
(Вынимает саблю: рубятся. Лысенко прокалывает старосту)
В ад! Ждет тебя там ваша братья — черти!
(Староста пошатнулся; потом схватил саблю обеими руками, рванулся к Лысенко, рубнул его, Лысенко его рубнул в другой раз, и оба упали на землю)

Герцик

Лысенко! Брат! Он ранен... Горе! Горе!..

Лысенко
(лежа)

Не ранен, брат,— убит и никакие
тут перевязки не помогут... Лях! Прости.
За смерть твою — я за свою прощаю...

Староста
(лежа)

Благодарю, Лысенко!.. Ты меня
Освободил от жизни... Ничего
Мне в ней не оставалось... Так умрем же
Мы братьями. Дай руку, друг! — и пусть
В сближеньи нашем, в нашем примиреньи
Украина примирится с Польшей!.. Ох!..
Как тяжко... Герцик... Передай Марине,
Что я люблю ее...

(Умирает)

(Казаки сбегаются и становятся вокруг Лысенка)

Лысенко

Мне душно! Ох, приподнимите, братцы...
Где батюшка?.. А вот он: у меня
В глазах темнеет... Батюшка, прощай!

Анастасий

О, господи! Твоя и власть и воля!

Казаки, народ

(прибегают с криком)

Свобода! Свобода!.. На что это и кто приказал милловать
ляхов!

Анастасий

Молчите! Вас господь уж наказал!

Смотрите: умер ваш освободитель...

Народ

(кричит)

Лысенко! Кто его убил? Давайте

Сюда убийцу! Разорвем его,

Изжарим!! Наш отец родной

Оставил нас?! Ох! Горе! Горе!

Лысенко

(тихо)

Ох, расстегните платье... Я хочу

Сказать им кое-что, да пить мне дайте.

(Анастасий бежит и приносит воду; Герцик поддерживает умирающему голову;
Лысенко пьет)

О, люди православные!.. Все знайте,

Что должен быть и воин человеком

И христианином... Вы завтра ляхов

Освободите всех. Пускай они

Идут себе на родину спокойно...

Прощайте, братцы... Да хранит вас бог!

Молитесь все за грешного меня!

Герцик

Не дышит, умер!..

Голоса

Умер!.. Умер!..

(Плачут)

Анастасий

(над телом)

Как рыцарь умер и как христианин!

Его душа добром и покаяньем

Очищена, и в светлый рай войдет,

В собор святых воителей христовых.

Прощай, ревнитель веры и свободы.
Пусть долго имя славное твое
Не умирает в памяти потомков!..
Несите ж его в святую церковь...
Своею смертью дал он нам свободу.

ЛИСТИ М. КОСТОМАРОВА
ДО І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

1

Милостивый государь, Измаил Иванович!

По заключенному между нами договору, имею честь препроводить к Вам 1 лист в корректуре Савы Чалого. Надеюсь, что Вы так будете добры не откажетесь просмотреть его и отметить места, которые Вам покажутся достойными перемены.

С глубочайшим почт. имею честь быть, милостивый государь, Вашим покорнейшим слугою *Николай Костомаров*.

2

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Имею честь препроводить к Вам другой корректурный лист Савы Чалого. Теперь, кажется, правописание не будет сбивчиво, потому что я всеми силами старался подвести его хоть под какие-нибудь правила. Покорнейше Вас благодарю за ваши замечания на 1 лист! Я ими воспользовался.

С глубочайшим уважением имею честь быть, милостивый государь, Ваш покорнейший слуга *Николай Костомаров*.

3

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Честь имею препроводить к Вам третий лист Савы Чалого. Завтра будет четвертый и даже, может быть, и пятый, потому что они его кончают. Для другого Савы Чалого я думаю не к чему давать корректуры, потому что через несколько дней мой Сава сам к нему пожалует на ралець. Я совершенно изменил пятое действие, дитяти не бьют, а весь акт идет наравне буквально с песнею.

С достодольным уважением имею честь быть, милостивый государь, ваш покорный слуга *Иеремия Галка*.

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Если Вам не нужно — благоволите прислать третий корректурный лист, сегодня я хочу прочесть его еще Тихоновичу.

С истинным почтением и совершенной преданностью имею честь быть, милостивый государь, Ваш покорнейший слуга *Иеремия Галка*.

Как Вам кажется правильнее писать: „збирає козаки свої“ или „збирає козаків своїх. Любить діти, или любить дітей“.— В песнях кажется больше „діти, козаки, также напр. „усіх людей до купи злучає, луччих із їх одбирає“ или „усі люди до купи злучає, луччих з тих одбирає“ и пр.

24. VI. 38

Милостивый государь, Измаил Иванович!

А. Метлинский и Рославский, а также и я желаем собраться на литературное сборище,—уведомите, сделайте одолжение, в какое время Вам можно и где Вы назначите; если б Вы пожаловали к А. Метлинскому сегодня, а не то мы все к Вам отправимся. . . . Павл. Барынды кости потряслись было во земле — но верно труба архангела еще для них не звучала — опять улеглись! Насчет его надобно бы нам поговорить основательно и решительно,—да и медлить нечего — переписывать его и в цензуру, мы медлим, *sed fugit interea fugit irreparabile tempo!*

Имею честь препроводить 1 лист моих Баллад.

С искреннем уважением и глубочайшею преданностью имею честь быть, милостивый государь, Ваш покорный слуга *Николай Костомаров*.

1838 г. Июнь 28

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Наконец — препровождаю к Вам последний корректурный лист Савы Чалого. Я пощадил дитя Савы; убить его — была бы ошибка и против исторического материала, потому что в песни его не б'ют, и против театрального примечания, — потому что эта сцена покажется уродливым и насильственным желанием произвести эффект. Я вспомнил, как неприятно мне самому было читать такие выскочки в новых французских драмах, еще более в романах. — *finis coronat opus!*

Покорнейше прошу, как на этот раз быть как можно строгим и немилосердным к моему Саве.

С глубочайшим уважением и совершен. преданностью имею честь быть, милостивый государь, Ваш готовый к услугам *Иеремия Галка*.

1838 года. Октября 12 - го

7

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Посылаю Вам казки. Душевно желаю Вам разобрать их. За слог не погневайтесь: писал со слов простолюдинов. Что касается до песней, то я как посмотрел, так и посылать нечего. Собрание песней малороссийских никогда не было любимым для меня предметом: если какие я и собирал, так это для Амвросия Лук'яновича. Какие остались в памяти от младенческих времен — те с большим удовольствием продиктую.

С искренним моим уважением и глубочайшею преданностью имею честь быть

Милостивый государь
Ваш покорнейший слуга

Н. Костомаров

Генв. 5. 1839.

8

Ласковий пане, Ізмаїл Іванович!

Відсилаю до Вас із сям хлопцем шпанські книжки: господь святий з їми! Колиб біг дав із тими мовами справитися, які почав, не те щоб за нові браться. Будьте ласкові пришліть мені *Histoire Romaine par Michele*, коли можно: справді читати нічого, а коли вже що читати, так треба таке щоби із нього користь яка була — щоб не дурно урем'я занাপащати. А я сьогодні що робив: переклав на нашу мову Жуковського „Светланы“ з половину.

З щирим шануваннем маю честь zostаватися, Вам, пріязний до Вас *Іеремія Галка*.

Февр. 1. 1839.

9

Милостивый государь, Измаил Иванович!

Посылаю к Вам шаль и экземпляр Савы Чалого для г - на Анастасевича. Александр Петрович¹⁾ позабыл попросить Вас пред

¹⁾ Рославський - Петровський.

выходом Марусю Квитки и просит сегодня благоволить прислать ее с Хомкою. Посылаю Вам две песни про Дону.

1) Дунай таночку водив } 2
Веде, веде, тай стане,

На дівочок погляне,
Чи всі, дівки у танку —

Дони — рожі немає;

Мати Дону чесала

А, чешучи, навчала:

„Донько моя роженько,

„Не становись край Дунаю:

„Дунай зведе із ума,

„За рученьку издавне,

„Золот перстень іздійме.

Ой Доно, моя Доно,

Не піду за пана,

Хіба за такого,

Гарного молодого,

Як я сама.

Ой Доно, моя Доно,

Рожа моя червона!

Ой посіяла рожу

Ой лелю — ладо рожу!

Ой жона мужа продала

Та взяла за мужа сто рублів,

Та купила сто конів

Внорала сто ланів,

Та посіяла житочко

Парубкам на диво пиво

Дівочкам на пиво диво

Ой лелю ладо

Доно моя Доно

Рожа моя червона.

Поют в хороводе
и 1) стар. сначала
говорит парубки,
а девушки свое сна-
чала.

Это веснянка. Их поют в танку на святой неделе,— к нему припеваля иногда, как часто бывает при веснянках, ой лелю ладо.

С искренним моим уважением и глубочайшею преданностью имею честь быть, милостивый государь

Ваш готовый к услугам

Н. Костомаров

Генв. 8. 1839.

10

Ласкавий пане, Ізмаил Іванович!

Відправляю до Вас книжки, як ми учора змовились, а Ви будьте ласкаві, їх з листом і пришліте, а я після обіда одвезу на пошту. Відсилаю до Вас і Нібура.

З щирим шануванням маю честь зостатися приятний до Вас
Іеремія Галка.

1839. Лютий 16
Харк.

Ласковий пане

Відсилаю Вам книжки й платок. Я тільки залишить у себе хотів грамотику, але й ту не посмів, бо Ви приказуєте усе що приточнеться до словенщини,—бо Ви вже гадаєте удрати від нас. Ні підождіте, ще побачимось; а мабуть достанеться їхати вкупі, до Львова.

Бувайте здорові

Ваш Галка

Р. С. Посилаю Вам Чалого 6 книжок: коли поїдете по Україні може денебудь роздаруєте добрим людям.

Содержание Савы Чалого. Писана прозою на малоросійськом языкѣ, в пяти действиях. Действие первое. В 1639 году летом разбежавшиися после казни гетьмана Острияницы козаки пируют на открытом месте невдалеке от Днепра. Их угощает старый полковник или какой то старшина Петро Чалый, который заманил их к себе на пирушку с тем, чтобы они выбрали его гетьманом. После взаимных жалоб на тогдашнее положение Украины между казаками, Петро рассказывает им про поход под Синоп при Сагайдашном и сравнивает прежнее положение с настоящим. Козаки вспоминают тоже про разные подвиги своих начальников и останавливаются на Остриянице. Вспоминая его подвиги и смерть, они заключают разговор об нем песнею, сочиненною на его кончину, потом пьют за упокой души его. Разговор обращается на Саву сына Петра, отчего он печален? Сава упрекает их в бездействии. Потом Петро как старый и опытный муж исследывает причины и способ, какими бы можно было поправить дела, считает необходимым избрать гетьмана: все согласны, остается только решить кого? Голоса склоняются на сторону Чалого, но вдруг один из сидящих указывает на Саву сына Петра и предлагает его в гетьманы. Это Игнатий Голый, друг и товарищ Савы. Козаки не соглашаются иные под предлогом, что молод, другие что не можно сыну перебивать отца. Наконец Петро сам говорит против Савы и предлагает с своей стороны Павла Булюка. Сава и Игнатий уходят. Козаки избрали гетьманом Петра и ведут его с торжеством в Терехтемиров для утверждения его достоинств на Раде. Сцена переменяется. Сава с Игнатом идут по дороге. Игнат заговаривает к Саве, ища расшевелить его скрытую досаду, Сава сначала отвечает ему обиняками, потом спрашивает его совета. Игнатий предлагает ему средство искать помощи у ляхов, чтобы они избрали его гетьманом. Сава отвергает предложение, но тронутый ироническою речью Игната, рассказывает как с ним поступал Острияница, как он давно хотел гетьмановать и сам отец его обещался

помочь ему и потом говорит вот как делается в свете. Я то что ж буду делать? Вот что, отвечает Игнатий, и подает ему письмо пана Конецпольского, коронного польского гетьмана с льстивыми предложениями. Он читать боится, наконец в нерешимости идет в Терехтемиров.

Сцена опять переменяется. Рада на площади избрание гетьмана. Козаки соглашаются избрать Петра выступает опять Игнат с предложениями о Саве, но его отвергают. Петро Гетьман. Над Савой смеются. Сава оскорбленный готов на все, козаки собираются в поход, площадь пуста. Игнат приводит польского офицера: Сава дает обещание ехать к пану и быть верным слугою ляхов...

12

Ласковий і коханий пане, Ізмаїл Іванович!

Чи живі ще, чи здорові, чи на Україні, чи може на чужині. Гей гей, гей! Занесла мене лиха година у Московщину: хоч і рідна сторона, та все щось серце на захід сонця рветься. Моя люба Україна! Розлучивсь я з тобою, сам не знаю з чого напустив на себе ману та тепер і справді тяжко. Ось бачите пане: поїхав я, тижнів на два, додому та прийшлося жити місяців зо два. Став, дурний, лічитись та нагнав на себе справді болість, змордовав, зсушив, зв'ялив себе ні-з-чого — тепер треба вже вичунюватись від дурниці, бо я як почав тут себе морити та кутаться та у горячій воді сидіти та застудився, а тут один (бідний?) лікар та піддав мені такого доброго, що ще хуже стало після й справді захворів уже. Тепер лічусь уже од поганої лінії того, чого в мене й не бувало. Оттака, бач, біда був здоровий, і був би бозна покиди здоровий — так щож? Хворить захотілось. Тепер я ще ніяк неможоту дійти в Харків і треба мені бути аж може до місяця сентября, а мені пильно хочеться з Вами побалакати, так я отсе й давай листи до Вас писати.

Я на тім стою, що, коли можна їдемо аж до Львова умісті — далебі, пане, я казав об цім своєї матері, а вона мені відказалась, що роби як знаєш, і що вона мені нівчим запрету не дасть, тому я тепер їду і таки скоріше вас хочу спитати, коли ви поїдете, щоб була часом та ви не вдрали.

Либонь Ви вже досте роздивились на мою, краледворську рукопись — а жалко що тоді ми її не прочитали, як треба, та я не взяв її, бо я б, знаєте, тут сидючи мов у темниці її б переробив, яку знав, та тоді і в друкарню. Ось як! От би гарно було. Одначе я не був без діла: писав дальш свою Переяславську ніч і тільки дві сцени зосталось, щоб зусім (sic) закончити її. А тут іще я почав писати нове: случилось мені взяти в руки житія святих та божих тай начитав я там житіє св. преп. мучениці

Февронії; вона мені так сподобалась, що я почав писати із неї драму, та вже по-руськи. О коли б то на мене та зійшла така благодать божя, щоб я міг усе те добре виконати, що мені хочеться. Я вже написав два акти: діло йде при імператорі Діоклітіяні, у ту злющу годину коли християн били й катували. Головна мисль мого компоновання святее кохання дівичі элите з коханням до бога. Казка про Февронію мене так порушила, що я забув про Переяславську ніч і все — а не те так я може до вас прислав Переяславську ніч щоб Ви (як звернуся), мені усе б і сказали. Скажіте пану Могилі¹⁾, що Галка йому послала свій поклон і добру річ. Либонь у його багато пісень українських, ну, тай я дещо привезу — та попросіте у його вибачення, бо вже я знаю, що як він прочита отсей лист, так зараз і закепкує: на те він козак, і батько його козак, і діди його козаки і весь рід його козацький, український, а я бідний Неофіт перекрещенець, перевертень, і тим тільки мені можно простити, що хоч може я, й не вмію горазд зовсім переродиться, таке кохання у мене щире і серце за Вкраїну б'ється більш ніж у якого справжнього южнорussa. — Критику на мого Саву у „Отечествен. Зап.“ я читав жалку тільки що не лучилось добути Биб. для чтен. і Сын. Отчес. — А коханому панові Александру Петровичу скажіте, що його грецький лексикон аж роздувся з жару, лихо йому сучому в руки ніразу не брав як забравсь собі в холодильник між старі книжки так і не виходив, за тим то граматику забув.

Мені хочеться побачити Александра Петровича: як я на його тільки подивляюсь, там так до греческої мови сам не знаю звідкіль охота бере. Пана Тихоновича коли побачите подякуйте за Шекспіра: я його всього прочитав і дуже мені гарно, було читати його. Лучче всього мені сподобавсь Ричард III. Поклонітесь од мене панові Семену коли побачите.

До зобачення пане ласковий. — Зостаюсь навіки з щирим поваженням і вірною любов'ю. Ваш приязний

Ієремія Галка

Московщина: С. Юрасівка. Авг. — 8. 1839

13 30 ноября 1840

Благословляю случай, доставляющий и мне через горы и тени пролепетать к Вам два три слова. Вчера с Амвросием Лукьяновичем был я у Вашей маменьки, читал ваши письма с берегов Эльбы и Молдавы и окончивши, припоминал себе те вечера, когда бывало в дружеской непринужденной беседе мы изливали друг другу свои мысли и чувства. Дай бог чтоб они снова возвратились еще очаровательнее и прекраснее. Дай бог услышать от Вас изустно то, что с таким наслаждением читал я в Ваших письмах!

¹⁾ А. Метлинському

Я недавно приехал в Харьков из дому, где получил Ваше письмо, пересланное мне из Харькова. Тепер погружаюсь в недра истории, впрочем не оставляя прежних занятий, потому что и теперь дожидаюсь корректуры первого листа Вітки. Через месяц я пошлю к Вам ее, куда напишете и буду иметь снова случай поговорить с Вами поболее. У нас вышла (или лучше сказать выходит, ибо билет еще не получен) опера Купала на Ивана, изданная с ужасными опечатками; что касается до внутренности ее, то она имеет все достоинства в народном языке. Драматизма в ней нет ни на полушку. Прощайте Ваш предан. Костомаров.

Амвросій Лукьянович приносит мне письмо для отправления. С стесненным сердцем пишу к Вам эти строки,—именно потому с стесненным, что не получивши из цензуры билета на мои стихотворения, должен ограничиться посылкою к Вам 1/8 полулиста бумаги, не испещренной между Селевкидами и Арзакидами. Вчера я промотал часть вечера на чтение нового произведения южнорусской литературы: Кобзарь г. Шевченка. Это книжечка в 12 долю листа, разделенная на несколько эпических и лирических, или, лучше эпико-лирических пьесок, которые все показывают, что сочинитель обладает талантом, вкусом, языком и беден одним стихом. Несмотря, однако на некоторые тяжеловатости, надобно отдать ему честь в том, что он по возможности избегает многословия, которое было до сих пор уделом всех співак українського. Жалко только, что правописание его с ерыканьем. Между тем готовится у нас в Харькове огромный малороссийский Альманах изд. Корсуном (о нем пишет А. Л.) Если говорить правду, то за исключением стихотворений г. Петренка и Писаревского (сына того священника) все прочие (о своих я судить не буду) носят на себе отпечаток, если не совершенной бесталанности, то совершенного безвкусицы. Правда, исключу из этого соч. самого издателя, но они очень слабы по изобретению. Старание прикидываться мужиком портит нашу бедную литературу. До того, еще большая часть писателей этой новой школы, выгнанные семинаристы — это может служить рекомендацією за их литературный вкус.

Харьков. Ноябрь. 6. 1843.

Милостивый Государь, Измаил Иванович!

Посылаю Вам Географию и благодарю за нее. Прошу Вас не отказать мне прислать:

1. Ruske wesile.
2. Lud polski Gołębiowskiego исключая gry i zabawki, которые я получил из библиотеки Амвросия Лукьяновича.
3. obrazy Войццкого.

Диссертация моя идет вперед, и мне хочется обработать символику как можно лучше. Чем далее углубляюсь я в этот предмет, тем более и более открываю интересного. Много такого, что до сих пор считал я темным становится для меня ясным. Дохристианский славянский мир как на голос вербовой сопилки подымает из великой могилы свою почтенную голову. Помогите, ради любви к Словянщине рассеять густой туман, що розлягається по очаровательной долине, усеянной цветами родной поэзии. Да будет благословенна та минута, когда во мне блеснула счастливая мысль избрать темою, для диссертации этот предмет.

Я услышал сейчас только, что в Харьков воротился один мой знакомый, обещавши привезти мне песен из Лубен. Может быть...¹⁾ он исполнил свое слово, я буду иметь еще несколько новых материалов для построения предпринятого здания. Теперь каждая ничтожная песенка для меня имеет большую цену: иногда один стих наводит на важный вопрос.

С чувством искреннего уважен. остаюсь преданный Вам

Н. Костомаров

Сегодня лекции прекратились по причине грязи до заморозов. Посылаю Вам долг мой за Zarysy.

Передайте мой поклон Вашей маменьке.

Ровно. Май 3. 1843.

Коханому, любезному, шановному пану Ізмаїлу Івановичу од старого козака українського з далекої Волині на рідну Україну, поклон і слово щире.

Дуже винен я перед тобою, ласкавий мій пане добродію, що коли ще одібрав лист твій, а досі не писав. Дякую тобі за послану твою азбуку, та вона ж мене і підвела грати умовчанки. Хотів був же поїхати у Дермань, щоб розібрати ту книжку, та досі не поїхав зати́м що гуляв усе по другій стороні у Почаєві, Кременці, та Берестечку, усе для свого Хмельницького і вивіз таки правду скавать мало чого путнього, тільки на міста поглядів, одначе усе і те добре. Єсть тут якийсь Родзимижський і хоче друкувати історію Козаччини, не свою, а батька свого, а той батько та каже син, що літ п'ятнадцять уже збирав матеріяли і написав буцім настояще диво, тільки шкода що у тому дивові та ще дивніше, що Хмельницький прийняв магометанську віру.

Будь здоровий з оженінням, бо я ще тебе й не поздоровляв: дай боже тобі усякого щастя на цілий вік і *wszystkiej pomyslności i długiej pieszczoty i nareszcie dwanastie dzieci*, бо już to panu wiadomo że zawsze będzie dwanastie — nie mniej, nie więcej jak dwanastie.

¹⁾ Одне слово в оригіналі нерозібраве.

Taki dwanascie, że ja spodziewam się dwanasciego czerwca widzieć się z panom dobrodzieem. ty lko chowaj Boże ze by mnie nie prryszło znowu mieszkać na Wołyniu jeszcze dwanscie miesięcy bo teraz nie bym tak nie żadał jax tylko obrac takie miejsce na swiecie w którem by nie zaszkodziło pzzepedzać choć dwanascie lat.

До приятного свидания почтеннейший Измаил Иванович.

Н. Костомаров

14

Сл. Юрасовка. 12 июня 1843.

Измаил Иванович!

После четырехдневной, скучной дороги я наконец приехал домой, дай бог чтоб не на скуку и хандру.

Слушайте, что я Вам буду говорить, только не браните за мало-важность моих сведений: я ехал не один, да и притом по дороге.

В 19 верстах от Харькова, если ехать на деревню Непокрытое, стоит что то вроде тех фигур, которые, вы археологи, называете городищами. Это что-то состоит из двух полукругов неровной величины соединенных небольшим валом, окружность первого полукруга 88 шагов, в глубину 15-ть спуск в середину крутой; вход с северной стороны.

Не доежая великорусской слободы Ольховатки Волчанского уезда в 10-ти верстах от нее, а в 90-х от Харькова стоит другое что-то: оно состоит из неровных двух полукругов с продолжениями от них ввиде неправильных холмистых валов; входы узкие; в большем полукруге вход с севера, а в меньшем с юго-запада; окружность большего 126 шагов, глубина 15-ть, а меньшего окружность 48 в глуб. 12-ть спуск в большем очень крут. От входа в главный полукруг продолжение вала к западу извилистой холмистой линиею; от входа в меньший вал продолжается более прямою линиею к югу и оканчивается крючком. (Тут иде малюнок А. Ш.).

Невдалеке от хутора Мерзлянова в волчанском уезде. (Так само А. Ш.).

Слышал, но не видел; в ширину говорят 15 сажень.

Близь хутора Быкова, Бирючинского уезда, в 8-ми верстах от Бирюча, невдалеке от реки Сосны есть что-то, в окружности 104 м. в глуб. 18-ть с прилежащими валовыми полосами: (Так само А. Ш.).

По дороге из Бирюча в слободу б. Шереметьева Алексеевку, находится три что-то, первое что-то имеет следующий вид. (Далі малюнок А. Ш.).

Все фигуры, которые встречал я по берегам Сосны, отменны от тех, какие видел в Харьковской губернии; во-первых потому что ограничиваются полукруглыми валами, срывающимися

впадину, во - вторых что впадины имеют входы покатые, так что полукружие приближается к кругам.

За быковским что-то лежит огромный вал; ввиде курганов он идет от реки Сосны на юг и потом заворачивается на юго-запад. Этот вал не есть ли тот, который рыли козаки в царств. Феодора Алексеев., служивший защитой от татарских набегов. Что касается до рассказов, сколько ни старался узнать что думает народ и как и чем считает он все что-то, но никак того не успел, потому что мне все отвечали: бог його зна, що воно таке есть.

Наконец, скажу я Вам, что послезавтра я еду в Дивногоры осматривать развалины какой то пагоды, кто его знает чего, и по осмотре напишу к Вам; оттуда поеду в Белогорье.

Кланяйтесь всем, кого увидите из наших общих знакомых. Почтеннейшей маменьке Вашей прошу передать глубочайшее мое уважение.

До другого письма — прощайте. Дай бог, чтоб Ваш сон был — также несбыточен, как моя попытка в одной малороссийской хате списать хоть одну песню.

Вам преданный навсегда

Н. Костомаров

15

Село Юрасовка. Июня 20. 1844.

Будьте здоровы, Измаил Иванович, и да хранит Вас господь в вожделенном здравии. По договору следует писать, а о чем писать? Я в деревне, в глуши: никаких политических новостей нет, ни литературных. Далеко от мира божьего, в тихом уединении веду меналковскую жизнь, правда, что нет никакой Амарины, и только через этот недостаток я и не Меналк. Да, скоро кажется, надобно будет расстаться с идиллическим бытом, и кто знает, если не навсегда. Я теперь занят продажей своего имения и думаю переехать с маменькою в Харьков, чтобы там основать свое жительство. Остановка в том, что старый миллионер помещик, желающий присоединить наш клочок пахотной и сенокосной, земли к своим огромным полосам, скупится и хочет ее выжить, у меня за 40 тысяч, а я не отдаю дешевле 45-ти, предполагая иметь 2000 доходу из процентов в Опек. Совете, кажется он даст. Теперь бы я желал получить место в библиотеке: тогда бы я жил хорошо, тысяча руб. жалования, да 2000 проценту, чего желать? Если б только так сделалось! Решительно мне кислы всякие честолубивые замыслы, и бедная жизнь моя потечет как нельзя лучше, если только я буду иметь возможность спокойно рыться в книгах, писать и курить порядочные сигары.

Прощайте. Если Шишкину придет утверждение, уведомите меня сейчас же; я прибегу в Харьков.

По приезде домой я начал трудиться над Караимзиным и перебрал половину первого тома, но покупные сделки решительно отвлекли меня; я все езжу взад и вперед.

Еще раз прощайте. Маменьке Вашей мое почтение. Вам предан.

Н. Костомаров

Поклонитесь римской голове и Сементовскому, последнему скажите, что как начнется покос, то я употреблю это золотое время на собирание свадебных песен для него. Сделайте милость уведомите, как Шишкин получит утверждение. Это заставит меня решиться на продажу.

16

Киев. Окт. 23. 1844.

Измаилу Ивановичу, Амвросию Лукьяновичу, Поликарпу Васильевичу и Константину Максимовичу глубочайший поклон и сердечное желание счастья.

Я думаю, господа, что Вы полагали получить от меня первое известие из моей родины, но получаете из богоспасаемого Киева. Причины этому во-первых та, что мне долго не выдавали третьего жалования, а во-вторых я был сам в раздумьи, ибо мне предстояла здесь возможность втереться в Университет, но только доцентом. Я рассудил наконец, что можно утратить учительское место и не получить здесь, а если получить, то без денег: что за выгода? Завтра уезжаю в Ровно.

14 числа я имел несчастье проводить к могиле Лунина. Здесь мир его праху; не знаю, будет ли в Харькове мир с его кафедрой, как бы то ни было, я хочу сделаться напропалую смелым и просить Харьк. Унив. препоручить мне чтение истории в качестве ад'юнкта. Посылаю разом прошение в Совет и письмо к Ректору, а Измаила Ивановича и Амвросия Лукьяновича прошу принять в моем деле участие, какое укажет им всегдашнее ко мне расположение. Хотя я далеко не стою покойного профессора, однако едва ли найдется на его место в Харьков такой, чтоб его стоил. Если Харьковский Университет мне откажет, то обращусь к Киевскому, буду биться до последней капли крови и скорее паду в этой битве, чем решусь киснуть в волинском имении. Лучше вовсе не брать книги в руки, чем называться ученым и сидеть в уездном городе без дела. Разве я для того занимался, чтобы после ограничиться Кайдановым? Здешний Управляющий Округом с удивлением спрашивал меня, что это значит, что я прошусь в Гимназию и думал, что в Харькове

столько магистров, что их девать некуда. Это меня досадует; — или в Университет или чорт — знает что с собой сделаю. Лучше б я не давал в магистры, по крайней мере не смотрели бы на меня, как на чучело на какое то, как на исключение из общего порядка.

Здесь печатаются памятники древностей заднепровского края. В первом томе (их предположено три) будут помещены дела братств, образовавшихся между православными в эпоху унии. Я видал только дела Луцкого братства. Оно издается словесно церковным шрифтом с русским переводом. Не понимаю для чего и то и другое. Во втором томе будут помещены дела, касающиеся до войны козацкой, в числе коих много писем Хмельницкого. Слава богу, что я не издавал Хмельн., потому что здесь я приобрел уже Грондского, Коховского и одну неизвестную никому летопись и повезу все это в Ровно. В третьем томе будут акты юридические.

Познакомился я с Кулешом и нашел в нем человека образованного, даровитого и глубокознающего Украину. Он предполагает издать здесь повременное издание, которого бы цель была по преимуществу Русь Южная. Материалы и средства у него есть, потому что богатый помещик Тарновский ассигновал для этого большую сумму; остановка за сотрудниками. Он предложил мне написать Вам, Измаил Иванович и Амвросий Лукьянович, не захотите ли взять редакцию на себя, а он только был бы учасником, или же если б Измаил Иванович или Амвросий Лукьянович взялся издавать с ним пополам так что издание бы печаталось в Харкове и Киеве. Я помещаю туда Хмельницкого, обработавши его и обогативши местными замечаниями. Польский литератор Грабовский с которым я здесь познакомился, записывается решительным соучасником этого издания. У самого Кулеша есть много таких богатых материалов, что мне и во сне не снилось.

Максимович поручил передать Измаилу Ивановичу поклон и между прочим узнавши, что у нас всех есть по запасу песень, предлагает присоединить свои 1500 и составить полный, по возможности, сборник, прося избрать его распорядителем, с означением имен всех сотрудников. Передаю предложение его без комментариев. Хорошо было бы, еслиб поместить в предполагаемое издание повести Квитки. Напишите мне, господа, согласится ли кто будет взять редакцию, и как; а если нет, то дадите ли статей? Но желательно было бы, если би от Вашего согласия вышел в свет сборник, издаваемый в двух городах Украины. Статьи, обсужденные большинством голосов, являлись бы в свет в лучшем виде, — одним словом, вышло бы доброе, хорошее дело.

Посещал я здешние древности и религиозные примечательности. Взгляд на Киев прояснил у меня понятие о древних городах

наших: я изумился, когда узнал и увидел, как мал был древний город, если только предположить, что ограда, видимая в памятниках, не означала центра города, и что за нею простирался еще город. По всему видно, что около Киева было множество сел и хуторов, и что из таких сел составлялось народонаселение Киевской земли. Где ж 400 церквей могли поместиться? Был я в Лавре, поклонился с особенным благоговением гробу летописца Нестора, влюбился в вековые стены Софийского Собора, где беспрерывно отскабливают замазанные штукатуркою XVII и XVIII веков альфрески времен Ярослава и сыновей его. Древняя мозаика показалась мне грубою, но между тем в ней есть какое то неразгаданное изящество, в котором сам себе не даешь отчета. Между драгоценностями Софии мне показали — что бы Вы думали? Кровь Спасителя, но не в таинстве, а в склянке и еще за стеклом. Со многими частицами мощей эта драгоценность хранится в сильном мраке на втором этаже. Говорят, что она появилась уже при Евгении. Впрочем чудес много бывает.

Благодарю Конст. Макс. за знакомство с братом: я в нем нашел прямодушного и благородного человека, которого нельзя не полюбить всею душою.

Прощайте, господа; до Ровна. Да будет с Вами мир и благодать божия, а себе я ничего так не желаю, как вырваться из Ровна в Харьков, в Киев. Прощайте.

Н. Костомаров

Р. S. Нет ничего подлее книжной торговли в Киеве. Наша хороша, а здесь ни к чорту не годится!

Сделайте милость, уведомите меня как можно скорее, как принято будет мое прошение, потому что, в случае отказа, я сделаю диверсию на Университет св. Владимира, хотя мне очень хочется перескочить в Харьков. Одним словом, если мне в Харькове не дадут ад'юнкта, так я в Киеве буду просить приват-доцента; — если же этого не получу буду в Киевс. Универс. держать в доктора, а уж сам сатана не удержит меня в Ровно. Слуга покорный киснуть в жидовской берлоге шесть лет.

17

Киев. Ноября 4. 1845.

Почтеннейший Измаил Иванович!

In primis так как мне стало известно и сведомо, что бог благословил Ваш супружеский союз дочерью, то прошу принять от меня самое искреннее поздравление, столь нелицемерное и душевное какое Вы можете получить только от родных. Не знаю почему с некоторого времени звание отца мне представляется и благороднейшим и счастливейшим в человеческой жизни, и я

радуюсь, представляя себе Вас счастливым, радуюсь за Вас, уже и потому, что с Вами для меня связано воспоминание скучных в жизни минут отрадного существования, которых у меня чрезвычайно как мало наберется.

Я виноват перед Вами, дражайший Измаил Иванович, и сугубо каюсь: три месяца — ни слова! И чем себя извинить? Да просто ничем, виноват да и только. Слава богу, что Вы, занимаясь пословицами, знаете, что повинную голову меч не сечет, а потому уверен, что простите меня и не отнесете меня к тем ничтожным людям, которые с годами меняют связи и следовательно сердце и душу.

Что Вам сказать о себе? Еще в августе я переведен из во-лынского имения в Киев и помещен учителем истории в 1-ой гимназии, с намерением вручить мне преподавание русской истории в Университете. Это намерение добрых людей могло бы давно совершиться, если бы я, разбирая себя беспристрастно, не видел, что добрые люди видят во мне больше, нежели сколько я вижу. Я, впрочем, не считаю себя решительно неспособным к этому подвигу, но уверен, что прежде мне нужно приготовлений, т. е. мне нужно заняться историею по источникам, получить самостоятельный взгляд, а тогда приступить к делу.

Не может быть ничего бестолковее, как мои занятия до сих пор. Я читал, списывал, думал (если только не грезил) об истории, но не изучал науки. 15 октября 1843 года, когда у Вас в доме я принял намерение писать историю Хмельницкого, было для меня эпохою. Тогда я занялся Хмельницким, занимался им в Ровно, а теперь уверился, что мне следовало давно так заниматься всею историею: и вот теперь я занимаюсь уделами и первоначальною историею Руси. Вместе с этим занятием я укрепляюсь в действительном знании и когда взойду на такую степень знания, с которой при строгой оценке самого себя, могу сказать, что готов сциентифически излагать науку, тогда и буду просить милости. Одним словом, если мне суждено быть преподавателем в Университете, то буду непременно хорошим, а иначе коли не коваль, то и клещей не погань.

Нет того дня, чтоб я не жалел, зачем я лишен — Вас; потому что углубляясь в русскую историю, вместе с тем, погружаюсь в лабиринт славянского мира и готов теперь защищать диссертацию о том, что русскую историю должно непременно излагать в связи и в параллели с историею других славянских народов, готов спорить даже и против Вас, если б Вы были с этим не согласны, и намерен непременно поступить так ежели буду читать. Однако, к величайшему моему сожалению, я здесь не знаю никого, с кем бы мог говорить и советоваться, и библиотека университетская, хотя очень богатая источниками, бедна для того,

кто бы хотел изучать славяношину. Я решился во что бы то ни стало, выучиться по чешски и по сербски, и заниматься историею славянских народов. А потому не сочтите себе в труд дать мне ответ на следующие вопросы: 1) Где я могу почерпнуть сведения об Истории Сербов и Иллирийцев. 2) Что вы мне укажете для истории и древностей Вендов, которые меня особенно занимают после Гельмолда. 3) Откуда бы я мог получить книги и куда послать деньги. Вы, надеюсь, не откажете мне в благом совете. Также, уведомите, что стоит история Палацкого. В универс. нашем этого ничего нет и не знают.— Впрочем, отправляют для изучения славянских наречий ад'юнкта Страшкевича, читавшего здесь прежде латинский язык. Говорят об нем, как о хорошем филологе.

Как идет Ваша славянская мифология? Думаю, что она далеко шагнула. Занимаясь историею, я занимаюсь теперь и мифологию и вижу, что все до сих пор сделанное есть ужаснейший сумбур. Едва ли он не произошел от того, что мифографы, приступая к делу, имели ввиду искать мифологических существ, а не идей, и потому с одной стороны появились боги из разных непонятных собственных имен, а с другой имена, о которых мы наверное знаем, что они означали божества, остаются для нас только именами. Вы, сколько я помню, берете за исходной пункт славянской мифологии поклонение солнцу. Конечно Белбог, Сварог, Дажьбог Световид наверное и сомнительно Хорс и Триглава и Зиргитра Гельмолда могут признаны быть за солнце, а к нему совпадут имена Лады, Купалы, Коляды, Живы; но по всему видно, что кроме поклонения солнцу был еще другой источник — мифическая история. У всех народов существует предание о ранней их цивилизации, у всех оно выражается каким нибудь колоссальным лицом, которое дало народу первые начала образованности, и всегда почти это лицо приходит из чужой земли. Известно, каких догадок наделала чета Перуанцев; у Вавилонян был Озирис; Заратустра пришел бог-весть откуда, у Скандинавов и Германцев — Один, у Литовцев Вельдепут, у нас — Дажьбог еже нарицается солнце — также египетского поколения. Век таких призраков окружен мифологическими лицами и чудными событиями и быть может, эта то сумрачная история народов, выражаемая каменными и деревянными изображениями воспоминаемая народом в праздниках и обрядах и была причиною того, что христианские писатели не разгадав ее, облекли все в форму многобожия. Гельмолд ясно говорит, что Венды признавали одного бога, высшее существо а потом исчисляет божества. Если б эти существа были, как думают, олицетворения сил природы, то едва ли бы истинный бог остался в понятии идолопоклонника без кумира и без символа, и столь бы живо и не смешанно представился священнику, в век когда о всяком идолопокл.

говорили с омерзением. И что такое Руневат и Пореват, если не родоначальники или мож. быть просветители Рунев и Поров (несколько город. так назв. показыв. что было название народ.)? В Сл. О П. И. говорится о Дажь-Божем внуке, и повидимому, разумеется здесь народ Русский, очеловеченный Дажь-Богом. Баин назыв. Велесовым внуком.— Сказки о Лехах и Чехах, Княх Щеках и пр. показывают, что у славян были идеи о родоначальниках и сказки о богатырях, делающих чудеса, поражающих змеев и чудовищ, ходящих на тот свет показывают, что было верование о чудесных подвигах, о лицах возвышенных перед другими. Наконец предания о превращениях и песни об них, связ. с обрядами дают нам право заключить, что поклонение рощам источникам имели причину историческую, а не созерцательную. Не вернее ли был бы такой путь к разысканиям. Собрать сходные события в песнях и сказках славянс. народов и все общее для них будет для нас первоначальной историей, в которой и заключается мифология.

Преположение издавать в Киеве нечто рушилось, потому что Кулеш уехал в Петербург, куда вызвал его Плетнев для участия в Современнике; впрочем, быть может, возьму это дело на себя и я.

После всего этого прощайте и меня не забывайте. В... Кост.

Вашей маменьке и супруге прошу. передать мое искреннее почтение.

18

Киев. Февр. 12. 1846.

Почтеннейший Измаил Иванович!

Будучи занят в продолжении 1^{1/2} мес. службою, я мало уделял времени на занятия русской историей, но когда наступило блаженное время масленицы и первой недели, я обратился к своему избранному предмету и вместе с тем почувствовал желание побеседовать с Вами. Так как я еще в Ноябре спрашивал Вас о книгах, а Вы некоторые предложили мне получить от Вас, то я теперь посылаю Вам 6 р. с. за Бартольда и Энгеля *Geschichte der Serbien und Dalmatien* да притом еще прошу покорнейше известить меня: нет ли у Вас чегонибудь двойного по части языкознания как то напр.: лексиконов и т. п. и если б были, то я очень был бы счастлив, пославши Вам деньги, потому что имею непреодолимое влечение заняться славянскими языками; и очень жалею что оно не пришло мне раньше, когда я жил в Харькове и мог иметь постоянное с Вами сношение. Надежды мои пробраться в Университет кажется должны приостановиться; по крайней мере я слышал уже замечание о себе, что Университет св. Владимира не

охотно допустит в число своих собратий из чужого универс. потому что здесь есть свои достойные люди. Впрочем я об этом и не тужу, и еслиб мне целый век пришлось преподав. в 1-й Гимназии, то все таки надеюсь принести хотя медный грош в казнокранилище науки, и следовательно не буду бесполезен для человечества.

Теперь занимает меня следующая мысль, которую представляю на Ваше усмотрение: так как во всех Университетах (исключая здешнего) преподаются славянские языки и литература, то, без сомнения, это делается для того, чтоб студенты, слушающие этот предмет, приобретали в нем познания, а распространение познаний Славянских — между студентами, без сомнения имеет целию распространение таких познаний в обществе, и развитие идеи сближения а пожалуй и соединения славян. Но во-первых, студенты, вступая в Университет ни мало не подготовлены к предмету, а во-вторых, славянская наука составляет достояние единственно университетов, да еще одного только 1-го Отделения, и все не учащиеся в 1-м Отделении, отчуждены от панславизма совершенно; из чего следует, что с одной стороны, для многих из Ваших слушателей Вы своим преподаванием строите замки на воде, а с другой, большая половина славянского народонаселения России не будет и подозревать в себе славянства, а иные образовывающиеся по Библ. для Чт. и Отечеств. Записк., начнут и стыдиться об этом думать, тем более, что даже в книгах предназначенных быть руководствами к преподаванию истории, вменяется императором Оттоном в заслугу для человечества то, что он не дал славянам образовать независимого государства и поставил их в отношение зависимости к Германии. (Это преподается в славянской державе!!!) Что б отвратить такие неудобства, необходимо, на первый раз, ввести преподавание истории славян особенными классами в гимназиях. Как Вам кажется эта мысль, одобрите ли Вы ее, или найдете почему нибудь несовместною?

Глубочайший поклон Вашей маменьке и супруге. — Прощайте

Ваш Н. Костомаров.

Стар. гор. дом Клеменова улица Рейторская

Киев. Октября 6. 1846 г.

Достопочтеннейший Измаил Иванович!

Отправляю Вам при этом желаемые Вами выписки из биографии св. Оттона Бамбергского, находящиеся в Аста sanctorum. За верность ручаюсь; кажется и четко. За переписку с Вас следует 6 золотых, но Вы мне этой безделицы теперь не присылайте, а может быть вздумаете получить еще какие нибудь

выписки: все сделано будет с акуратностью, скоростью и радушною готовностью Вам услужить и быть полезным.

Я слышал, что Вы уже защищали свою диссертацию: без сомнения удачно, а хотелось бы узнать какие-нибудь любопытные подробности. С нетерпением ожидать буду появления в свет Вашего сочинения. Я все время это занят тем же и составил себе следующее понятие о мифологии:

Лада = Любовь + Бог = Сварог
жива
мать солнца
Дзвонек
Морены
Дзеванна = Вода + Огнесвет

от него по Гельмолду истекают духи, как бы из крови его.
Свонтовит, Родегост Сворожечь, Перун, Дажь-бог, Хорс, Триглав, Яровит, Ругевид, Поревит, Прове Лодо и Живый.

Проявление светоносного начала, возбуждающ. женственн. начало жидкости и выказыв. в борьбе с физическим Чернобогом зимн. холод. смертью природы.

- 1) Праздник Лада и Купалы (бракосоч. света воды).
- 2) Праздник Жывы.
- 3) Праздник Коляды.

вочеловечение светоносн. начал и борьба с Чернобогом на земле в мире человеческом.

↓
Поражение Чернобога и Моржаны.

Сходится ли это построение с Вашим? сделайте милость, пришлите мне мою тетрадь обрядных песен, оставленную у Вас, во время моего проезда через Харьков: она мне очень нужна.

Желая Вам маменьке Вашей и супруге Вашей со чадом всякого благополучия, препоручаю себя Вашему благорасположению.

Вам преданный *Н. Костомаров*

Поклон Амвросию Лукьяновичу, к которому я скоро напишу.

19¹⁾)

Харьков. Ноября 3. 1846.

И я почтеннейшей Измаил Иванович! радуюсь случаю сказать Вам несколько слов от себя в удостоверение, что я уважаю и люблю Вас не менее других, которые Вас любят и

¹⁾ Спільний лист Костомарова і Рославського - Петровського до Срезневського, доданий до листа А. Метлинського.

уважают. Да кстати при этом недавно Головкин вспоминал о Вас по случаю возвращения Свиридова и сказал: у меня есть еще один очень карош за границую. Я попрежнему продолжаю борьбу с статистикою. Иногда радуюсь попавши на какую-нибудь новую мысль, а чаще досажую на несоразмеренность между теперешним состоянием статистики и тем, чем она могла бы быть при большей полноте и исправности источника. К лету хочу издать теорию статистики и стат. англ. и фр. Вашей диссертации, несмотря на все старания, сбыл только 5 экземпляр. Причиной тому, что наши студенты бедный народ, богачи идут все в Юридич. факульт. где легче. *А. Рославский.*

И от меня, почтеннейший Измаил Иванович, прошу услышать слово. Невольное движение сердца при вести, что Амвросий Лукьянович отправляет к Вам письмо, заставило меня взяться за перо, но моя бедная голова так забита собственными именами царей, полководцев, существовавших когда то и никогда не существовавших, сражений, соборов, сеймов, споров, договоров, хитростей, коварств, злодеяний, добродетелей, кучею редких беспримерных подвигов, что я уже не в состоянии ничего сказать такого, чтобы касалось до настоящего, не исторического времени. Правда, скажу, только то, что я подал на прошлой неделе в среду прошение и с часа на час дожидаюсь герольда, который позовет меня перед нелицеприятное судилище, которое мне иногда представляется то инквизициею то сенатом римским. У страха глаза велики, а есть чего бояться, если иногда заставить поехать в мир доисторической истины.

Прощайте, Измаил Иванович, желаю Вам успеха в ваших делах и Вы наверное желаете мне в моих.

Вам преданный *Николай Костомаров*

20

Киев. Ф. 10. 1846

Почтеннейший Измаил Иванович!

Необходимость заняться службою отвлекла меня на месяц от моих занятий русскою Историею и тем самым от Вас, но коль скоро наступает масленица, а вслед за нею свободная от уроков 1-ая неделя, я опять перехожу от Людовигов и Карлов ко всевозможнейшим словам, и вспоминая, что мог иметь от Вас несколько книжек, необходимых для меня, посылаю Вам, по назначенной Вами цене в письме за Энгеля *Gesch. der Serbien und Dalmat.* и за Бартольда, которые с нетерпением жду. Жалею чрезвычайно, что не могу иметь Палацкого и не найду его никак в каталогах. Если бы, паче чаяния, у Вас нашлись бы какие нибудь словари и грамматики славянск. наречий

вдвойне, то вы бы сделали мне величайшее одолжение, когда бы написали и я бы немедленно прислал за ними кредитные билеты. До сих пор не могу понять, почему живши столько времени в Харькове в таких дружеских отношениях к Вам, я не попал на желание выучиться славянским наречиям, или на худой конец — хогь бы заняться славянскою историею, между тем, когда в Киеве я получил к этому непреодолимое влечение, которое к несчастью, очень задерживает и временем и недостатком пособий до крайности. Мне теперь живо кажется, что на идее будущего соединения славян, в которое верую, опирается будущее развитие человечества.

21

Измаил Иванович!

Д. Евф. Кожанчиков, желает купить Сказание о Борисе и Глебе; и не знает где взять, поэтому я поручаю ему обратиться к Вам. Конечно издание это предназначено для публики.

Глубокоуважающий Вас

Н. Костомаров

Мая 7. 1860. СПб

22

Измаил Иванович!

Сколько помнится я дал Вам два экземпляра первого выпуска, а потому посылаю и второго также два. Цензор Дубровский, просматривая для Р. Слова мою речь, перечеркнул все, что говорено было о двух русских народностях новой и старой; заведующий редакцией отдал на разрешение Делянову: неизвестно что будет далее.

Вам предан.

Н. Костомаров

Февр. 26.

23

Измаил Иванович. Позвольте мне представить Вам, моего знакомого и доброго приятеля Александра Александровича Котляревского. Почтите его благосклонным вниманием Вашим. Он желает держать в здешнем университете экзамен и может располагать, по своим служебным отношениям, небольшим запасом времени. Вам преданный душевно

Н. Костомаров

Апр. 18. 1861. СПб

Измаил Иванович, напишите и пришлите пожалуйста с подателем моего письма извещение синдикату, что со стороны факультета нет препятствий к отпуску моему за границу на вакационное летнее время и на 28 дней сверх оногo.

Ваш *Н. Костомаров*

Мая 3

Измаил Иванович! Говорский поручил мне покорнейше просить Вас пожаловать к нему завтра вечером, ради совещания о предполагаемом издании журнала, посвященного разработке истории и этнографии западной и южной Руси; он говорит, что уже объяснялся с Вами, и Вы оказали сочувствие к этому предположению.

Вам преданный душевно *Н. Костомаров*

Адрес его:

На углу Фонарного переулка и Офицерской улицы д. Киреева № 8 (с другой стороны угла 14) — кварт. № 21. вход по фонарному первый подъезд.

Мая 3

Многоуважаемый Измаил Иванович.

Завтра вечером будьте добры пожалуйста: я Вам прочту диссертацию. И Конст. Николаевич зван.

Ваш *Н. Костомаров*

Четверг

Многоуважаемый Измаил Иванович. Я жду Вас с нетерпением. Афанасий Федорович Бычков у меня. Пожалуйста.

Ваш *Н. Костомаров*

Имею честь сообщить г. Декану Историко-Филологического факультета, что в следующем 186^{1/2} году я предполагаю читать историю Московской Руси от Иоанна Грозного до Петра Великого и параллельно с нею историю Южной и Западной Руси в том же периоде.

Н. Костомаров

Янв. 3. 1861

Желаю оставить те же часы, какие были в прошлом году во вторник 12 до 1^{1/2} и в пятницу от 1^{1/2} до 3.

ПРИМІТКИ

Літературна спадщина М. Костомарова припадає на перші роки його діяльності, головним чином, за час перебування в Харкові. Тут написано переважну частину українських його віршів, що вийшли двома збірками — „Українські Баллади“ 1839-го року, „Вітка“ 1840-го року. Окремою брошурою вийшла драма „Сава Чалий“ 1838-го року і „Переяславська Ніч“, видрукована в альманасі „Сніп“ за 1841-й рік. Пізніше з'являлися окремі його поезії і твори в „Основі“ за 1862-й рік і, власне кажучи, крім окремих віршиків, що появилися пізніше, Костомаров в 70-х роках українською мовою майже не виступав, 1875-го року вийшла збірка творів Костомарова (Ієремії Галки), де зібрано було його поетична спадщина українською мовою. В 1906 році у виданні т-ва „Просвіта“ вийшла збірка українських творів за редакцією Ю. Романчука, повніша від попередньої, бо до неї увійшли твори Костомарова, неопубліковані в час видання збірки 1875-го року. Крім українських творів, Костомаров написав уже пізніше цілий ряд історичних повістей, драм, більше всього на українські теми, як „Черниговка“, „Сын“, і т. д. Твори ці, де більше виявляється Костомаров не письменник, а історик, в наше видання увійти не можуть. До нього даємо всю відому спадщину українською мовою Костомарова чи швидше Ієремії Галки, як представника Харківського періоду романтизму, попередника Шевченка, нарешті поета, що в багатьох мотивах і темах попередив свого спільника по Кирило-Методіївському братству. Розполог матеріялу заховується за першими збірками Ієремії Галки — першими підуть вірші, що увійшли до збірника „Українські Баллади“, потім ті, що склали збірку „Вітка“, пізніше написані вірші розміщені будуть в хронологічному порядку.

Порівняння текстів між різними виданнями доводить, що розходжень між ними помітних немає і тому для нас основним матеріалом буде збірка творів Ієремії Галки, видана видавництвом „Просвіта“ у Львові.

УКРАЇНСЬКІ БАЛЯДИ

1. **Перебійніс.** Про ватажка козацького Кривоноса зберегла пам'ять українська народна традиція, як про одного з найактивніших діячів Хмельниччини — пісня „Гей не дивуйте добрії люди“. Так само цікавий він і українських романтиків, виступаючи під різними іменами: Кривоніс, Лисенко, Вовгур і т. д. Особливо яскраво представлений він у незакінченому творі О. Стороженка „Марко Проклятий“. Кінець Кривоноса по цьому віршу не відповідає історичній дійсності.

2. **Дід Пасішник.** Перше видання, ст. 18-20. Цікавий вірш, як перший зразок ідеологічної поезії, що цікаво характеризує погляди Костомарова в ту добу на українське минуле. 1) Заднепровський гетман Петро Дорошенко. 2) Наказний, гетман и полковник Черниговский Павел Полуботок. (Примітка автора).

3. **Зірочка.** В 1 виданні — ст. 21-22. Мирянська байка каже: коли пожебу перекоотиться вірка — єсть то денебудь діячина віддалася. Автор.

4. **Посланець.** 1 видання — ст. 26 — 27. Мотив, що його пізніше розробив Я. Щоголів у своєму вірші „Орел“, може не без деякого впливу цього твору.

Ой летить орел під небом
 Із чужого краю;
 Постривай же, я про сина
 У орла спитаю.
 Одвічай мені, мій орле,
 Каже йому мати:
 Із якої сторони я
 Буду сина ждати?
 Та чи й ждати, чи не ждати?
 Ждала дні і ночі;
 Не доїла, не доспала,
 Виплакала очі!
 Замахав орел крилами,
 Крикнув ізпід неба:
 „Мати моя, матусенько,
 Плакати не треба.
 Бились наші під турчином,
 Славу добували,
 Та й вертаються шляхами,
 Поле позаслали.
 Прибирай, стара, у хаті,
 Помолися богу,
 Та й виходь мерщій стрівати
 Сина на дорогу.
 Іде син твій перед військом
 Важний та хороший,
 І веде з собою й славу
 І багато грошей.“
 Прокричав орел під небом,
 Замахав крилами,
 Та й поплив собі тихенько
 Геть понад степами...¹⁾

5. Пан Шульпіка. 1 вид., стор. 28-30. Єсть то старосвітська вість — на Вкраїні, кажуть, був за стару годину якийсь пан Шульпіка, багато шкоди сусідам чинив, — народ злютувався і забив його. Певно то єсть який польський пан, а діялося се за ті роки, коли Україна під ляхською кормигою страждала (Автор). Цей вірш, як і вірші „Співець“, „Дві стежки“ переклав на чеську мову Фр. Челяковський, вмістивши їх в *Casopis ceskeho Museum*, XV ročník v Praze, 1842.

6. Отруї. Видання 1, 34-35. Використано популярніший мотив української народньої балади про отруєння.

7. Кінъ. Видання 1, 37-39. Баладу взято з європейських романтичних мотивів.

ВІТКА

8. Грецька пісня. Видання 1, ст. 15-16. Клефти — верховинці грецькі, учасники повстання проти турків 1821-го року.

9. І. І. Срезневському, при од'їзді його на чужину. 1839-го року Срезневський дістав наукове відрядження за кордон для вивчення слов'янських мов. З цього приводу і написано вірша. З листів Костомарова до Срезневського, що додаються до цього тому, видно, що Костомаров сам збирався зробити подорож за кордон і умовлявся їхати разом із Срезневським, але щось стало на перешкоді до цієї подорожі.

¹⁾ Я. Щоголів. Твори. 1919. Ст. 133.

ІНШІ ТВОРИ

10. Співець Митуса. Уперше видруковано в „Основах” за 1861-й рік, № 3. Ст. 30-31. 1) Упав Володимир Волинський року 1241. 2) Ростислав син Чернігівського князя Михайла воював кілька разів проти Данила, року 1243 з допомогою деяких галицьких князів заволодів Галичем і висланий ним Константин Рязанський за поміччю єпископа Перемишлем, але Данило поспішив з холма і відібрав Галич, а його полководець Андрій Перемишль. В боротьбі Ростислава проти Данила брали участь також угри і поляки.

11. До Мар'ї Потоцької. Видруковано уперше в „Молодику” за 1843-й рік. Ст. 123-125. 1) Недалеко палати ханів, в Криму, зноситься могила, збудована на орієнтальну манеру з округлою банею. Тубільці оповідають, що цю могилу поставив хан Кирим Гірей для своєї бранки, християнки Марії, котру дуже любив. На тій основі написав Пушкін поему „Бахчисарайский Фонтан”, а Міцкевич сонет „Grób Potockiej”. Обидва поети представляють ту бранку польською, Пушкін називає її княжною.

12. Ластівка. Видруковано уперше в „Малорусском Литературном Сборнике”, Саратов, 1859. Ст. 131. В році 1110 киянські дружини розгромили дощенту половців над річкою Сальницею. В цьому творі цікаво для манери Костомарова повднання мотивів народньої пісні (про кохання брата та сестри) і матеріалу літописного.

13. Турнія. Видруковано уперше в „Молодику” за 1843 рік. Ч. II. Ст. 110-113. Так само, як і „Дика коза” являють собою переспіви із знаменитого кравецького рукопису, фальшованого лицарського епосу в Чехії, що з'явився на початку XIX-го століття услід за не менш знаменитою поемою Макферсона в Англії. Ці обидві збірки мали великий вплив на розвиток національних літератур і підробленість їх дуже довго не була виявлена.

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА

Вміщені тут твори взяті з книжки „Литературное наследие Н. И. Костомарова”. СПб. 1890 року.

14. Наталія. З народнього переказу. Німецький переказ, о котрім народня пісня дала Бюргерові написати свою „Ленору”, єсть і у нас, я відніс цей переказ до найсвіжішої історичної події, облоги Севастополя англійцями і французами (Автор).

15. Сава Чалий. Видруковано в Харкові 1839-го року. Цей драматичний твір написав Костомаров, як сам зазначує напереді, на основі української народньої пісні, яка міститься в збірниках Максимовича і Вацлава з Олеська та в „Запорізькій Старині” Срезневського. Услід за цими матеріалами Костомаров односить події до року 1639, бо тоді коли він писав цю драму, себто в році 1838-му, історія Сава була йому ще незнана, і аж пізніше досліджено, що Сава Чалий жив сто літ по тому, в часи гайдамаччини. Історичний Сава Чалий був запорожцем і потомком кошового отамана Якова; він зібрав шайку гайдамаків (волохів, циган, поляків і запорожців) та, вдаючи прихильника короля Станіслава Лещинського, нападав на добро польських панів з партії саксонських. Гр. Потоцькому удалось дістати його в свої руки: він лишив йому вибір, або бути посаженим на кіл, або воювати з гайдамаками, а особливо з запорожцями. Сава став на службу до Потоцького, зістався полковником надвірних його козаків, побивав запорожців і дістав у нагороду село на власність. Загинув від руки гайдамаків.

16. Переяславська ніч. Видруковано уперше в альманасі „Сніп” 1841-го року. „Мені пошкодило багато — каже Костомаров у своїй автобіографії, — довіря до таких мутних джерел, як „Історія Русов” Конієвського і „Запорожская Старина” Срезневського; крім того, я попав у високопарність і ідеальність, яку розвив у собі під впливом Шіллера.

17. Загадка. Видруковано уперше в „Основі“ за 1862-й рік, кн. VI. З народньої казки — казку ту „про дівку семилітку“ написав Костомаров в Острогозьькій повіті, Воронізької губернії, 1840-го року, а видав окремою брошурою в Петербурзі 1860-го року.

18. Українські сцени. Видруковано в „Литературном наследии“. В'їзд Хмельницького до Києва відбувся в перших днях січня, а переговори з польськими комісарами — 10 — 16-го лютого 1649-го року.

ЛИСТИ ДО І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

27 листів, що їх вміщаємо до нашого видання, переходять в рукописному відділі Академії Наук СРСР, в так званій скарбниці І. І. Срезневського. За винятком двох, що їх опублікував акад. Д. І. Багалій у замітці „Костомаровские дни в Воронеже“, вони не були відомі. Листування із Срезневським наприкінці 30 і на початку 40 років має для нас великий інтерес, бо цей період у діяльності Костомарова характеризується найбільшою продуктивністю літературною. Костомаров щойно починав готуватися до історичної діяльності, всі його інтереси покищо зверталися до літератури. З листів довідуємось про перші спроби в драматичному жанрі (Сава Чалий), про цілий ряд інших літературних планів і задумів. Взаємини між кореспондентами очевидні — спільність літературних інтересів, причому молодший Костомаров, що тількищо почав вивчати українську мову, покликається до авторитету представника старшого покоління, даючи наприклад на розгляд Срезневському коректурні відбитки „Сави Чалого“, цікавлячись його думкою з приводу різних граматичних форм в українській мові і т. д. Листи в значній частині писалися в час недовгих виїздів Костомарова з Харкова до свого маєтку Юрасівки на Вороніжчині, або і в самому Харкові, і це надає їм інтересу, як цікавим документам про харківське літературне життя, в якому обидва кореспонденти брали органічну участь. Так напр. цікава згадка Костомарова про „Литературное сборище“, на яке він запрошує Срезневського, згадуючи про Метлинського, Тихоновича і інших, що мали так само бути на ньому.

Не багато відомостей лишилось про літературні гуртки 40-х років, але жвава видавнича і літературна діяльність наших письменників цього часу, що брали участь в альманахах „Молодик“, „Южно-Русский Сборник“ і т. д., що спромоглися на видання збірок своїх творів (Костомаров, Метлинський), само собою змушує до припущення, що не могло тут обійтися без певних колективних заходів.

Листи Костомарова з Києва свідчать за дуже захоплення слов'янською мітологією і слов'янськими мовами, а денеде прохоплюється натяки на думки не тільки літературного характеру, на думки, в яких не важко пізнати майбутні ідеї Кирило-Методієвського братства.

Менш цікаві листи, чи власне записки, 1860 року, коли обидва кореспонденти працювали в Петербурзі і вже далеко стояли один від одного. Це офіційні записки, в яких ми не знайдемо і тіні якоїсь літературної чи ідейної спільності.

ЗМІСТ

Перші спроби романтичної драми. А Шамрай	Стор. 5
--	------------

ІГРЕМІЯ ГАЛКА (М. КОСТОМАРОВ). ТЕОРИ.

УКРАЇНСЬКІ БАЛЯДИ

Максим Перебийніс	33
Чорний кіт	34
Квіточка. (З чеського)	35
Стешки	36
Поцілунок	37
Щира правда	38
Дід пасішник	40
Зірочка	41
Великодня ніч	42
Посланець	44
Пан Шульпіка	45
Співець	46
Полтавська могила	47
Отруї	47
Кінь	49
Ягоди (З чеського)	51
Рожа (З чеського)	53

ВІТКА

Пісня моя	57
Клятьба	58
Згадка	59
Могила	59
Грецька пісня	61
Соловейко	61
Хлопець	63
Місяць	64
Горлиця	65
Рожа	65
Мана	66
Кульбаба	68
Туга	70
Дівчи́нна	70
Голубка	72
Дівчина	73
Хмарка	75
Сон	76
Весна й зима	77
І. І. Срезневському	77

Баба Гребетничка	78
Веснянка	79
Зобачення	80
Нічна розмова	82
Підмова	83
Березка	84
Паніка : ильце	84
Вулиця	85
Попріки	86
Панич і дівчина	87

ІНШІ ВІРШІ

На добра - ніч	93
Зорі	96
Співець Митуса	97
До Мар'ї Потоцької	98
Ластівка	99
Еллада	106
Давнина	107
Пантипакея	107
Турнія	111
До єврейки	113
Дика коза	115
Журба єврейська	116
Погибель Єрусалима	117
Погибель Сеннахерибова	119
Кохавсь я тобою	119
Брат в сестрою	120
Зірка	124
Олень (З Краледворського рукопису)	125
Місяць (З Байрона)	126

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Дитинка	129
Зозуля	130
Єврейська співанка (З Байрона)	131
Явір, тополя і береза (З народнього переказу)	132
Верба (Пісня Дездемони)	133
Наталя (З народнього переказу)	134
Восени літо	138

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Сава Чалий (Драматичні сцени)	141
Переяславська ніч (Трагедія)	185
Загадка (З народньої казки)	241
Українські сцени в 1649 року (З літературної спадщини)	257

ДОДАТОК	269
-------------------	-----

ЛИСТИ М. КОСТОМАРОВА ДО І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО	323
---	-----

ПРИМІТКИ	347
--------------------	-----

Державне Видавництво України

ВИДАЄ:

ПОЛІТИЧНУ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ,
ІСТОРИЧНО-РЕВОЛЮЦІЙНУ ЛІТЕРАТУРУ

ТВОРИ ЛЕНІНА, ЛЕНІНІЗМ

ТВОРИ КЛАСИКІВ МАРКСИЗМУ

НАУКОВІ КНИГИ

З УСІХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАННЯ
Й МИСТЕЦТВА

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ,
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ, СВІТОВУ
ЛІТЕРАТУРУ

ВІЙСЬКОВУ ЛІТЕРАТУРУ

ПІДРУЧНИКИ, ТАКТИЧНІ
НАРИСИ, ЖИТТЯ Й ПО-
БУТ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ
ТА ФЛЬОТИ

ТЕХНІЧНУ ЛІТЕРАТУРУ

ПІДРУЧНИКИ

ДЛЯ ШКІЛ ВСІХ ТИПІВ

ЮНАЦЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

ІСТОРІЯ ЮНАЦЬКОГО
РУХУ, ЖИТТЯ ТА ПОБУТ
ЮНАЦТВА

ГЕОГРАФІЧНІ МАПИ

ДИТЯЧУ

ВИБРАНІ ТВОРИ КЛАСИКІВ,
ДИТЯЧИЙ РУХ, КАЗОЧКИ.

МАСОВУ

З УСІХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАННЯ
ТА ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

МУЗИЧНІ ТВОРИ

Н О П И

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

ЖУРНАЛИ, ЛІТЕРАТУРНО-
ХУДОЖНІ, КРИТИЧНІ, ПО-
ЛІТИЧНО-ГРОМАДСЬКІ,
ІСТОРИЧНО-РЕВОЛЮЦІЙНІ,
НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ, Пе-
дагогічні, науково-
популярні, для хат-чита-
лень, сельбудів та лік-
непів, дитячі журнали
та газети

ВИМАГАЙТЕ КНИЖКИ ПО ВСІХ КНИГАРНЯХ ДВУ ТА КООПЕРАТИВНИХ

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДЕРЖВИДАВУ

НАДСИЛЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ КОЖНУ КНИЖКУ

ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР

ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ ДЕРЖВИДАВУ
КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ НІЖ НА 1 КРБ.

І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ

Замовлення надсилати на такі адреси:

ХАРКІВ, вул. Першого Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ

КИЇВ, вул. Карла Маркса, № 33. Поштовий Відділ ДВУ

ОДЕСА, вул. Ляссала, № 33. Поштовий Відділ ДВУ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, просп. К. Маркса, № 49. Поштовий Відділ ДВУ

